

AKADEEMIA

15. AASTAKÄIK

2003

NUMBER 4

Üliõpilasorganisatsioonid Tartus	Toomas Hiio
Eliidi kesksusest	Fredo Arias-King
Teadus, moraal ja kvaliteet	Ene Ergma jt
Metafüüsilised vestlused põhjuslikkusest ja vaimust	Bruno Mölder
Hume'i jultumus	Jüri Eintalu
Luulet	Gertrud Leutenegger
Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga	Eve Pormeister
Vene intelligents	Boriss Uspenski
Tarbekaupade semiootika alused	Winfried Nöth
Rameau vennapoeg	Denis Diderot
Arvustus	Ott Kurs

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora } Mart Orav – mart.orav@akad.ee
socialia }
naturalia Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär Tiiu Jõgi – tiuu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 07423146, 07423050

Fax: 07423146

E-post: akadeemia@akad.ee

Kodulehekül: www.akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2003

OÜ Greifi trükikoda. Trükiarv 2100

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

15. AASTAKÄIK 2003 NUMBER 4 (169)

Üliõpilasorganisatsioonid Tartus	<i>Toomas Hiio</i>	691
Eliidi kesksusest	<i>Fredo Arias-King</i> <i>Tõlkinud Riita-Ilona Märka</i>	730
Teadus, moraal ja kvaliteet: Mõned visandlikud küsimused <i>Ene Ergma, Lydie Koch-Miramond, Beat Sitter-Liver</i> . .	<i>Tõlkinud Ants Pihlak</i>	746
E, sest C: Metafüüsilised vestlused põhjuslikkusest ja vaimust	<i>Bruno Mölder</i>	758
Hume'i jultumus*	<i>Jüri Eintalu</i>	782
Luulet	<i>Gertrud Leutenegger</i> <i>Tõlkinud Ain Kaalep ja</i> <i>Eve Pormeister</i>	809
“Kirjutan, et mu valudest saaks püü”: Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga 28. juunil 2002 Zürichis	<i>Eve Pormeister</i> <i>Tõlkinud Krista Räni</i>	813

Vene intelligents kui vene kultuuri eriline fenomen	
	<i>Boriss Uspenski</i> 822
	<i>Tõlkinud Peet Lepik</i>
Esemete keel: Tarbekaupade semiootika alused	
	<i>Winfried Nöth</i> 845
	<i>Tõlkinud Indrek Aija</i>
<i>Arvustus: Uute Venemaa eestlaste organiseerumisest. Moskva Eesti Selts 1989–2000. Московское общество Эстонской культуры. Estonian Society in Moscow. Москва: Globalinform. 144 c.</i>	
	<i>Ott Kurs</i> 870
Abstracts	
 875
Rameau vennapoeeg. II	
	<i>Denis Diderot</i> 887
	<i>Tõlkinud Andres Raudsepp</i>

Akadeemia honorar Eesti Kultuurkapitalilt.

Lk 729, 757, 808, 821, 869: Kaido Ole tušijoonistused sarjast "Tüüpolukorrad" (2003)

*Tärniga märgitud artikkel on eelretsenseeritud.

ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID TARTUS

Toomas Hiio

Üliõpilasorganisatsioonid on euroopaliku akadeemilise vabaduse lahutamatu koostisosa. Üliõpilasorganisatsioonide tekke ajendiks võivad olla ja ongi tihti olnud ühised harrastused, teaduslikud huvid või ühised poliitilised vaated. Niisuguse eesmärgiga organisatsioonid on iga ülikooli juures, nad on keskendunud oma valdkonnale ning nende osa oma liikmete igapäevaelu kujundamisel ei ole väga suur.

Vanim ja tänini kestav üliõpilasorganisatsiooni tüüp erineb aga eelkirjeldatust. Ta sai alguse liikmete ühise geograafilise päritolu printsiibil moodustatud organisatsioonidest, mille eesmärgiks oli oma liikmeile vastastikuse toetuse pakkumine ning nende omavaheliste suhete korraldamine. Nende organisatsioonide olemine sõltus ja sõltub ühiskonna arenemisest, riikide poliitilisest korraldusest ja kõrghariduspoliitikast, ajastu majanduslikest võimalustest, kommetest jms. Sellepärast on seda organisatsioonitüüpi raske haarata definitsiooniga, mis kataks tema ligi tuhandeaastase ajaloo. Siiski on võimalik välja tuua mõned ühised tunnused:

- 1) liikmeteks on ainult üliõpilased, alates 19. sajandist ka endised üliõpilased vilistlastena;
- 2) liikmeskond on kindel, peetakse matriklit või nimekirja ja jälgitakse rangelt liikmekohustuste täitmist;
- 3) liikmeks olek ühes organisatsioonis välistab liikmeks oleku ükskõik millises teises;
- 4) liikmeskond ei ole piiratud ühe või teise ülikoolis õpetatava erialaga; ja
- 5) need organisatsioonid ei kannu poliitilist maailmavaadet ega osale organisatsioonina poliitilises tegevuses.

Tänapäeval on nn korporatiivsetel üliõpilasorganisatsioonidel kaks ühendavat tunnust: esiteks konvendiprintsiip, see tähendab, kõiki organisatsiooni asju arutatakse ja otsustatakse üldkoosolekul, mis tavaliselt toimub kord nädalas, ning teiseks eluaegsuse printsiip, mis tähendab, et ülikoolist lahkunud organisatsiooniliikmed jäävad ka vilistlastena liikmeteks.

ÜLIÕPILASKORPORATSIOONIDE AJALUGU EUROOPAS JA SAKSAMAAL

Siinkohal kasutan sõna “üliõpilaskorporatsioon” eelnevalt defineerida püütud organisatsioonitüübi tähistamiseks. Sõna “korporatsioon” teistest tähendustest üliõpilasorganisatsioonide kontekstis tuleb juttu allpool.

Esimesed üliõpilaskorporatsioonid tulid kokku päritoluprintsiibil. Keskajal oli ülikoole vähe ning enamiku tudengite jaoks tähendas ülikooli minek kodust igaveseks lahkumist. Vaba õpetlane oli vagabund ja maailmakodanik, liikus ühest ülikoolist teise ja õpingute vaheajal elatus juhuameteist või lihtsalt kerjas. Akadeemilised reisiaastad (*peregrinatio academica*) olid stuudiumi poolkohustuslik komponent. Teiseks ei olnud üliõpilaste eelharidus, vanus ega sotsiaalne staatus kuidagi piiratud. Ülikooli tulnud tudeng väljus oma senistest seisuslikest raamidest ja seega ka garantiidest.

Üliõpilaskorporatsioonide kokkutulemise põhjuseks oli kaasmaalastele vastastikuse toetuse ja abi pakkumine, hiljem ka suhete korraldamine ühelt poolt professorite ning teiselt poolt ülikooli asupaiga kodanikkonna või riigivõimuga. Pärast ülikoolist lahkumist naasis üliõpilane oma seniste seisuslike garantiide keskonda või — tõusnud sotsiaalse staatuse korral — sisenes uude keskkonda. Neljandast, literaadi- või akadeemikeriseisusest on kirjutatud 18. ja 19. sajandi kontekstis, kui seisuslik süsteem oli juba teed andmas kodanikuõigustel rajanevale ühiskonnakorraldusele.

Esimeste üliõpilaskorporatsioonide õigused olid kaitstud tavaliselt mõne universaalvõimu (paavsti või keisri) või nende esindaja antud privileegidega. Nii andis Saksa-Rooma keiser Friedrich Barbarossa 1158. a privileegid Bologna skolaaridele, et kaitsta

neid linnakodanike eest, ja allutas nad Bologna piiskopi jurisdiktsioonile.

Nn ürgülikoolide, Bologna (asutatud u 1088) ja Pariisi (asutatud u 1150) üliõpilaskorporatsioonid olid väga mõjukad. Esiteks moodustas nende liikmete arv kokku olulise osa linnaelanike arvust ja teiseks olid nad kõrgema võimu kaitsealustena asukohalinnast sõltumatud, kolmandaks linnale vajalikud ka tööandjana. Organiseeritud üliõpilaskond võis konflikti puhul asukohalinnaga lihtsalt ära minna ja see ei olnud linna huvides. 1229. a puhkes Pariisis tüli tudengite ja linnakodanike vahel veini hinna pärast, mitu üliõpilast sai surma. Kui kuningas ja kirikuvõimud keeldusid ülikooliga auväärset leppimast, lahkusid skolaarid ja magistrid Pariisist. Enamik neist rändas Oxfordi ja Orléans'i. Pärast konflikti lahendamist tuli ülikool Pariisi tagasi. 1792. a suvel, pärast seda kui Saksi-Weimari hertsogiriigi võimud olid saatnud sõjaväe Jena üliõpilasi rahustama, läksid üliõpilased protestiks *in corpore* Jenast Nohrasse. Aktsiooni juhtis toonane Jena üliõpilasordur *Unitia* senior, Kullamaal sündinud Heinrich Dahl.

Bologna ülikool oligi vaid 17 üliõpilaskorporatsiooni, *natio*, natsiooni ühendus. 14 mitteitaalia natsiooni moodustasid *universitas ultramontanorum*'i, kolm itaalia natsiooni *universitas citramontanorum*'i. Kumbki *universitas* valis oma rektori, natsioonid pidasid liikmete matriklit, palkasid õppejõud, neile kuulusid loenguruumid, pühamad jms. Teistsugune süsteem oli Pariisis, kus natsioonide arv (4) oli ülikooli statuudiga kindlaks määratud. Ehkki ülikool oli nii magistrite kui skolaaride oma (*universitas magistrorum et scholarium*), oli hääleõigus ainult magistritel. Rektoriks oli *ex officio* kunstide teaduskonna dekaan. Ülikoolihoonet ei olnud, õpetati natsioonidele kuuluvates hoonetes, kolleegiumides ehk kolledžites, kus tudengid ka elasid.

Vanimad saksa ülikoolid Prahast, Viinis, Heidelbergis, Erfurtis ja Leipzigit rajati Pariisi eeskujul, ka neis olid natsioonid, mille osa ülikooliasjade otsustamisel oli suur. Väiksemate ülikoolide asutamisega alates 15. sajandist natsioonide osa vähenes, ülikoolid ei ühendanud enam kogu Euroopa tudengeid ning natsioone ei moodustatud; nendes ülikoolides, kus nad olid, kaotasid nad oma senise tähtsuse.

16. sajandil sai saksa ülikoolist *Landesuniversität*. Iga endast lugupidava Saksa riigi valitseja prestiiž eeldas oma ülikooli. Ka üliõpilane ei olnud enam usin skolaar, vaid aadlikku järele aimav härrasmees. Oluliseks muutus stiilne riietus, mõök oli tudengi tunnusmärk ja au kaitsti duellidel. Üliõpilaselu kõige olulisemaks sündmuseks muutus depositsioon, vastuvõttuseremoonia, mille käigus katsete ja mõnitavate rituaalide kaudu “koolipoisist tudeng tehti”. Ka 16.–18. sajandil tegutsesid ülikoolide juures üliõpilaste maakondlikud kogud, saksa ülikoolides *Landsmannschaft*’ide, Uppsalas endiselt natsioonide nime all. Kui varasemad natsioonid olid ülikooliorganisatsiooni osa, siis uued maakondlikud kogud olid vaid üliõpilaste eraalgatuslikud ühingud.

Ametlikult keelatud maakondlike kogudega liitumine oli tudengile sotsiaalne sundus. Maakondlikud kogud korraldasid tudengite omavahelisi suhteid ja pakkusid kaitset teiste samasuguste liikmete vastu. Neis õitses nn pennialism, esimese aasta liikmete jõhker nõökimine vanemate poolt, komme, mis tekkis arvatavasti 1610. a paiku Wittenbergi ja Leipzigi ülikoolis. Ehkki enamik Saksa riikide valitsejaid üritas oma ülikoolides küll pennialismile piiri panna, oli see nähtus visa taanduma.

Oluline osa üliõpilaselusel oli joomisel ja duelleerimisel, mõlemad olid reguleeritud ja ritualiseeritud rangete eeskirjadega. 18. sajandil kandsid maakondlikud kogud juba värvilisi eraldusmärke ja sirkleid (keeruline sümbol, mis oli iga kogu tunnuseks), neil oli statuut ja valitav seenior.

18. sajandi keskel läks üliõpilaskonnas moodi vabamüürlus ning maakondlike kogudega hakkasid konkureerima vabamüürlaste loože järele aimavad üliõpilasordud. Üliõpilasordude kõrgajaks olid 1780.–1790. aastad, tuntuimad ordud olid *Amicitia*, *Constantia*, *Unitia* ja *Harmonia*. Orduvennad innustusid Prantsuse revolutsiooni ideedest, seetõttu jälitasid võimud ordusid ning need häabusid 1810. aastaks. Kui maakondlikud kogud olid üsna lõdvad ühendused, kus pennaalistaatusest väljunud liikmed olid võrdsed ning unustasid oma ühingu ülikoolist lahkudes, siis üliõpilasordud olid keerulise sisemise hierarhia (*Harmonia*’s oli seitse eri liikmestaatust) ja salapärase sümboolikaga eluaegsed ühendused, mille liikmeid valiti väga hoolikalt.

19. sajandi alguseks oli senine Euroopa kokku varisenud. Kõigepealt Prantsuse revolutsioon ja kodanikuõiguste idee võidukäik, siis ennenähtamatu ulatusega sõda, kogu Euroopa vallutamine Napoleoni poolt, miljonid ohvrid, tühtede riikide kokkuvarisemine ja teiste moodustamine, kuni Viini kongressil 1815. aastal see, mis endisest Euroopast alles oli, kokku sõlmiti. Teaduse tähtsus suurenes, tehniline progress sai ajastu märgiks, haridus, võimekus ja kompetentsus muutusid karjääritegemise eelduseks. Õilist verd asendas teenistusastmete tabel, mis andis ka kindraliks tõusnud soldatile või end salanõunikuks teeninud kollegiumiassessorile võimaluse oma lastele aadlitiitel pärandada. Üliõpilaskond muutus elitaarsemaks — ülikoolidesse tulid nüüd ka kõrgeadli võsud, kellel varem tsiviilkarjääriks piisas tiitlist. Üliõpilaskonna traditsiooniline võrdsuse põhimõte püsis sellest hoolimata.

Kasvas ka ülikooli, laiemalt üldse kõrghariduse osatähtsus ühiskonnas. Klassikalise neljateaduskonnalise *universitas litterarum*'i kõrvale asutati mäendus-, tehnika-, loomaarsti-, põllumajandus- ja metsanduskõrgkooli, mille "päris-ülikoolide" professorite ja tudengite poolt alavääristatud õppejõud ja üliõpilased kangekaelselt ühiskonna tunnustusele pürgisid. Uutes kõrgkoolides tekkis oma üliõpilasorganisatsioonide süsteem.

Saksa üliõpilased olid aktiivselt osa võtnud sõjast Napoleoni vastu ning nende hulgas algas liikumine Saksamaa ühendamiseks. 1815. aastal läksid laiali kõik Jena ülikooli maakondlikud kogu ja ühinesid üheks *Burschenschaft*'iks (sks k u 'üliõpilaskond, burškond') deviisi "*Ehre, Freiheit, Vaterland*" (au, vabadus, isamaa) ning must-puna-kuldsete värvide all. *Burschenschaft*'i liikumine levis teistesegi Saksamaa luterlikesse ülikoolidesse ning oktoobris 1817 kogunes umbes 500 Põhja-Saksa ülikoolide tudengit Wartburgi mäele, kus nad astusid välja Saksamaa ühendamise eest. Järgmisel aastal asutati ülesaksamaaline *Allgemeine Deutsche Burschenschaft*. Ülesaksamaaline üliõpilasliikumine edenes tõusvas joones kuni märtsini 1819, kui radikaalne *Burschenschaftler* Karl Ludwig Sand torkas Mannheimis pistodaga surnuks Tallinna teatriajaloostki tuntud August von Kotzebue, kes oli oma artiklites pilganud *Burschenschaft*'i patriootilisi aateid. Sama aasta augustis Karlovy Varys toimunud Saksa Liidu ministrite konverentsil võeti vastu nn Karlsbadi otsused, millega tugevdati kontrolli ülikoolide üle, piirati ajakirjandusvabadust, keelati

Burschenschaft jms. Katse ühendada saksa üliõpilasi üheks poliitiliseks organisatsiooniks ebaõnnestus.

Burschenschaft oli õieti poliitiline vahepala uue organisatsioonitüübi kujunemise protsessis, mida Saksamaal tähistatakse üldterminitega *Korporation* või *Verbindung* ning mille alaliikideks on *Corps*'id, *Burschenschaft*'id, uued *Landsmannschaft*'id, *Turnerschaft*'id, aga ka näiteks saksa üliõpilaste seltsid, katoliiklikud korporatsioonid ja seltsid jms. Eesti keeles sobivaim üldtermin nende kõigi kohta on *korporatsioon*.

Vanimaks ja elitaarseimaks korporatsioonitüübiks on *Corps*, mis tekkis 18. sajandi maakondlike kogude põhjal. *Corps*'ides lisandusid maakondlike kogude päritolukeskele ühinemispõhimõttele, päritolule vihjavale nimele (näiteks *Saxonia*, *Onoldia* jms) ning värvidele liikmeskonna sisemine hierarhia, mis oli üle võetud üliõpilasordudelt, eluaegne liikmeks olek, konvendiprintsiip, vastuvõtmiskombestik ning paljud sümbolid ja traditsioonid, sealhulgas *Landesvater*.

Üliõpilaskorporatsioonide tähtsus kasvas veelgi Saksa keisririigis 19. sajandi viimasel veerandil. Korporatsioonid muutusid kõrgklassi kasvatamise kohaks. 19. sajandi lõpu Saksamaa kõrgklassi kuuluv mees oli tavaliselt mõne kaardiväeüksuse reservohvitser ning elitaarse korporatsiooni (Bonni *Borussia*, Heidelbergi *Saxo-Borussia*, Gießeni *Starkenburgia*, Göttingeni *Saxonia* jm) vilistlane. Keiserliku perekonna liikmed kuulusid Bonni *Borussia*'sse. Paljud noored mehed astusid ülikooli vaid selleks, et korporatsiooni liikmeks saada, olid ülikoolis seni, kuni tudengielust villand sai, ning pöördusid siis tagasi valitsema isa mõisat, juhatama perekonnaettevõtet või sõjaväeteenistusse. Korporatsioonide liikmed kandsid endas keisritruudust ja patriootlikke ideid. 1914. a sügisel tormasid nad vabatahtlikena Esimesse maailmasõtta ja kümned tuhanded neist hukkusid oma esimeses lahingus Langemarki ja Ypres'i vahel.

Sellest ajast alates vaheajaga Kolmanda Riigi, Teise maailmasõja ja liitlaste okupatsiooni ajal on saksa ülikoolide juures tegutsenud tuhatkond üsna väikese liikmete arvuga ja mitmekümnesse omavahel tülitsevasse katusorganisatsiooni ühinenud korporatsiooni, mille hiilgeaeg oli keiserlikul Saksamaal enne Esimest maailmasõda ja mis pärast Teist maailmasõda on muutu-

nud saksakeelse Euroopa marginaalseteks eliidiorganisatsioonideks.

ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID TARTU ÜLIKOO LIS ROOTSI AJAL JA 19. SAJANDI ALUL

Academia Gustaviana's (1632–1656) olid natsioonid keelatud. Sellest hoolimata tegutsesid need salaja ning pennialism ei olnud ka Tartus midagi uut. 17. sajandi teisel poolel legaliseeriti natsioonid Uppsalas, kus nad peale oma sotsiaalse funktsiooni täitsid ka järelevalvefunktsiooni üliõpilaste üle. Natsiooni juhtis kurator, peale tema valis natsioon endale õppejõudude hulgast inspektori, kelle kinnitas ülikooli senat ning kelle ülesandeks oli natsiooni liikmete järele valvata. Esimesed natsioonid asutati kohe pärast ülikooli taastamist 1690. a, üliõpilaskonna päritolugeograafia laienemise tõttu nende arv hiljem veidi suurenes. *Academia Gustavo-Carolina* juures tegutsesid Gästriklandi-Norrlandi, Kalmar-Ölandi-Skåne-Blekinge, Liivimaa, Pärnu, Riia, Saksa (riigisakslaste), Soome, Stockholmi, Södermanlandi-Upplandi, Tallinna, Västergötlandi ja Östergötlandi-Smålandi natsioonid. Soomlastel oli ühine natsioon ingerlaste ja ilmselt ka Narva üliõpilastega. Baltlased jagunesid Riia ja Liivimaa natsioonide vahel, pärast ülikooli kolimist Pärnu (1699) asutasid eraldi natsioonid ka Tallinna ja Pärnu üliõpilased. Riigisakslasi ühendas *natio germanica*. Rootslaste natsioonid olid kõige väiksemad, kõige mõjukamad aga olid riigisaksa ja balti natsioonid.

1710. aastal ülikool Pärnus suleti ning 18. sajandil õppisid baltlased Euroopa, enamasti Saksamaa ülikoolides. Teadaolevalt õppis aastail 1711–1798 Euroopa ülikoolides 3763 Eesti-, Liivi- ja Kuramaa tudengit. 1798. a keelas keiser Paul I Vene alamate välismaal õppimise ja kutsus välismaal õppinud mehed tagasi. See oli üks Tartu Ülikooli taasavamise põhjusi, ehkki Aleksander I välismaal õppimise keelu juba 1802. a tühistas.

Baltlaste maakondlike kogude tegutsemine Saksamaa ülikoolide juures on teada juba 17. sajandi Rostockist. Baltlased, eriti kuramaalased, jätkasid õppimist Saksa ülikoolides ka 19. sajandi alul. Kuramaa rüütelkond oli teiste balti rüütelkondadega taasavatava ülikooli asukoha pärast tülli läinud, nemad eelistanuk-

sid Miitavit (Jelgava). Ja enamik Saksamaale õppima läinud kuramaalastest olid aadlikud, s.t rüütelkonna liikmed. *Curonia*-nimelised korporatsioonid tegutsesid 1801–1815 Jenas, 1804–1829 Göttingenis, 1808–1820 Heidelbergis, 1815–1817 Berliinis ja 1822–1831 Bonnis. Göttingeni *Curonia* osutas Balti kubermangudele teenegi. 1820. aastate alul õppis Göttingenis Aleksander Suvorov krahv Rõmnikski vürst Italiiski, generalissimus Suvorovi pojapoeg, ja oli seal *Curonia* liige. Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerina 1848–1861 kaitses ta Balti erikorda, küllap oma pikaajalistest balti kontaktidest johtuvalt, esimeste venestuskatsete vastu.

Ehkki 1830. a balti korpratsioonide ajalugu Saksamaa ülikoolides katkes, ei tähenda see, et 19. sajandil baltlased vaid Vene impeeriumis õppisid. Ainuüksi riigisaksa *Corps*'idesse kuulus 19. sajandil teadaolevalt üle 200 baltlase, peaausjalikult Kuramaa aadlikud. Lisanduvad veel teiste organisatsioonide liikmed ja need, kes korporatsioonidesse ei kuulunud.

Nii oli Tartus taasavatud saksakeelse ülikooli üliõpilastel oma korporatsioonide asutamiseks piisavalt eeskujusid. Igasuguste omaalgatuslike üliõpilasorganisatsioonide asutamine oli Tartu ülikooli statuudi ja üliõpilaseeskirjadega karmilt keelatud kuni 1855. aastani. Kuid omaalgatusliku organisatsiooni olemasolu üliõpilaskonnas pigem lihtsustas ülikooli juhtimist — ei pidanud ju siis üldisemates asjades suhtlema iga tudengiga üksikult, vaid nende mitteametlike esindajatega — ja nii vaatasid ülikooli kuraator ning rektoraat organiseerumiskatsetele üliõpilaskonnas läbi sõrmede.

Aleksander I aeg (1801–1825) oli võrreldes eelnenud Paul I ja järgnenud Nikolai I valitsemisajaga tunduvalt liberaalsem. Tartu õpperingkonna kuraatorid (kuraatori ülesandeks ülikooli puutuvast oli rahvahariduse ministri ja ülikooli vahendamine ning ülikooli kontrollimine) olid aastatel 1803–1834 Friedrich von Klinger, vürst Karl Lieven ja parun Carl Magnus von der Pahlen. Kõik kolm olid oma aja kohta haritud mehed ning pealegi ei resideerinud Tartus, nii edenesid ka üliõpilasorganisatsioonid erilise riigipoolse sekkumiseta.

Aastail 1808–1811 lõhenes 1803. a asutatud, kõiki üliõpilasi ühendanud *Burschenschaft*, millel ei olnud midagi ühist *All-*

gemeine Deutsche Burschenschaft'i ga, neljaks maakondlikuks koguks ehk *Landsmannschaft*'iks: *Curonia*, *Livonia*, *Estonia* ja *Finnonia*. Viimasesse kuulusid nn Vana-Soomest pärit üliõpilased. *Burschenschaft*'i lõhenemise põhjuseks oli eri provintsidest pärit üliõpilaste erinev hulk. Et liivimaalasi oli kõige rohkem, domineerisid nad ka *Burschenschaft*'is ja see ei meeldinud eesti-, eriti aga kuramaalastele. 1808. a eraldus esimesena *Curonia*, mis peab end tänini Tartu vanimaks korporatsiooniks.

1812. aastal läksid maakondlikud kogud laiali ja moodustati jällegi *Burschenschaft*, seekord teaduskondlikul printsiiбил. Iga teaduskonna üliõpilased valisid enda seast seeniori ja need moodustasid *Burschenschaft*'i eestseisuse. See *Burschenschaft* lagunes 1816. a. *Curonia* tuli 1817. a uuesti kokku, teised maakondlikud ühendused mitte. Üliõpilaskonnas valitsenud anarhia sundis kuraatorit ja rektorit otsima võimalusi üliõpilaste organiseerimiseks. Üliõpilaskond ei koosnenud mitte usinaist muusajüngerist, vaid noortest meestest, kes õpingute kõrval ja asemel tegelesid duelleerimise, joomise ning kaklemisega nii omavahel kui linnakodanike ja kasakatega (1828 asendati kasakauksused Tartus sandarmitega). *Burschenschaft*'i lagunemisel sagenesid üliõpilastega seotud konfliktid Tartus. Nii toetasidki rektor Johann Emmanuel Ferdinand Giese ja kuraator K. Lieven 1817. a *Allgemeine Burschenschaft*'i asutamist Saksamaa eeskujul. Sündmused Saksamaal näitasid initsiatiivi hädaohtlikkust ning juba järgmisel aastal *Allgemeine Burschenschaft* likvideeriti.

Tartusse sobiva organisatsioonivormi otsingud, Axel von Gerneți järgi *landsmannschaft*'liku ja *burschenschaft*'liku (ehk maakondliku ja üliõpilaskondliku) ühinemisprintsiiibi võitlus, kestsid veel 15 aastat. Aastail 1821–1823 tuli taas kokku neli maakondlikku kogu — taastati *Curonia* ja asutati *Estonia*, *Livonia* ja *Fraternitas Rigensis*, mis seekord ka püsima jäid, nii et vaekauss hakkas kalduma maakondliku ühinemispõhimõtte poole. Nelja maakondliku kogu moodustamises võib näha Pariisi nelja natsiooni traditsiooni jätkumist, kuid tegelikult oli asi rohkem selles, et Tartu ülikooli üliõpilaskond moodustus Tartu õpperingkonna gümnaasiumide lõpetanute ning gümnaasiumid olid sel ajal vaid Riias, Tallinnas, Miitavis ja Tartus.

Nelja *Landsmannschaft*'i moodustamine — aegamisi hakkas kasutusele tulema üldnimetus “korporatsioon”, ehkki maakondliku liitumisõhmoõtte taandumine algas alles 1850. aastatel ning sõna *Landsmann* korporatsiooniliikme tähenduses püsis 20. sajandini — ei toonud veel rahu üliõpilaskonda. Konfliktid jätkusid, korporatsioonide liikmed tülitsevad nii omavahel kui ka teiste üliõpilastega. Viimased asutasid 1826. a uue *Allgemeine Burschenschaft*'i. See konkureeris edukalt korporatsioonidega, eriti liikmete värbamisel, kuid talle sai saatuslikuks sarnasus Saksa *Burschenschaft*'iga.

1833. aasta aprillis ründasid põranda all tegutseva Saksa *Burschenschaft*'i radikaalse tiiva esindajad politsei peavahti Frankfurdis Maini ääres (nn *Frankfurter Wachensturm*). Rünaku eesmärk oli Saksa Liidu kassa röövimine, et finantseerida revolutsiooni Saksamaa ühendamiseks. Laiemaks eesmärgiks oli avasignaali andmine ülesaksamaaliseks ülestõusuks. Rünak ebaõnnestus, kuid äratas Euroopas palju tähelepanu. Mitte ilma Frankfurdi sündmuste kaasmõjuta keelati 1833. a detsembris Tartu *Allgemeine Burschenschaft* ja selle liikmete vastu (96 liiget; 1833 oli immatrikuleeritud 577 üliõpilast) algatati uurimine ülikooli kohtus. Enamik liikmeid mõisteti kartserisse, juhid heideti ülikoolist välja. Repressioonide hirmus läksid laiali ka kõik kuus korporatsiooni (1828 oli asutatud poolakate *Polonia* ja 1829 venelaste *Ruthenia*).

TARTU BALTISAKSA ÜLIÕPILASRIIK

1825. a võimule tulnud keiser Nikolai I hakkas seniseid vabadusi, sealhulgas välismaaga suhtlemist, piirama. 1835–1854 oli Tartu õpperingkonna kuraator väidetavalt ema poolt eesti päritolu kindral Gustav von Craffström, kes elas Tartus ja soldatist kindraliks tõusnuna kaasaegsete mälestuste järgi üliõpilaselu väljendusvormi mõista ei suutnud ega soovinudki. 1830. aastate algusest arenesid üliõpilasorganisatsioonid Tartus üsna sõltumatult Saksamaa mõjutustest. Tartus konserveerusid 20. sajandini mõned 19. sajandi esimese kolmandiku Saksamaa *Corps*'ide struktuuri-elementid ja traditsioonid, mis Saksamaal häabusid 19. sajandi keskel.

Tartu üliõpilased olid ülikooli liikmed. Ülikool oli riiklik, see tagas sõltumatus kohalikest seisustest, eelkõige rüütelkondadest, ning autonoomne, mis välistas riigi sekkumise ülikooli pisiseseasjadesse. Ülikooli autonoomia oli kuni 1880. aastate lõpuni garanteeritud ülikooli statuudiga: Tartu ülikoolil oli oma jurisdiktsioon ja oma kohus, ülikooli liikmed nautisid mitmesuguseid eesõigusi. Sellist autonoomiat ei olnud Vene ülikoolidel, sel- lepärast oli Tartu ülikool vastu ka Vene 1863. a ülikoolistatuudi laiendamisele Tartu ülikoolile, ehkki see oleks avardanud ma- janduslikke võimalusi. Autonoomne oli ka üliõpilaskond: kuni 1855. aastani tegutsesid üliõpilasorganisatsioonid vormiliselt ille- gaalselt, hiljem aga oma rahvahariduse ministeeriumi ja ülikooli garanteeritud eesõigustega. Riigi- või ülikooli juhtkonna poolne sekkumine korporatsioonide siseasjadesse ei olnud võimalik.

Neli balti korporatsiooni muutusid kohaliku *establishment*'i osaks: liikmeks olek oma provintsi (Eesti-, Liivi- ja Kuramaa või Riia) korporatsioonis oli tudengile sotsiaalselt kohustuslik, neid, keda mingil põhjusel korporatsioonidesse vastu ei võetud või kes sealt välja heideti, saatis kogu elu küsimus: miks? Neli 1821–1823 püsima jäänud korporatsiooni kontrollisid üliõpilasvabariiki kuni venestuseni.

Võim üliõpilaskonnas keskendus korporatsioonide eestsei- suste liikmetest koosneva *Chargiertenconvent*'i (Ch!C!) kätte. Iga korporatsioon valis semestriks seeniori, subseeniori ja sekretäri (I, II ja III *Chargierte*), kes ühtlasi esindasid oma korporatsiooni Ch!C! koosolekuil. Ch!C! kehtestas ja täiendas üliõpilaskonna põhiseadust, üldkommaani, mis reguleeris buršide õigused ja ko- hustused, määras uute korporatsioonide asutamise tingimused ja üliõpilaskonna asutused (peale Ch!C! ka buršikohus, aukohus ja mitmesugused komisjonid), eriti oluline oli detailideni lihvitud eeskiri omavaheliste konfliktide lahendamiseks. Ch!C!-l aru- tati korporatsioonide omavahelisi asju, samuti suhteid “metsi- kute”, ülikooli ja ülikooliväliste isikutega. Ch!C! oli kitsamas tähenduses korporatsioonide eestseisuste ühiskoosolek, laiemalt aga Ch!C!-sse kuulunud korporatsioonide ning Ch!C! üldkom- maani ja otsuseid tunnustavate “metsikute” üliõpilaste tervik.

Üldkommaanile, mis mõistagi oli salajane, kirjutasid korporat- sioonide eestseisused alla augustis 1832. Pärast repressiooniohu

möödumist kogunesid nelja baltisaksa korporatsiooni eestseisused 1834. a juba Ch!C!-na. Seltskonda ei võetud poolakaid (kartuses, et oma mässumeelsusega tuntud poola tudengite osavõtt äratav võimudes liigset tähelepanu) ega venelasi. Vaidlused poolakate *Polonia* staatuse üle kestsid kuni 1843. aastani, kui *Polonia* protestiks laiali läks. 1854. a andis Ch!C! poola tudengitele vilistlaste õigused.

1840. aastateks tunnustas Ch!C! ülemvõimu enamik Tartu üliõpilasi. Üliõpilasi oli sel ajal keskmiselt 500–600, 2/3 neist olid pärit kolmest Balti kubermangust ja neljal korporatsioonil, mis ühendasid igaüks oma provintsi üliõpilaste liidreid, oli võimalik üliõpilaskonda kontrollida. 1840. aastate Tartu üliõpilaskonda on nimetatud üliõpilasvabariigiks, mille parlamendiks oli Ch!C! ja presidendiks Ch!C! eesistujakorporatsiooni senior. See vabariik oli aristokraatlik. Ehkki üldkommaan sätestas kõigi üliõpilaste võrdsuse, ei olnud see tegelikult nii. Ch!C! asjaajamises tohtisid osaleda vaid Ch!C!-sse kuuluvate korporatsioonide liikmed, ainult Ch!C!-l oli õigus parandada ja täiendada kõigile üliõpilastele kehtivat üldkommaani.

1840. aastate esimesel poolel tekkis üliõpilaskonnas opositsioon Ch!C! domineerimise vastu. See kulmineerus detsembris 1846 rühma “metsikute” poolt Ch!C!-le saadetud kirjas, milles tehti ettepanek üliõpilaskonna ümberkorraldamiseks nii, et üldkommaani deklareeritud kõigi buršide võrdsus ka tegelikkuseks saaks. Pärast semestri kestnud vaidlusi otsustas Ch!C! 1847. a mais laiali minna.

Ch!C! asemele moodustati Esindajate Konvent (*Repräsentantenconvent, Rep!C!*). Kõik üliõpilased pidid ühinema kuni 20-liikmelistesse sektsioonidesse ning iga sektsioon saatis Rep!C! istungile oma esindaja. Korporatsioonid jäid alles, organiseerides enda sees vastavalt liikmete arvule samuti sektsioonid. Otsuseid ei langetatud Rep!C!-l mitte sektsioonide, vaid hääletajate hääletega (Ch!C!-s hääletati põhimõttel üks korporatsioon — üks hääl). Nii näiteks võeti vastu kuulus “südametunnistuse vabaduse seadus”, millega anti neile tudengitele, kelle põhimõtetega oli vastuolus auküsimustes kahevõitlust pidada, õigus auküsimuste lahendamiseks suulise selgituse kaudu, hääletega 170 poolt ja 45 vastu. 1847. aasta I semestril oli ülikooli matriklis 614 üliõpi-

last. Mõneti näitab see ka üliõpilasasjadest huvitatud üliõpilaste arvu üliõpilaskonnas.

Juba 1848. a oktoobris jäid Rep!C!-sse ainult korporatsioonide sektsioonid. Korporatsioonid hääletasid vaatamata uuele süsteemile ikka üksmeelselt, ja et “metsikud”, keda tegelikult üliõpilaskonnas rohkem oli, Rep!C! asjaajamises väga aktiivselt ei osalenud, jäi korporatsioonide hääl peale. Tundub, et väljastpoolt korporatsioone osalesid Rep!C! tegevuses kahte liiki üliõpilased: need usuteaduse üliõpilased, kes duellivastasuse tõttu olid vabatahtlikult korporatsioonidest eemale jäänud, ning tegelased, keda mingil põhjusel korporatsioonidesse ei võetud. 1848. a I semester oli Rep!C! kõige aktiivsem aeg. Näiteks otsustati 20. märtsil 1848 häältega 335:14, et sõna *Eselhaft* (‘eesel’), ja häältega 180:170, et sõna *Flagelhaft* on satisfaktsiooni eeldavad solvangud, ning häältega 176:152, et väljend *dummer Mensch* (‘loll mees’) seda ei ole. Üliõpilasi oli siis 610.

Et “südametunnistuse vabaduse seadus” oli kõrvaldanud taastamise mõnede mõjukate üliõpilaste üliõpilaselusel osalemise teelt, kaotas hüperdemokraatlik Rep!C! oma tasakaalustava rolli korporatsioonide ja korporatsioonidesse mittekuuluvate mõjukate tudengite vahel. Nii otsustasid Ch!C!-sse jäänud korporatsioonid 27. veebruaril 1850 laiali minna ja Ch!C! taastada. Ka edaspidi tegid “metsikud” ettepanekuid üliõpilaselu ümberkorraldamiseks. Aastail 1862–1864 kuulus Ch!C!-sse organisatsioon nimega “Sektsoonid”. Kui selle liikmed nõudsid Rep!C! taastamist, heideti “Sektsoonid” Ch!C!-st välja ja saadeti laiali. 1873–1874 kuulus Ch!C!-sse “Metsikute Ühendus” (*Wildenverband*). 1874. aastal nõudsid selle liikmed “metsikutele” õigust ise otsustada, kas nad üldkommaani garanteerivad või mitte. Seejärel heideti nad Ch!C!-st välja.

Ch!C! leevendas uute korporatsioonide asutamise tingimusi ja juba 1850. a asutati kaks uut korporatsiooni. Üliõpilaste võrdsuse põhimõtte piire kompis peamiselt Kuramaa tituleeritud aadlikest koosnev *Baltica*, mis asutati riigisaksa *Corps*’ide eeskujul. *Baltica* muutus ahvatlevaks ka teiste korporatsioonide aadlimeestele: vaatamata üldkommaani sätestatud võrdsusele oli ümbritsev ühiskond seisuslik ning selle tõttu *Baltica* ligitõmbavus loomulik. Kõrkuse pinnal puhkenud konfliktide tõttu teiste korporatsioonidega läks

Baltica 1856. a laiali. 1850. a astus Ch!C!-sse ka venelaste, õieti peamiselt venestunud sakslaste *Ruthenia*, mis 1857. a lahkus, sest ei olnud nõus üldkommaani saksalikkust rõhutava punktiga, mida teised jälle tühistamast keeldusid.

1865. a võeti Ch!C! liikmeks juba 1859. a mitteametlikult korporatsioonina asutatud kristlik korporatsioon *Arminia*. *Arminia* pidas end 1840. aastate duellivastaste liikumise järeltulijaks. *Arminia* halvustas kahevõitlusi pidavaid korporatsioone ja saadeti järgmise aasta mais lahkkelide tõttu teiste korporatsioonidega laiali.

1855. aastal lubas kuraatoriks saanud Georg Friedrich von Bradke korporatsioonide avaliku tegutsemise, 1862 lubati ka avalik värvikandmine. Bradke antud "Reeglid korporatsioonidele. . ." jäid Tartu baltisaksa korporatsioonide juriidilist staatust fikseerivaks dokumendiks kuni 1918. aastani. Reeglites oli sätestatud ka Ch!C! ja Ch!C! institutsioonide roll. Õieti koostati "Reeglid korporatsioonidele. . ." lähtudes olemasolevast olukorrast, see tähendab üldkommaanist.

Selleks ajaks oli Ch!C! juhitud üliõpilasvabariik välja kujunenud. Tartu ülikool oli hoolimata oma riiklikust staatusest nn Balti maariigi *Landesuniversität* ja üliõpilaskond Balti eliidi sepikoda, tuginedes kolme Balti provintsi ja Riia linna päritolujärgsetele korporatsioonidele. 1860.–1880. aastad olid baltisaksa korporatsioonide hiilgeaeg. Ehkki tolerantsed, olid nende tolerantsil piirid: liigset seisuslikkust, liigset kristlikkust, liigset vaimsust ja mittesaksalikkust ei aktsepteeritud. Tartu oli kuldse nooruse veetmise paik, Tartut nimetati Liivimaa Heidelbergiks. Heidelberg oli juba 19. sajandil saksa romantilise ülikoolikuvandi sümboliks.

Neli korporatsiooni üritasid takistada uute korporatsioonide tekkimist. Ch!C!-s oli tekkinud üksteisemõistmine, mõnikord tõid elevust tülid korporatsioonide vahel ning ühe või teise korporatsiooni Ch!C!-st väljaastumine, mis mõne aja pärast jälle tagasi võeti, kuid üldiselt kõik laabus. 1860. a Ch!C! otsuse kohaselt oli korporatsioonide olemasolu lubatud vaid Ch!C! liikmetena, 1864. aastast oli Ch!C! uue korporatsiooni asutamiseks vaja 30 liiget ning 1868. aastast arvati korporatsioon, mille hääleõiguslike liikmete arv langes alla 20, automaatselt laialiläinuks.

Vene impeerium ei olnud õigusriik ning tegelikult oli üliõpilasorganisatsioonide eksistentsi ja ülikooli autonoomia garantii õige habras. Riigi sekkumise kogemus oli olemas 1833. aastast. Selle tõttu olid nii ülikool kui ka üliõpilased huvitatud stabiilsusest üliõpilaskonnas, erinevalt Saksamaa ülikoolidest, kus korporatsioonide omavahelised konfliktid ja korporantide duellid tihti avalikkuse tähelepanu pälvisid. Võõras Vene keiser oli Tartu jaoks hoopis midagi muud kui oma kuningas või hertsog saksa ülikoolile. Taotlus iga hinna eest hoiduda silma torkamast viis stagnatsioonini — et igasugune muutus näis muutusena halvemuse suunas, sulgusid baltisaksa korporatsioonid üha rohkem endasse. 1860.–1880. aastaid iseloomustab taotlus juriidilise täiuslikkuse järele korporatsioonide asjaajamises: sõnastatakse aumõistet, defineeritakse solvanguid, buršikohus peab istungeid kahes sektsioonis, kirjavahetus mõne tudengitevahelise konflikti asjas ulatub sadadesse lehekülgedesse. Kommaanijuura õitseng oli ajastule iseloomulik — korporantide hulgas oli palju juriste, äsja kodifitseeritud balti eraõiguse vaimus püüdsid nad muutuvat üliõpilasühiskonda kommaaniparagrahvide alla väänata, erijuhtumeiks üha uusi paragrahve ja punkte leiutades ja nende üle Ch!C! istungeil targutades. 1860.–1880. aastate korporantidel oli oluliselt vähem aega end oma isade kombel, s.o duelleerides, kakeldes ja prassides, välja elada. Mis muidugi ei tähenda, et seda üldse enam poleks tehtud.

1874. aastal kehtestati Venemaal nekrutivõtmise asemel üldine sõjaväekohustus. Et kohustuslik teenistusaeg oli seda lühem, mida kõrgem oli haridus, kasvas noorte meeste huvi ülikooli vastu. Ka Vene impeeriumi moderniseerimine 1855. a võimule tulnud keiser Aleksander II valitsemisajal suurendas üliõpilaste arvu, sest vajadus ülikooliharidusega meeste järele kasvas. Üliõpilaste arv, mis oli 50 aastat kõikunud 500 ja 700 vahel, suurenes aastatel 1870–1879 tuhandeni ja ei langenud enam kunagi alla selle. Üliõpilaskonna kiire suurenemisega kaasnes üliõpilaste seisusliku “kvaliteedi” langus ning kasvas üliõpilaste arv, kes Ch!C!-d ei tunnustanud või sellest midagi kuulda ei tahtnud. Vähemalt osalt teenis üliõpilaskonnas kontrolli säilitamise eesmärki kolme uue korporatsiooni, *Neobaltia* (1879), *Fraternitas Academica* (1881) ja *Lettonia* (1882) asutamise aktsepteerimine Ch!C! poolt. *Neobaltia* kandis edasi baltisaksa identiteeti, kuid peegeldas muutust

üliõpilaskonna seisislikus koosseisus: sinna kuulusid madalamat päritolu kohalikud sakslased, samuti saksastunud eestlased, venelased, lätlased, juudid jt. *Fraternitas Academica* ühendas peamiselt sakslasi väljastpoolt Balti kubermange: Tartusse tuli üha rohkem Venemaa sakslasi, eriti Peterburist, kuid selle liikmete hulgas oli ka juute, venelasi jt. Lätlaste *Lettonia* liitumine Ch!C!-ga lubati vaid lubaduse vastu, et nad ei osale läti rahvuslikus liikumises. *Lettonia* liikmed lubadusest päriselt kinni ei pidanud ning astusid 1905. a revolutsiooni ajal Ch!C!-st hoopis välja.

1880. aastate lõpul jõudis Balti provintside venestamine Tartu ülikoolini, mis algas ülikooli kohtu ja jurisdiktsiooni kaotamisega, tipnes venekeelse õpetuse sisseseadmisega 1890. aastate keskel ning krooniti 1897 nn seminaristide (õigeusu I. järgu vaimulike seminaride lõpetanute) lubamisega ülikooli. Tartusse, nüüd juba Jurjevi Keiserlikku Ülikooli, tulvas seminariste kõigjalt Vene impeeriumist ning baltisaksa ja üldkommaani tunnustavate eesti, läti, poola ja juudi üliõpilasorganisatsioonide liikmete osakaal üliõpilaskonnas kahanes kiiresti, ületades 1890. aastate teisel poolel vaevu kolmandikku. Ch!C! juriidiliselt kommaani, tegelikult tavaõigusega määratud juhtiv osa üliõpilaskonnas muutus mõttetuks, sest tavasid tundvat ja kandvat üliõpilaskonda enam ei olnudki. 18. septembril 1894 fikseeriti see üldkommaanis. Kui varem oli kommaani tunnustamine kõigile buršidele kohustuslik ja iga immatrikuleeritud üliõpilane oli burš, siis nüüdsest arvati buršideks vaid need üliõpilased, kes kommaani tunnustavad. Ch!C! muutus Tartu üliõpilaskonna esindusorganisatsioonist baltisaksa korporatsioonide katusorganisatsiooniks ja tegutses sellena kuni 1939. aastani.

TEISED ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID

19. sajandi keskel oli Tartu ülikool ainus mittevene ülikool Vene impeeriumis, kui mitte arvestada Helsingi ülikooli poolisesesivas Soomes. Ukrainakeelne Kiievi Akadeemia oli suletud 1817, poolakeelsed Vilniuse ja Varssavi ülikool 1832, pärast Poola ülestõusu. Vilniuse ülikool viidi Kiievisse ja avati seal 1834. a venekeelse Püha Stanislavi Ülikoolina, Varssavi ülikool avati uuesti 1862. a, kuid pärast järjekordset Poola ülestõusu muu-

deti 1869. a venekeelseks. 1862. aastal asutati saksakeelne Riia Polütehnikum. Mõneti sarnanes Tartu ülikooliga Austria-Ungarile kuuluvas Tšernivtsis (Czernowitzis) 1875. a asutatud saksakeelne ülikool, kus kujunes omapärane saksa, juudi, ukraina jt üliõpilaste korporatsioonide kooslus.

Tartu ülikool, asutatud eelkõige Balti provintside sakslaste jaoks, muutus 19. sajandi teisel poolel tähtsaks õpingupaigaks ka teistele Vene impeeriumi vähemusrahvastele. Siin õppisid Vene impeeriumi Poola kuningriigi alamad, kellel oma ülikooli ei olnud ja kes hiljem ei soovinud õppida venekeelses ülikoolis, samuti lätlased ja eestlased, ukrainlased, valgevenelased, juudid, kaukaaslased ja Kesk-Aasia rahvaste esindajad. Üliõpilaskonna eliidi moodustasid baltisaksa korporatsioonid. 19. sajandi keskel, kui rahvuslikud pürgimused ei olnud veel tõrjunud seisuslikke, kuulusid baltisaksa korporatsioonidesse ka kohalikud eestlased, lätlased, juudid ja venelased. Nii olid Philipp Karell ja Friedrich Reinhold Kreutzwald *Estonia*, Jakob Hurt *Livonia* ja vennad Treffnerid *Fraternitas Rigensis*'e liikmed. *Estonia* asutajate hulgas oli mitu eesti päritolu meest, Ph. Karell kirjutas *Estonia* kommaani. Kuid 1820. aastate korporatsioonid olidki veel üsna kodanlikud, Balti parimate perekondade pojad hakkasid neis domineerima sajandi keskel ja teisel poolel.

Sajandi teisel poolel kasvas ülikooli tulnud eestlaste, lätlaste, venelaste jt rahvuslik eneseteadvus, nad ei tahtnudki sakslasteks saada, vaid hoopis oma korporatsioone asutada. Ainsana õnnestus see lätlastel. Eestlasi oli vähevõitu ja nende seltskond Ch!C!-le mitmel põhjusel vastuvõetamatum. Poolakad olid rahul oma Ch!C! tunnustatud vilistlasestaatusega.

Teistsuguseks kujunes olukord Riia Polütehnikumis. Sealsed kolm baltisaksa korporatsiooni aktsepteerisid Ch!C! liikmetena ka läti, poola, vene ja eesti korporatsioone ning jäid seetõttu vähemusse.

Kui korporatsiooni asutamine oli lubatud Ch!C! ja rektoraadi nõusolekul, kuraatori kinnitusel ja rahvahariduse ministeeriumi teadmisel, siis 1868. a vastu võetud üliõpilasreeglid lubasid teaduslike üliõpilasseltside (*Literärisch-wissenschaftlicher Verein*) asutamise, mille registreerimise õigus oli rektoril ainuisikuliselt. Seda võimalust kasutasid paljud rahvuslikud üliõpilasorganisat-

sioonid, kes olid kaotanud lootuse saada Ch!C! nõusolek (Eesti Üliõpilaste Selts) või kes poleks läinud läbi rahvahariduse ministeeriumist (juudi organisatsioonid). Rektorid 1881–1890 Eduard von Wahl ja Alexander Schmidt, ehkki mõlemad olid korporatsioonide vilistlased või just sellepärast, suhtusid selliste organisatsioonide asutamisse heatahtlikult.

Tegelikult on seal ka korporatsioonide-seltside erinevuse seletus. Kuigi 20. sajandil on lisatud mitmesugused põhimõttelised kaalutlused, oli asi 19. sajandi lõpul lihtne: seltsid olid need organisatsioonid, mille registreerimine korporatsioonina ei olnud võimalik.

Esimese rahvusliku üliõpilasorganisatsioonina registreeris rektor Wahl 1883. a alguses Eesti Üliõpilaste Seltsi (asutatud 1870). 1888. a otsustasid registreeritud organisatsioonivormi kasuks poolakad ning registreerisid Loodusteaduse Sõprade Seltsi. Samal aastal lisandus noorlätlaste Teaduslik-Kirjanduslik Selts, mis küll osalemise pärast 1899. a üliõpilasrahutustes ära keelati.

1881. a tapeti keiser Aleksander II. Süü aeti juudi vandenõulaste kaela ning algas vene antisemitismi laine, mis kestis kuni Nikolai II kukutamiseni ja pani muuhulgas aluse Ameerika juudi kogukonna arvukusele. Et Vene ülikoolides hakati juudi üliõpilaste õppimisvõimalusi peatselt piirama, tuli palju juute Tartu ülikooli, mis asus väljaspool juutidele lubatud asuala ning kus seetõttu puudusid juudivastased meeolud. Juutide arv Tartus hakkas kasvama 1882. aastast. 1881.–1882. õppeaastal olid nad asutanud nn Seltskondliku Ringi (*Geselliger Kreis*), mis järgmisel aastal lõhenes kaheks seltsiks: vastavalt 1883 ja 1884 registreeritud Kirjanduse ja Muusika Seltsiks ning Ajaloo ja Kirjanduse Teaduslikuks Seltsiks. Mõlema seltsi liikmed olid peamiselt Kuramaalt ja Riiast pärit saksakeelsed juudid. Ukraina, Valgevene, Leedu ja Poola kubermangudest pärit juudi üliõpilased asutasid 1883. a Akadeemilise Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Seltsi.

Kõik need organisatsioonid tunnustasid Ch!C! ülemvõimu üliõpilaskonnas. Et üliõpilaskonna põhiseadus oli üldkommaan, mis oli salajane ja mille käsitsi kirjutatud eksemplarid olid vaid Ch!C! korporatsioonide valduses, korraldati iga semestri alguses üldkommaani ettelugemisi. Selleks otstarbeks jagasid Ch!C! korporatsioonid korporatsioonidesse mittekuuluvad üliõpilased

omavahel ära, nende, nn kommaani garanteerijate nimekirjad kooskõlastati Ch!C! istungil ja on Ch!C! arhiivis tänini säilinud. "Kommaani garanteerimiset" loobusid eesti ja läti organisatsioonid aastatel 1904–1907.

Vähesed Tartus õppivad venelased olid üritanud 1862. ja 1868. a taastada 1857. a lõpetatud *Ruthenia*'t. Ch!C! vastuseisu tõttu ei läinud see neil korda. 1879. a hakkasid venelased, venekeelsed juudid jt koos käima Vene Üliõpilaste Seltsina, mis registreeriti 1885. a. Pigem oli tegemist organiseeritud opositsiooniga Ch!C! vastu, lugusid baltisakslaste ülekohtust vene üliõpilaste suhtes trükkisid meeleldi Riia ja Peterburi vene lehed. Vene organisatsiooniks muutus see pärast juutide eraldumist Akadeemilise Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Seltsina.

Venestamise alguses oli rahvahariduse ministeeriumi ja kuraatori seisukoht uute üliõpilasorganisatsioonide asutamise suhtes väga negatiivne, seniseidki vaid salliti. 1890. a lükati tagasi EÜSi taotlus üles astuda korporatsioonina *Fraternitas Viliensis*, kuigi Ch!C! oli andnud oma nõusoleku. Võimude suhtumist muutsid rahutused Vene ülikoolides. 25. veebruaril 1903 saatis rahvahariduse ministeeriumi kantseleiülem Grigori Zenger õpperingkondade kuraatoritele salajase ringkirja, milles andis teada suhtumise muutumisest üliõpilasorganisatsioonide asutamisse. Kirja aluseks oli taotlus ühe korporatsiooni asutamiseks Peterburi ülikooli juures, millele vastuseks kinnitas keiser 26. novembril 1902 Vene ülikoolide üliõpilaskorporatsioonide tüüppõhikirja. Loa andmist põhjendati asjaoluga, et korporatsioone soovivad asutada peamiselt tudengid, kes ei osale streikides ja soovivad normaalse õppetöö jätkumist. Nad jäävad aga vähemusse, sest nende organiseerumine on ametlikult keelatud, samal ajal kui mässumeelseid tudengeid ühendavad range distsipliiniga salaorganisatsioonid. Nii mõjuks korporatsioonide jm legaalsete ühingute asutamine üliõpilaskonnas pigem tasakaalustavalt.

Ka Tartu ülikooli korporatsioonid olid end heast küljest näidanud, ja 13. novembril 1904, pärast rahvahariduse ministri kindralleitnant Vladimir Glazovi visiiti Tartusse, lubas kuraator jälle 1894. a keelatud avaliku värvikandmise.

Pärast 1905. a revolutsiooni leevendati piiranguid ülikoolides. Et korporatsioonide asutamise lubamine oli endiselt ministeeriumi

pädevuses, Ch!C! nõusolek aga polnud enam hädavajalik, hakati Tartus asutama mittedaksa korporatsioone. Aastail 1907–1918 registreeris rahvahariduse ministeerium kümme uut Tartu korporatsiooni: 1907 reorganiseeriti Loodusteaduse Sõprade Selts korporatsiooniks *Polonia* ja registreeriti Tartu esimene eesti korporatsioon *Fraternitas Estica*, 1908 *Fraternitas Vigoria*, 1909 eestlaste *Sakala*, 1912 Bessaraabia sakslaste *Teutonia*, 1913 armeenlaste *Armenia* ja eestlaste *Ugala*, 1917 lätlaste *Imanta*, 1918, juba bolševike ajal, eestlaste *Fraternitas Liviensis* ja lätlaste *Ventonia*. Ainsana neist liitus Ch!C!-ga *Teutonia*.

24. juunil 1907 kinnitas keiser “Eeskirjad üliõpilasorganisatsioonidele ja koosolekute korraldamise kohta kõrgemate õppeasutuste ruumides”. Selle alusel asutati ka Tartus hulgaliselt uusi organisatsioone, uue tüübina vene maakondlikud kogud, nn zemljatšestvod. Aastail 1907–1917 asutati ligi 40 eri kubermangude üliõpilaste zemljatšestvot, enamik neist tegutses lühikest aega ja kõik nad hääbusid Esimese maailmasõja ajal. Need olid tavaliste vene tudengite vastastikuse abistamise ja kodukohaga ühenduse pidamise organisatsioonid, neil puudus korporatsioonide väline hiilgus ja teadustühingute vaimsus ning enamasti käidi koos 20. sajandi alul ehitatud Hezeli (praegu J. Liivi) tänava ühiselamu tudengitubades.

1905. a registreeriti veel Väikevene Üliõpilaste Muusika- ja Draamaselts, 1906 Tartu Leedu Üliõpilaste Selts ja Eesti Üliõpilaste Selts “Ühendus”. 1907–1918 tegutses Poola Üliõpilaste Selts “Zjednoczenie” (“Ühendus”). Vene üliõpilased asutasid kaks seltsi: Vene Üliõpilasseltsi “Universitas” (1909–1911) ja Üliõpilasseltsi “Collegium” (1909–1912, ühines Vene Üliõpilaste Seltsiga). Aastail 1909–1918 tegutses Läti Üliõpilasselts “Atauga”. 1907 ühinesid Riia ja Kuramaa juutide kaks seltsi Juudi Üliõpilaste Kirjanduse, Muusika ja Teaduse Seltsiks.

Esimese maailmasõja ajal üliõpilasorganisatsioonide tegevus vaibus, peamiselt üliõpilaste rindelemineku tõttu. 27. juunil 1915 keelas Daugava sõjaväeringkonna ülema abi kindralleitnant Pavel Kurlov oma käskkirjaga avaliku värvikandmise 3000 rubla suuruse trahvi või kolmekuulise vangistuse ähvardusel. Samal aastal oli siseministeeriumi korraldusega suletud Bessaraabia sakslaste *Teutonia*, sest selle liikmed olid osalenud poliitilises tege-

vuses kodumaal. Samal aastal nõudis rektor korporatsioonide si-
semise asjaajamise üleviimist vene keelele, keelati saksa keele
kõnelemine avalikes kohtades ja saksakeelsete laulude laulmine.
Märkimisväärne on, et baltisakslaste üliõpilasorganisatsioone
üldse ära ei keelatud; rindel võitlesid baltisaksa korporatsioonide
liikmed ja vilistlased Vene keisri alamatena Vene poolel, astudes
Saksa üksustesse alles pärast keisri troonist loobumist ja rinde la-
gunemist.

Pärast Esimest maailmasõda kolisid Tartu poola üliõpilasorga-
nisatsioonid Poola Vilniuse ja Varssavi ülikooli juurde ning läti ja
mõned baltisaksa organisatsioonid Riiga.

ÜLIÕPILASORGANISATSIOONID EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLIS

1919. a oktoobris alustas ülikool õppetööd ja avati 1. detsemb-
ril 1919 pidulikult juba Eesti Vabariigi riikliku ülikoolina, mille
autonoomia garanteeris 1925. a vastu võetud Tartu Ülikooli sea-
dus. Eesti Vabariigi 1920. a põhiseadus tagas kõigi Eesti Va-
bariigi kodanike võrdsed õigused olenemata soost ja rahvusest
ning ka ühingute moodustamise vabaduse. Seega ei olnud
üliõpilasorganisatsioonide tegutsemiseks enam riiklikke takistusi.

Üliõpilaskond

17. mail 1920 peetud Tartu üliõpilaste üldkoosolek otsustas moo-
dustada kõiki üliõpilasi ühendava Tartu Ülikooli Üliõpilaskonna.
Koosolek valis keskesinduse, mille ülesandeks määrati üliõpilas-
konna esindusorgani, Esinduse valimisseaduse koostamine. Oli
valida kahe võimaluse vahel: kas moodustada üliõpilasorgani-
satsioonide katusorganisatsioon või kõigi üliõpilaste organisat-
sioon. Peale jäid viimase variandi pooldajad ning sama aasta
detsembris valiti üldistel, otsestest ja proportsionaalsetel nimekirja-
valimistel esimene 30-liikmeline Üliõpilaskonna Edustus. Ehkki
üliõpilaskond oli üliõpilaste ühendus, konkureerisid esimestel ja
ka järgmistel valimistel peamiselt eesti üliõpilasorganisatsioonide
katusorganisatsioonide valimisliidud. Esimese Edustuse 30 ko-
hast said üheksa eesti korporatsioonid, kaheksa eesti seltsid, viis

organiseerumata üliõpilased, kolm saksa korporatsioonid ja kolm juudi üliõpilased. Nii jäid ka edaspidi otsuste langetamisel kaaluks vähemusrahvuste organisatsioonide ja "metsikute" esindajad.

Pärast 1934. a riigipööret soovis Konstantin Päts tugevdada kontrolli ka Tartu ülikooli üle. 14. oktoobril 1936 lõpetas ülikooli valitsus Edustuse tegevuse, moodustati ajutine juhatus, mis pidi koostama üliõpilaskonna uue korralduse kava. 24. septembril 1937 kuulutas riigihoidja välja uue ülikoolide seaduse. Üliõpilasorganisatsioonid reorganiseeriti üliõpilaskonventideks, konvendis pidi olema vähemalt 20 liiget, iga konvent saatis iga 40 liikme kohta ühe esindaja üliõpilaskonna Edustusse. Et säilitada "metsikute" esindatus, reorganiseeriti senine Organiseerumate Büroo kolmeks üliõpilaskonvendiks. Seltside ja korporatsioonide vaheline võitlus ülemvõimu pärast üliõpilaskonnas jätkus kuni 1940. aastani. Korporatsioonide esindajad kaldusid toetama riigi ülikoolipoliitikat, seltside esindajad olid selle vastu. Uue üliõpilaskonna korralduse väljakujunemisele tegi lõpu Nõukogude okupatsioon; juulis ja augustis 1940 likvideeriti nii üliõpilasorganisatsioonid kui üliõpilaskonna organid.

Üliõpilasorganisatsioonid üldiselt

Üliõpilasorganisatsioonid olid Eesti Vabariigis registreeritud ülikooli juures ja tavaliselt puudus neil juriidilise isiku staatus. Loa uue üliõpilasorganisatsiooni tegevuse alustamiseks andis ülikooli nõukogu, 1925. aastast aga ülikooli valitsus. Ülikooli nõukogu registreeris ka kõik varem asutatud organisatsioonid, mis Eesti ülikoolis tegevust jätkasid. Üliõpilasorganisatsioonid pidid kord semestris ülikooli valitsusele teatama oma aadressi ja saatma liikmete nimekirja. Kui mõni organisatsioon seda ei teinud, võidi algatada likvideerimine. Üsna tihti hääbusid paljud 1920. aastate alul asutatud organisatsioonid asutajaliikmete lahkumise tõttu ülikoolist või uute liikmete nappuse tõttu, unustades sellest ülikooli valitsusele teatada. Nii oli semestrinimekirja saatmise kohustus pigem vahend üliõpilasorganisatsioonide arvu kindlaksmääramiseks kui ülikooli järelevalve organisatsioonide liikmete üle.

Ülikooli valitsusel oli õigus üliõpilasorganisatsioone igaveks või ajutiseks sulgeda. Seda kasutati harva. Talvesemestril 1926/1927 suleti korporatsioon *Kungla*, 1929 keelati kolmeks aastaks vene korporatsioon *Fraternitas Slavia*.

Kui keiserlikus ülikoolis oli üliõpilasorganisatsiooni sisemine ülesehitus ette määratud ministeeriumi või ülikooli rangete eeskirjadega, siis Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis sellised piirangud puudusid. 1920. aastate alul loodi mitmesuguseid uut tüüpi organisatsioone, nagu maakondlikud kogud, segaseltsid, värvekandvad eriala- ja huvitühingud jms. Demokraatlikumaid ülesehitusprintsiipe katsetasid ka mitu vana organisatsiooni. 1930. aastate keskpaigaks oli suur osa uusi organisatsioone tegevuse lõpetanud, ka "eksperimenteerinud" vanad organisatsioonid pöördusid enamasti tagasi konvendiprintsiibi ja sisemise hierarhia juurde.

Uue ülikooliseadusega kehtestati 1938. a 1. jaanuarist ühtne üliõpilasorganisatsiooni tüüp — üliõpilaskonvent ja kõik üliõpilasorganisatsioonid pidid end reorganiseerima. Üliõpilasorganisatsioonide elus see midagi olulist ei muutnud; asutati konvendivanema institutsioon, konvendivanemaks oli mõni organisatsiooni vilistlane, kes vahendas üliõpilasorganisatsiooni ja ülikooli suhteid. Uue seadusega kehtestati üliõpilaskonventi liikmete miinimumarvuks 20, seetõttu lõpetas 1938. a tegevuse mitu väiksema liikmeskonnaga organisatsiooni.

Tallinna Tehnikaülikooli asutamise järel (1936) asutasid suuremad üliõpilasorganisatsioonid osakonnad Tallinna Tehnikaülikooli juures, osa seniseid Tallinna Tehnikumi juures tegutsenud organisatsioone ühines Tartu organisatsioonide Tallinna osakondadega.

Eesti meeskorporatsioonid

5. detsembril 1919 registreeris kuraator Peeter Põld *Fraternitas Estica*, *Sakala*, *Ugala* ja *Fraternitas Liviensis*'e. Tartusse asusid Riia ja Peterburi eesti üliõpilasorganisatsioonid, 1902. a Riias asutatud *Vironia* registreeriti Tartus oktoobris 1920, 1913 Peterburis asutatud *Rotalia* aga 1924; 1918–1920 oli *Rotalia* Tallinnas, 1923–1924 Berliini Tehnikaülikooli juures.

Pärast Vabadussõja lõppu, eriti õppursõduritele pakutud priikooli tõttu, kasvas järsult eesti meesüliõpilaste arv. Osa neist

liitus juba tegutsevate korporatsioonidega, kuid asutati ka uusi eesti korporatsioone. Novembris 1920 asutati *Revelia*, selle asutajateks olid põhiliselt *Sakala* rebased. 1924 asutati *Kungla* ja *Rajala*. *Kungla* suleti ülikooli valitsuse korraldusega detsembrist 1926, sulgemise põhjuseks üsna segastel asjaoludel toimunud verine lööming *Ugala* liikmetega. *Rajala* lõpetati 1933. a mais liikmete vähesuse tõttu. 1925 asutati *Harjola*, 1927 *Vigilia* ja *Fraternitas Leholensis*. *Harjola* ja *Fraternitas Leholensis* ühinesid 1928 esimese nime ja teise värvide alla. Mais 1937 lõpetas *Harjola* tegevuse liikmete vähesuse tõttu. *Vigilia* ühines 1928 Narvast pärit üliõpilaste maakondlikust kogust alguse saanud meesseltsiga *Fraternitas Vicinia* korporatsiooniks *Vicina*, mis suleti liikmete vähesuse tõttu 1931. Viimase eesti korporatsioonina asutati Tartus 1929. a *Fraternitas Tartuensis*, eesti loomaarstiüliõpilaste korporatsioon, mis tegutseb tänini.

Uued korporatsioonid ei suutnud enamasti vastu seista vanemate konkurentsile liikmete värbamisel. Korporatsioonielu oli kulukas ning utel korporatsioonidel ei olnud vilistlaskogusid, mis oleksid katnud kulutused, mis tuli teha eeskätt konvendikorterile või -hoonele, ent ka värvivarale, rapiiride jm inventari muretsemiseks. Alates 1920. aastate lõpust, majanduskriisi ja nn haritlaste ületootmise tingimustes oli kuulumine mõnda üliõpilasorganisatsiooni sidemete tõttu alluvaid vajavate või informatsiooni valdavate vilistlastega soodsaks eelduseks ühele või teisele ametikohale kandideerimisel nii avalikus kui ka erasfääris. Uued korporatsioonid ei olnud ka siin konkurentsivõimelised. 1927. aastast vähenes järsult meesüliõpilaste arv: 1926. a oli neid veel üle 750, 1927. aastast alla 500.

1934. a moodustati ülikooli matemaatika-loodusteaduskonnas tehnikaosakond, mis järgmisel aastal reorganiseeriti teaduskonnaks ja viidi 1936 Tallinna, kus selle alusel rajati Tallinna Tehnika-instituut, hilisem Tehnikaülikool. 1920 oli Tallinna Tehnikumi juures asutatud korporatsioon *Leola* ja 1921 *Tehnola*. Tallinnas 1922. a asutatud *Kaljola* ühines 1935 *Rotaliaga*, samal aastal asutatud *Ugandala* 1936/1937 *Ugala* Tallinna koondisega.

Eesti meeskorporatsioonide katusorganisatsiooniks oli 1915. aastal asutatud Eesti Korporatsioonide Liit (EKL). Selle asutajaliikmed olid *Vironia*, *Fraternitas Estica*, *Sakala*, *Ugala* ja

Rotalia. 1928. a võeti EKLi *Revelia*, 1930 *Fraternitas Liviensis* ja 1937 *Fraternitas Tartuensis*. Viimased olid, vastavalt 1925. ja 1933. a, loobunud oma liikmeskonna piiramisest rohuteadlaste ja loomaarstidega.

Eesti meeskorporatsioonid olid asutatud baltisaksa korporatsioonide eeskujul. Korporatsiooni liikmeks võeti eesti soost meesüliõpilasi, mõned korporatsioonid (*Sakala*, *Fraternitas Tartuensis*) võtsid vastu ka hõimurahvaste esindajaid, soomlasi ja ungarlasi. Tegevliikmeks ja hiljem vilistlaseks sai üldiselt $\frac{3}{4}$ tegevliikmete häältega, rebased kutsus kas oldermann (vanamees) või eestseisus.

Eesti üliõpilasseltsid

Eesti Üliõpilaste Selts asutati 1870. aastal. EÜSi "Ühendus" asutasid sotsiaaldemokraatlike vaadetega üliõpilased 1906. aastal. "Ühendus" oli segaselts alates ajast, kui lubati naiste immatrikuleerimine. "Ühendusse" kuulusid paljud esimese Vene revolutsiooni ajal vasakradikaalsusega silma paistnud tudengid. Hiljem muutus "Ühendus" tavaliseks üliõpilasseltsiks, siiski iseloomustas selle liikmeid suurem poliitiline aktiivsus ja üldiselt ka sotsiaaldemokraatlik ilmavaade. Mitmest esimese Vene revolutsiooni aegsest "Ühenduse" radikaalset said hiljem tunnustatud Eesti poliitikud.

Kaks eesti üliõpilasseltsi asutati väljaspool Eestit. 1884. a asutati Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts, mis pärast korporatsiooni *Rotalia* eraldumist (1913) võttis nimeks EÜS "Põhjala". 1920. aastal registreeris EÜSi "Põhjala" Tartu ülikooli ajutine nõukogu. Kuni 1920. aastateni oli "Põhjala" segaselts, hiljem meesselts. Pärast Teist maailmasõda paguluses tegutses jälle segaseltsina, taastati Tartus 1989. a meesseltsina ja muudeti hiljem jälle segaseltsiks. 1904./1909. a asutati Riia Polütehnikumi juures Riia Eesti Üliõpilaste Selts. Tartus võttis ta 1921. a nimeks EÜS "Liivika".

1920. aastatel asutati mitu uut üliõpilasseltsi, osa neist teisest seltsidest välja astunud liikmete poolt. 1920. a asutasid EÜSist välja astunud liikmed segaseltsi EÜS "Veljesto", millel on suured teened moodsa humanitaaria viljelemisel, 1922 eraldus

EÜS “Ühendusest” üliõpilasselts “Raimla”. Mõned uued meeseltsid asutati elujõuetuks osutunud maakondlike kogude baasil: 1922 asutatud Valgamaa ja sellega hiljem liitunud Viljandimaa üliõpilaskogu baasil 1934 “Valvila”, mis juba 1936 suleti; endisest Harjumaa üliõpilaskogust sai 1924 ÜS “Concordia”, mis tegutses kuni 1940. aastani. Lühiealiseks jäid meesüliõpilaste seltsid “Mehiste” (1924–1928) ja “Kaleva” (1927–1933) ning muinasaja- ja muinsushuviliste meesühing “Väinola” (1928–1930). Peale “Veljesto” asutati segaseltsid “Huljehiis” (1925–1932, ühines Akadeemilise Skautide Seltsiga), “Viires” (1925–1928), Setumaa Eesti Üliõpilaste Selts (1926–1927; vastukaaluks venelaste 1923–1932 tegutsenud Petserimaa Üliõpilaste Seltsile) ja Võrumaa Üliõpilaste Selts (1927–1928). Segaseltsina alustasid ka *Societas Vicinia*, ÜS “Concordia” ja “Valvila”, mis hiljem meeseltsideks reorganiseeriti.

Üliõpilasseltside katusorganisatsiooni moodustamise katsed ei olnud eriti edukad. Ebaedu põhjuseks oli EÜSi suurus võrreldes teistega. Väiksemad seltsid ei olnud nõus esinduskogu moodustamisega, kus esindatus oleks proportsioonis liikmete arvuga; EÜS jällegi ei soovinud Ch!C! või EKLi tüüpi esinduskogu moodustamist, kus igal organisatsioonil oleks kindel arv hääli olemata liikmete arvust. Aastail 1924–1926 tegutsenud Eesti Üliõpilasseltside Liidus (EÜL, liikmed EÜS, EÜS “Ühendus”, ÜS “Liivika”, EÜS “Põhjala”, ENÜS, EÜS “Veljesto”, ENÜS “Ilmatar”, ÜS “Raimla”, ÜS “Concordia”, ENÜS “Ahava”) sõltus esindatus liikmete arvust, EÜL lagunes sisevastuolude tõttu ja taastati 1926. a esinduskoguna, kus igal organisatsioonil oli esinduskogus üks hääl ja kaks esindajat. Nn EÜL II tegutses 1931. aastani, selle tegevuses ei osalenud EÜS ja organisatsioon lagunes jällegi sisevastuolude tõttu, pärast “Huljehiie”, ENÜSi, ENÜS “Ahava” ja “Concordia” lahkumist (esimesed kolm 1928. a, viimane 1931). Järelejäänud neli seltsi (EÜS “Ühendus”, EÜS “Põhjala”, EÜS “Liivika”, ÜS “Raimla”) reorganiseerusid Üliõpilasseltside Liiduks, mis lagunes 1937. a. Samal aastal asutati Eesti Üliõpilasseltside Liit, kus liikmesorganisatsioonide esindatus oli kombineeritud (nõukogus igal organisatsioonil iga esimese saja või 50–99 liikme kohta kolm, iga järgmise 50 või 26–49 liikme kohta üks esindaja; juhatuses oli igal liikmesorganisatsioonil üks esindaja, kes valiti üheks aastaks nõukogu liikmete

hulgast). Oktoobris 1938 organisatsioon suleti, sest uus ülikoolide seadus katusorganisatsioone ei lubanud; taastati 17. mail 1940 pärast keerulisi vaidlusi ülikooli valitsusega. Selle liikmed olid EÜS, EÜS “Ühendus”, EÜS “Põhjala”, EÜS “Liivika”, ENÜS, ENÜS “Ilmatar”, EÜS “Veljesto”, ÜS “Raimla” ja ÜS “Concordia”.

Korporatsioonide ja seltside erinevusest

Küsimus, mis vahe on seltsidel ja korporatsioonidel, on sama vana kui esimesed eesti üliõpilasseltsid. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli avamise ajaks oli nii EÜS-il kui ka “Ühendusel”, “Põhjalal” ja “Liivikal” tekkinud juba oma seltsi-identiteet, mis ammutas jõudu rahvuslikust iseteadvusest ja saksavaenulikkusest. Nimelt käsitati korporatsioone tihti kui baltisaksaliku härrasmehelikkuse epi-goonlust, seltslus jällegi ammutas eneseõigustust sellest, et seltsid on eesti ühiskonnas olnud midagi peaaegu ürgeestilikku, millel oli suur roll eesti eneseteadvuse kasvus ja eelduste loomisel Eesti riigi tekkimiseks. EÜSi teeneks arvati alusepanek Eesti Rahva Muuseumile, esimese eesti kunstinäituse korraldamine, kaudsemalt ka esimese eesti eragümnaasiumi, Eesti Noorsoo Kasvatuselise Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi asutamine. Pärast Vabadussõda vaieldi selle üle, milline organisatsioon oli esimesena otsustanud *in corpore* Vabadussõtta minna, ning heideti *Fraternitas Estica*’le ette, et see 1918. a Saksa okupatsiooni ajal ülikooli ei boikoteerinud. 1920. aastatel lisandus veelgi eristavaid argumente: seltsid väitsid end tegelevat rohkem eestluse, kultuuri ja teaduse ning aadetega ja süüdistasid korporatsioone vaid lõbusa üliõpilaselu tagaajamises, prassimises ja härrasmehelikkusega liialdamises. Pärast Edustuse muutumist korporatsioonide-seltside omavahelise “poliitilise” võitluse näitelavaks muutus üha olulisemaks lihtsalt vastasseis, mille esialgsed põhjused tihti unustati.

Tuleb ka silmas pidada, et esimesed Tartu eesti korporatsioonid *Fraternitas Estica* ja *Sakala* ei tekkinud mitte tühjale kohale, vaid eraldusid EÜSist. Siinkohal tuleb meenutada EÜSi liikmete korporatsiooni asutamise katseid aastatel 1881–1882 ja 1890, mille traditsiooni *Fraternitas Estica* ja *Sakala* asutajad soovisid edasi kanda. Kuid olulisemgi põhjus korporatsioonide asutamiseks näib olevat kriitilise massi kättejõudmises EÜSis, seni

ainsas Tartu eesti üliõpilasorganisatsioonis. Oma poja või poegade "ülikoolitamine" sai 20. sajandi alguseks jõukohaseks paljudele eesti taluomanikele ja linlastele. Nii kasvas eesti üliõpilaste ja EÜSi liikmete arv 20. sajandi alul kiiresti ning EÜSist oli saanud täisvereline korporatsioon. See teeb arusaadavaks ka korporatsioonimeelsete väljaastumise. Teiseks, vaadates *Fraternitas Estica* asutajavilistlaste ja -liikmete päritolu, võib oletada ka teatud sotsiaalse murdejoone tekkimist EÜSis: *Fraternitas Estica* asutajad tunduvad olevat "peenemad poisid": nende isad olid mõisarentnikud, -valitsejad ja isegi -omanikud, kirikhärrad, jõukamad taluomanikud, majaoomanikud, kaupmehed ja antvärgid. Samal ajal pärines üha rohkem EÜSi liikmeid lihtsamast sorti rahvast, kes üliõpilaselu välisest hiilgusest nii palju hoolida ei saanud ega seetõttu või ka põhimõtte pärast — tahtnudki.

1930. aastatel võtsid ka mõned uued seltsid oma siseelus kasutusele korporatsioonide sisekorra elemente, nagu sisemine hierarhia, noorliikmekasvatus jms. Ainult aadetele rajatud struktuurid ei toiminud ja organisatsiooni sisemine ühtekuuluvustunne kippus kaduma. Samuti ahvatles korporatsioonide juurde kuuluv lippude, teklite, frakkide, konvendihoonete, kommersside jms väline sära gümnaasiumist tulnud noori tihti rohkem kui seltside kõrged aated. Sellest sai õhutust see osa seltside liikmetest, kes taotles suuremat korporatiivsust; nii hakkasid mõned uued seltsid 1930. aastatel samuti värve kandma ("Valvila" ja ÜS "Concordia"), mõned seltsid reorganiseeriti korporatsioonideks (*Societas Vicinia*). 1937./1938. a ülikoolide seadus ja konvendieeskiri soodustasid selgelt korporatsioone ja sundisid seltsidele peale konvendi kui sellise ja konvendivanema institutsiooni.

Eesti naisüliõpilaste organisatsioonid

Eesti Vabariigi põhiseadus garanteeris meeste ja naiste võrdsed õigused. Senised üliõpilasorganisatsioonid seisid valiku ees: kas lubada liikmeks ka naisi või jätkata meesorganisatsioonidena. Korporatsioonid ja vanemad seltsid otsustasid valida teise tee ja nii asutati meeskorporatsioonide ja -seltside kõrvale naiskorporatsioonid ja -seltsid, segaseltsid peale "Põhjala", mis samuti meesseltsiks muudeti, ja "Ühenduse" olid uued organisatsioonid ja neid oli vähe. 1911. a asutasid Tartu Rostovtsevi ja Jassinski

eraülikoolide naistudengid Eesti Naisüliõpilaste Seltsi (ENÜS), mis registreeriti juba Eesti ülikooli nõukogu poolt alles 1919. a. Uudsenä nii Tartu kui ka Euroopa üliõpilasilmas asutati Tartus naiskorporatsioonid. Esimesena 1920 *Filiae Patriae*, 1924 liisandus veel kolm: *Indla*, *Lembela* (suleti 1937/1938 liikmete vähesuse tõttu) ja *Amicitia*. 1920. a eraldus ENÜSist ENÜS "Ilmatar", mis tegutses 1940. aastani, aastail 1924–1930 tegutses ENÜS "Ahava". Naisorganisatsioonidel eraldi katusorganisatsiooni ei olnud, eesti naisseltsid kuulusid seltside katusorganisatsioonidesse.

Maakondlikud üliõpilaskogud

Uue eesti üliõpilaskonna kujunemise aastatel hakati senistele korporatsioonidele ja seltsidele alternatiivi otsima. Üheks niisuguseks võimaluseks oli maakondlik üliõpilaskogu. Sisuliselt olid maakondlikud kogud neli esimest baltisaksa korporatsiooni. Eesti korporatsioonidki kandsid mõnevõrra maakondlikku traditsiooni, liikmeskonna komplekteerimist see ei mõjutanud. Ka vene zemljatšestvod olid maakondlikud kogud.

1920. aastate Eesti maakondlikud üliõpilaskogud nägid oma eeskujuna pigem Helsingi ülikooli soome osakondi ja rootsi natsioone. 1921. a asutati Tartus *Societas Studiosorum Narvensum* ja Pärnumaa Üliõpilaskogu, 1922 Valga-, Võru-, Viljandi- ja Virumaa üliõpilaskogud, 1923 Järva- ja Läänemaa üliõpilaskogud ning 1924 Harjumaa üliõpilaskogu (seltskond, kes ei läinud ÜSi "Concordia"). Üliõpilaskogud oma identiteeti leida ei suutnud ning ei pidanud vastu seltside-korporatsioonide konkurentsile. *Societas Studiosorum Narvensum*'ist sai lõpuks korporatsioon, Valga- ja Viljandimaa üliõpilaskogud liitusid üliõpilasseltsiks "Valvila", teised suleti 1930. aastatel liikmete vähesuse, majandusliku kitsikuse ja sisevastuolude tõttu. Üliõpilaskogude Liit tegutses aastail 1925–1933.

Vähemusrahvuste üliõpilasorganisatsioonid

Tartu ülikooli üliõpilaskond jäi ka Eesti Vabariigis paljurahvuseliiseks, eestlaste protsent üliõpilaste seas oli väiksem kui ühiskonnas

tervikuna. Tegevust jätkasid baltisaksa korporatsioonid, asutati ka palju uusi korporatsioone ja seltsse.

Pärast Läti ülikooli asutamist lahkusid Riiga *Curonia* ja *Fraternitas Rigensis*. Tartusse jäid *Estonia*, *Livonia*, loomaarstide *Fraternitas Dorpatensis*, mis hääbus 1930. aastate alul, rohuteadlaste *Fraternitas Pharmaceutica* (mis 1932 loobus erialakitsendustest ja võttis nimeks *Baltonia*), *Neobaltia* ja *Fraternitas Academica*. *Teutonia* liikmed lahkusid Tartust ja tegutsesid a-st 1919 Tübingeni ülikooli juures. 1920. a registreeriti Tartus *Fraternitas Normannia*, mis oli asutatud 1909 Peterburis. *Fraternitas Normannia* Ch!C!-ga ei liitunud. Baltisaksa korporatsioonid tegutsesid edasi oma kitsas baltisaksa ringis, osaledes siiski Edustuse valimistel ja tehes mõnevõrra koostööd vanemate eesti korporatsioonide *Vironia* ja *Fraternitas Estica*'ga. 1930. aastate lõpul reorganiseeriti osa korporatsioone natsliku liikumise mõjul *Kameradschaft*'ideks, teine osa võttis traditsioone hoidva ja natsiideoloogiat vastustava hoiaku. Baltisaksa korporatsioonide liikmed lahkusid Tartust ümber- ja järellumberasumise käigus 1939–1941, organisatsioonid likvideeriti sügisel 1939.

Tegevust jätkas ka 1867. a asutatud teenekas Usuteaduse Üliõpilaste Selts (1920.–1930. aastatel Saksa Tartu Usuteadlaste Selts). Asutati kaks saksa naiseltsi: Balti-Saksa Naisüliõpilaste Selts tegutses 1922–1939 ja ühendas baltisaksa päritolu naistudengeid, olles osa baltisaksa seltskonnast. Saksa Naisüliõpilaste Ühingusse (1922–1930) kuulusid saksakeelsed tudengid, kelle kohalik taust ei olnud nii tugev, samuti palju nn kadakasakslasi ja saksastunud venelannasid, lätlannasid, poolatare ja teisi.

Vene organisatsioonide pilt oli kirev. 1922. a asutati korporatsioon *Fraternitas Slavia*, mis suleti 1929 kolmeks aastaks loomingu pärast teise vene korporatsiooni, 1926 asutatud *Fraternitas Aeterna* liikmetega. Aastail 1929–1932 tegutses seetõttu *Fraternitas Slavia* liikmete asutatud "varikorporatsioon" *Fraternitas Ruthenia*, mis lõpetas tegevuse, kui *Slavia* 1932 taastati. 1931. a liitus *Fraternitas Aeterna*'ga 1924 Tallinnas asutatud vene korporatsioon *Boeteia*. Aastail 1928–1938 tegutses vene naiskorporatsioon *Sororitas Oriens*, mille liikmete hulgas oli palju venestunud teiste rahvuste esindajaid.

Suurim vene selts oli 1920. a asutatud uus Vene Üliõpilaste Selts, mille liikmeks oleku tingimuseks oli vene rahvusest või Vene kodakondsuses olemine. Aastail 1923–1932 tegutses Setumaa venelaste Petserimaa Üliõpilaste Selts, 1926–1929 Akadeemiline Selts “*Ad scientiam et lucem*”, mis oli õigeusklike ühendus. 1926–1929 tegutsenud Vene Üliõpilasorganisatsioonide Ühendusse kuulusid Vene Üliõpilaste Selts, *Fraternitas Slavia* ja Vene Kristlik Üliõpilasühing. Ühendus lõpetati *Fraternitas Slavia* sulgemise tõttu.

Tegevust jätkasid ka senised juudi organisatsioonid: Akadeemiline Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Selts ja Juudi Üliõpilaste Kirjanduse, Muusika ja Teaduse Selts. 1920. ja 1930. aastatel ähmastusid piirid nende organisatsioonide liikmeskonna päritolu vahel. Asjaajamises kasutas esimene rohkem vene, teine saksa keelt, kuid üha rohkem kasutati ka heebrea keelt. Kirjanduse, Muusika ja Teaduse Selts reorganiseeriti 1925 korporatsiooniks *Limuvia*. Selles seltsis oli korporatiivne element kogu aeg tugev olnud, varem ei võimaldanud korporatsiooni asutamist Vene seadused. *Limuvia* sarnanes oma siseelu poolest baltisaksa, eesti ja vene korporatsioonidega. 1923. a eraldus Akadeemisest Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Seltsist üliõpilasühing *Hasmonaea*, mis 1926. aastal võttis värvid ja muutus korporatsiooniks. *Hasmonaea* esindas sionistlik-revisionistlikku suunda juudi üliõpilasliikumises, tunnistas Baseli programmi (mille eesmärk oli juudi riigi taastamine Iisraelis) ning tegi koostööd mõttekaaslastega Lätis, Leedus, Saksamaal ja Austrias, osalemata eriti Tartu üliõpilaselus. *Hasmonaea* erines Tartu traditsioonist, pigem oli ta Saksa-Austria tüüpi korporatsioon. Aastail 1925–1938 tegutses Juudi Naisüliõpilaste Ühing *Hazfiro* ja 1932–1940 Akadeemiline Ühing Juuditeaduse Õppimiseks “*Šatal*”.

Juudi üliõpilaste osakaal üliõpilaskonnas vähenes pidevalt juutide väljarändamise tõttu Euroopasse ja Ameerikasse, alates 1930. aastatest ka Palestiinasse. Tartu ülikoolis õppivate juutide seas kasvas 1930. aastatel Läti juutide osakaal, ka organisatsioonides.

Aastail 1918–1920 lahkusid senised Tartu läti korporatsioonid ja seltsid Riia ülikooli juurde. 1926–1935 tegutses Tartus läti korporatsioon *Métraine*, mille liikmeks said olla läti soost

meesüliõpilased ja need, kes oskasid läti keelt või kelle üks vane-
matest oli lätlane. Korporatsioon suleti liikmete vähesuse tõttu.
1926–1929 tegutses Soome üliõpilaste ühing *Fraternitas Fennica*.
Selle asutasid Tartus õppivad soome veterinaariatudengid, sel ajal
loomaarstiteadust Soomes ei õpetatud. 1929. aastaks lahkus ena-
mik organisatsiooni liikmetest Tartust ja ühing suleti.

Kristlikud üliõpilasorganisatsioonid

Peale eespool nimetatud Tartu Saksa Usuteadlaste Seltsi ja ühingu
“*Ad scientiam ad lucem*” tegutses Tartus veel mitu kristlikku
üliõpilasorganisatsiooni. Segaselts Eesti Kristlik Üliõpilastühing
asutati 1921 ja tegutses kuni eesti ülikooli lõpuni. Seltsi liikmed
taotlesid 1943. a uuesti avamise luba, mida ei antud. Aastail 1922–
1934 tegutses Kristlik Vene Üliõpilaste Ühing, 1925–1933 Kristlik
Naisüliõpilaste Ühing (reorganiseeriti 1933 *Young Women Chris-
tian Association*)’i eesti osakonna üliõpilasgrupiks) ja aastail 1935–
1940 Uskliküliõpilaste Ühing. Kristlike üliõpilasorganisatsioonide
katusorganisatsiooniks oli 1925–1940 tegutsenud Kristlik Üliõpi-
laste Liit. Sellesse kuulusid Eesti Kristlik Üliõpilaste Ühing, Vene
Kristlik Üliõpilaste Ühing (1925–1934), Kristlik Naisüliõpilaste
Ühing (1925–1930), a-st 1933 Akadeemiline Ususteadlaste Selts
ja Tartu Saksa Usuteadlaste Selts.

KOKKUVÕTE

Loomulikult osalesid üliõpilased ka eriala- ja teadusseltside tege-
vuses, mida oli Tartu ülikoolis kümneid. Need organisatsioonid
aga ühendasid ka õppejõude ja olid kitsalt teadusliku suundlusega
ning seepärast ei saa neid päriselt üliõpilasorganisatsioonide hulka
arvata. Üliõpilased ei jäänud kõrvale ka karskusliikumisest, taara-
usulistest tegemistest ega rahvuslaste klubidest ja osalesid aktiivselt
poliitilises elus. Eraldi tuleb rõhutada üliõpilasorganisatsioonide
aktiivset osavõttu Kaitseliidu tegevusest, eriti pärast 1924. a 1. det-
sembri kommunistlikku mässukatset. Suuremad meesorganisat-
sioonid moodustasid oma üksused Kaitseliidu Tartu Maleva koos-
seisus, osalesid harjutustel ja paraadidel. Naisorganisatsioonide
liikmed tegutsesid Naiskodukaitses. Kaitseliitu ja Naiskodukaits-

sesse kuulumine oli enamiku organisatsioonide liikmetele kohustuslik. Selle kohustuse täitmine, iseäranis paraadidel osalemine, ei olnud mitte kõigile korporantidele ja seltsiliikmetele alati meelepärane. Sellegipoolest tunnustati vajadust olla valmis oma riiki kaitsma.

Üliõpilasorganisatsioonide tegevusel olid ka oma varjuküljed. Eriti 1920. aastate alul, pärast Vabadussõda, heideti korporantidele, aga ka seltside liikmetele ette ülemäärast joomist. Mitu organisatsiooni taganes varem põhikirjaga sätestatud karskusaatest. Samuti oli igas korporatsioonis ja seltsis nn igavesi üliõpilasi, kelle stuudiumi põhisisuks oli aktiivne buršielu ja olematu akadeemiline edu.

Tervikuna tuleb tegevust üliõpilasorganisatsioonides siiski positiivseks pidada. Korporatsioonide-seltside töös osalemine andis tihti maalt tulnud üliõpilastele edasiseks eluks tarviliku suhtlemisvõimaluse, koosoleku pidamise ja otsuste langetamise kogemuse ning sõbrad kogu eluks. Üliõpilasorganisatsioonid üritasid õhutada oma liikmete vaimseid harrastusi, enamik korporatsioone ja seltse avaldas albumeid oma liikmete teaduslike tööde ja kirjanduslike katsetustega.

Eesti ühiskonna väiksusest ja olukorrast, kus Eesti demokraatia oli alles kujunemas ja enamik haritlaskonnast, poliitikutest ja arstidest-juristidest-vaimulikest oli üliõpilasorganisatsioonide liikmed, tulenes paratamatult üliõpilasorganisatsioonide vilistlaskogude suur mõju ühiskonnas. Haritlaskonna nn ületootmise tingimustes eriti 1930. aastatel kaasnes sellega mõningaid nepotismi ilminguid: neile ametikohtadele, mida täideti otsustamise, mitte valimiste teel, määrati tihtilugu "oma" korporatsiooni või seltsi noorem liige. Nii olid seltside vilistlased, eriti EÜSi, "Veljesto" ja "Raimla" liikmed, juhtpositsioonil Tartu ülikoolis, EÜSi liikmete käes oli ka suur osa kohtunikuameteist. *Vironia* vilistlasi oli palju panganduses ja majanduselus, *Rotalia* vilistlasi põllumajandusega seotud (riigi)jettevõtetes, *Ugala* käes oli palju kõrgemaid poliitseiameteid, paljud *Sakala* liikmed ja vilistlased olid tegevvaie ohvitserid, rääkimatagi erialakorporatsioonide *Fraternitas Livien-sis'*e ja *Fraternitas Tartuensis'*e vilistlaste rollist oma valdkonnas. See tendents ei olnud siiski nii levinud, nagu seda mõnikord on esitatud, ja selle mõjulepääsemist 1930. aastatel võimendas suu-

resti demokraatia piiramine pärast 1934. a riigipööret, kui kompetensusele hakati eelistama isiklikku ustavust. Samas ei olnud üliõpilasorganisatsioonid erakondlikult seotud, joon vapside, isamaaliitlaste ja nn demokraatliku opositsiooni vahel ei kulgenud mitte üliõpilasorganisatsioone pidi, vaid nende sees. *Sakala* väidetav vapsimeelsus oli samuti pigem *Sakala* vilistlase Artur Sirgu populaarsus oma korporatsioonikaaslaste seas, vapse oli kõigis teisteski üliõpilasorganisatsioonides. Ning 1940–1941 oli iga organisatsiooni liikmete seas mõni “must lammas”, kes okupatsioonivõimuga kaasa läks; kuid kõigis, ka vähemusrahvuste organisatsioonides, oli palju rohkem neid, kes vangistati, küüditati või lihtsalt teadmatusse kadusid. Erinevalt Lätist, kus mõne vana lüdi korporatsiooni liikmetel oli silmatorkav roll koostöös Saksa okupatsioonivõimudega (kurikuulsas *Arajs*’i komandos oli palju *Lettonia* liikmeid), Eestis üliõpilasorganisatsiooni taust nii suurt rolli ei mänginud. Ehkki mälestustes on väidetud, et Eesti Omavalitsuse ja politseiasutuste teenistuses oli rohkem korporante, seltside liikmed jällegi kuulusid rohkem nn rahvusliku opositsiooni ridadesse ja pandi 1944. a aprillis vangi, ei näita juhtivaid ametikohti täitnud isikute kogumi analüüs selget joont korporantide ja seltsiliikmete vahel suhtumises okupatsioonivõimusesse. Eesti Omavalitsus võttis vastu mitu õigusakti, mis keelasid sama korporatsiooni või seltsi liikmete töötamise üksteise alluvuses, ja see akt oli probleemiks nii seltside kui korporatsioonide liikmetele. Loomulikult ei tohi toetuseks mäletajatele ja vastuväiteks analüüsile unustada, et isikute ja ametikohtade analüüs ei peegelda kunagi ühe või teise isiku tegelikku mõju oma ajas.

Pärast Teist maailmasõda tegutsesid eesti ja läti korporatsioonid ja seltsid aktiivselt paguluses, olles koos teiste organisatsioonidega Eesti järjepidevuse kandjaks. Pärast Nõukogude okupatsiooni taastati Eestis elus olevate vilistlaste ja paguluses elavate liikmete toel Tartus ja Tallinnas elujõulisemad korporatsioonid ja seltsid, samuti läti organisatsioonid Riias. Suurematest 1940. a alles olnud organisatsioonidest ei ole Eestis taastatud EÜSi “Ühendus”, ÜSi “Concordia” ja ENÜSi “Ilmatar”. Eesti korporatsioonid ja seltsid on kümnekonna aastaga tõestanud oma elujõulisust ning eriti kohanemisvõimet muutunud oludega. Uuendatud on põhikirjad ja ei ole takerdunud poole sajandi tagustesse traditsioonidesse, teisalt ei ole loobunud organisatsioonide põhiväärtustest.

Baltisaksa korporatsioonid pärast Teist maailmasõda Saksamaal ei taastatud. Endised Tartu, Riia ja Peterburi balti korporatsioonide liikmed asutasid uued korporatsioonid, mida tänaseks on alles kolm: riigisaksa *Corps*'ide katusorganisatsioonidega liitunud *Curonica* Göttingenis ja *Concordia Rigensis* Hamburgis ning 1948. a asutatud *Fraternitas Dorpatensis* Münchenis. Elusolevaid Tartu ja Riia korporatsioonide vilistlasi ühendab *Baltischer Philisterverband*.

Kasutatud arhiivimaterjalid:

Eesti Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv,

fondid 402 (Tartu Ülikool 1799–1918), nimistu 7 (materjalid üliõpilasorganisatsioonide kohta kuni 1918), 2100 (Tartu Ülikool 1918–1944), nimistu 19 (materjalid üliõpilasorganisatsioonide kohta), ja üliõpilasorganisatsioonide ning nende katusorganisatsioonide fondid: 274 (Vicinia), 1662 (Ümera), 1740 (Filiae Patriae), 1741 (Pärnumaa Üliõpilaskogu), 1742 (ÜS Valvila), 1747 (Viljandimaa Üliõpilastekogu), 1749 (Fraternitas Aeterna), 1751 (Fraternitas Tartuensis), 1752 (Revelia), 1754 (Fraternitas Liviensis), 1757 (Rotalia), 1759 (Ugala), 1760 (Sakala), 1761 (Eesti Korporatsioonide Liit), 1762 (Kristlik Üliõpilaste Liit), 1764 (Vironia), 1765 (Fraternitas Estica), 1766 (Eesti Üliõpilasseltside Liit), 1767 (EÜS), 1768 (ÜS Concordia), 1769 (ÜS Liivika), 1770 (EÜS Veljesto), 1771 (EÜS Ühendus), 1772 (Ilmatar), 1773 (EÜS Põhjala), 1775 (ÜS Raimla), 1776 (Tartu Ülikooli Üliõpilaskonna Esindus), 1781 (ENÜS), 1783 (Vene Üliõpilaste Selts), 1784 (Vene Üliõpilaste Liit Eestis), 1789 (Eesti Üliõpilaste Ühing), 1792 (Indla), 1794 (Amicitia), 1797 (Métraine), 1840 (Üliõpilaskonventide Likvideerimiskomisjon), 1842 (Fraternitas Dorpatensis), 1843 (Estonia), 1844 (Livonia), 1845 (Neobaltia), 1846 (Teutonia), 1849 (Fraternitas Slavia), 2023 (Virumaa Üliõpilastekogu), 2090 (Tartu Saksa Korporatsioonide Esindajate Konvent), 2156 (Saksa Naisüliõpilaste Selts), 2470 (Fraternitas Academica), 3247 (Baltonia).

Eesti Rahvusarhiivi Riigiarhiiv,

fondid: 1837 ja 4374 (Tallinna Tehnikaülikool, materjalid üliõpilasorganisatsioonide kohta), 2292 (Limuvia), 2293 (Hasmonaea).

Kasutatud dokumendikogumikud:

Regeln für die Studierenden (und freien Zuhörer) der Kaiserlichen Universität Dorpat. 1803, 1821, 1827, 1832, 1834, 1838, 1862, 1869, 1871, 1875, 1880, 1886, 1893. Dorpat

Statut der Kaiserlichen Universität Dorpat. 1820. Dorpat.

Statuten der Kayserlichen Universität zu Dorpat. 1803. Dorpat.

Kasutatud kirjandus:

Becker, Harald 1933. *Geschichte der Curonia.* Erster Band. *Von den Anfängen bis zum 50-jährigen Jubiläum der Curonia.* Riga: R. Ruetz & Co., A.-G.

Fabricius, Wilhelm 1926. *Die Deutschen Corps: Eine historische Darstellung der Entwicklung des studentischen Verbindungswesens in Deutschland bis 1815, der Corps bis zur Gegenwart.* Zweite umgearbeitete und vermehrte Auflage. Mit zahlreichen Bildern im Text und fünf Farbendruckbeilagen. Frankfurt am Main: Verlag der Deutschen Corpszeitung

Gernet, Axel von 1893a. *Das Ringen des landsmannschaftlichen und burschenschaftlichen Principis in Dorpat: Eine historische Skizze.* (Sonderabdruck aus der "Neuen Dörptschen Zeitung".) [Jurjew]: Commissionsverlag von G. J. Karow

[Gernet,] Axel von 1893b. *Geschichte der Estonia.* Unter Mitwirkung von Friedrich Stillmark bearbeitet von Axel von Gernet. Als Manuscript für die Mitglieder der Estonia gedruckt. St. Petersburg: Schröder

Gladen, Paulgerhard 1988. *Gaudeamus igitur: Die studentischen Verbindungen einst und jetzt unter mitarbeit von Ulrich Becker.* 2. überarbeitete Auflage. München: Verlag Georg D. W. Callwey

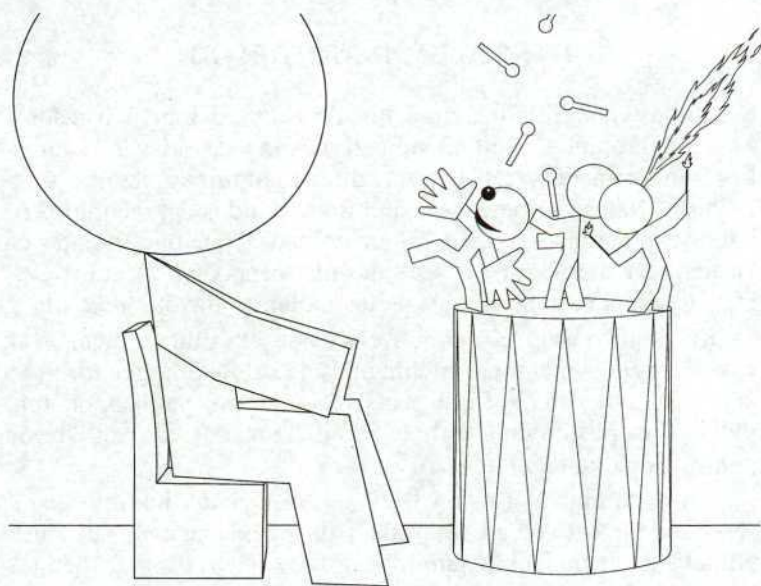
Grünwaldt, Otto von 2000. *Üliõpilasaeg: Mälestused.* (Loomingu Raamatukogu, nr 5–6.) Tallinn

Handbuch des Kössener Corpsstudenten in zwei Bänden. 1985. 6. Auflage. Herausgegeben vom Vorstand des Verbandes Alter Corpsstudenten e. V. (VAC) unter der Koordination von Dr.-Ing. Hartmut Fischer *Hasso-Nassoviae EM, des Schacht, Nassoviae.* München und Stamsried: Verlag Ernst Vögel GmbH.

- Hiio, Toomas 1999. Jewish students and Jewish student organisations at the University of Tartu. — *Tartu University History Museum: Annual Report 1998*. Tartu: Tartu University Press, pp. 119–178
- Hümmer, Hans Peter 1991. Corpsgeist und Ordensbrauch. — *Einst und jetzt*. 36. Band. *Jahrbuch 1991 des Vereins für corpsstudentische Geschichtsforschung*. München und Stamsried/Opf.: Ernst Vögel, S. 105–117
- Kater, Herbert 1988. Curonen an den Universitäten in Deutschland von 1801–1831. — *Einst und jetzt*. 33. Band. *Jahrbuch 1988 des Vereins für corpsstudentische Geschichtsforschung*. München und Stamsried/Opf.: Ernst Vögel, S. 185–212
- Krause, Peter 1980. "O alte Burschenherrlichkeit...": *Die Studenten und ihr Brauchtum*. 3. verbesserte Auflage. Graz—Wien—Köln: Verlag Styria
- Kösener Korps-Listen von 1798 bis 1910. 1910. *Eine Zusammenstellung aller Korpsangehöriger mit Angabe von Receptionsjahr, Chargen, Stand und Wohnort bezw. Todesjahr*. Im Auftrage des Kösener S. C. Verbandes bearbeitet und herausgegeben von Karl Rügemer Baruthiae Erlangen.
- Möller, Andreas 1994. *Pro Patria. Das deutsche Korporations-Studententum: Randgruppe oder Elite?* Graz: AULA-Verlag
- Müller, Rainer A. 1990. *Geschichte der Universität: Von der mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule*. München: Verlag Georg D. W. Callwey
- Neander, Theodor 1884. *Die Keimbildung der Dorpater Landsmannschaften: Eine kritisch-historische Untersuchung*. Mitau: Verlag von Victor Felsko
- Pistohlkors, Gert von 1994. Die Ostseeprovinzen unter russischer Herrschaft. — *Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Begründet von Werner Conze†. Herausgegeben von Gert von Pistohlkors. Berlin: Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH., S. 265–450
- Rauch, Georg von [1943]. *Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690–1710: Schriftenreihe Schweden und Nordeuropa*. Herausgeber Professor Johannes Paul. (Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Schwedischen Instituts der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald und der Deutschen Gesellschaft zum Studium Schwedens. Heft 5.) Essen: Essener Verlagsanstalt
- Schack-Steffenhagen, Wilhelm o. J. [ca 1960]. Die Convente der Curonia an den Universitäten Deutschlands von 1801–

1831. S. I. [Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek in Göttingen 2A 25571]
- S p e s p a t r i a e*. 1996. *Üliõpilasseltsid ja korporatsioonid Eestis*. Toimetaja Helmut Piirimäe. Tallinn: Olion
- S t u d i e r, Manfred 1990. *Der Corpsstudent als Idealbild der Wilhelminischen Ära: Untersuchungen zum Zeitgeist 1888 bis 1914*. (Abhandlungen zum Studenten- und Hochschulwesen.) Im Auftrage der Gemeinschaft für Deutsche Studentengeschichte (GDS) herausgegeben von Friedhelm Golücke und Paul Warmbrunn. Band 3. Schernfeld: SH-Verlag
- Z e l l e r, Alfred 1920 [1991]. Studentenorden und Ordensüberlieferungen. — *Einst und jetzt*. 36. Band. *Jahrbuch 1991 des Vereins für corpsstudentische Geschichtsforschung*. München und Starnried/Opf.: Ernst Vögel, S. 89–104
- T e r i n g, Arvo 1984. *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710*. (Publicationes Bibliothecae Universitas Litterarum Tartuensis V.) Tallinn: Valgus
- V i e l f a l t u n d E i n h e i t d e r d e u t s c h e n K o r p o r a t i o n s v e r b ä n d e O k t o b e r 1 9 9 8 . Erster Teil von Dr. jur. Herbert Kessler. Redaktion Harro Mies, Gerhard Serges. 1998. — *Der Convent*. (Schriftenreihe des CDK/CDA.) Heft 2. Essen: Convent Deutscher Akademikerverbände (CDA), Convent Deutscher Korporationsverbände (CDK)

TOOMAS HIIO (sünd. 1965) on lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo alal 1991, olnud samas magistrant 1991–1993, *Album Academicum*'i projektijuhi asetäitja 1993–1994, ülikooli paarhivaar 1995–1996, ülikooli ajaloolane 1997–1998, Vabariigi Presidendi koosseisuväline nõunik 1998–2001, nõunik ametist lahkunud Vabariigi Presidendi juures a-st 2001. *Akadeemias* on temalt ilmunud arvustused *Eesti Entsüklopeedia* 8. köite (1996, nr 4, lk 819–827), raamatu *Valitud ja valitsenud* (1999, nr 11, lk 2425–2431; ps *Karl Wilhelmson*) ning Mai Kriki raamatu *Eesti poliitiline politsei 1920–1940* (2002, nr 10, lk 2197–2205) kohta, väitlus “Repliik kommunismist, natsismist, fašismist ja totalitarismist” (2002, nr 9, lk 1979–1981) ning tõlge Joachim Gaucki ettekandest “Mõistmine ja toimetulek” (2001, nr 5, lk 932–954).

KAIDO OLE

ELIIDI KESKSUSEST

Fredo Arias-King

Tõlkinud Riita-Ilona Märka

KAKS ALUMIINIUMITEHAST

See juhtus kunagi 1970. aastail, kui üks Harvardi majandusteaduskonna doktorant ei suutnud kuidagi mõista vaadeldavat juhtumit, kus kahe samade varaliste vahenditega alumiiniumitehase tootlikkus oli täiesti erinev. "Majandusalal puudusid vahendid selle nähtuse mõistmiseks," on ta hiljem öelnud. Õppejõud soovitas tal vastust otsida ärikoolist ja sealt ta selle tööpoolest ka leidis. Selgus, et lahknevuse peapõhjus peitus mõlema ettevõtte *juhtimises*.

End kunagi isegi teisejärguliseks teaduseks tituleerimata on ka sovetoloogia samamoodi mõningaid tagasilööke kogenud, nagu suutmatus ette näha N. Liidu peatselt lagunemist. Samamoodi tundub arutlus postkommunistlike üleminekumaade edu või ebaedu põhjustest kohati puudulik.

Nii nagu majanduses on 1970. aastaist saadik juhtimisteadusest palju õppust võetud, nii peaks seda tegema ka meie kutsealal. Nimelt, nagu mainekas juhtimisguru Peter Drucker on öelnud, on psühholoogia juhtimisõppes ning (suur)ettevõtete juhtimises kesksel kohal. Juhtide isiksuseomadusi peetakse väga tähtsaks. Sovetoloogia, transitoloogia ning eriti politoloogia ja diplomaatia

Tõlgitud käsikirjast "The centrality of elites." Ilmumas ajakirjas *Demokratizatsiya*. Avaldatakse autori nõusolekul.

Autor tänab oma psühholoogidest vanemaid ning Eugene Huskey't, Peter Rutlandi ja Harley Balzerit oluliste märkuste eest.

peaksid arvesse võtma seda, mis on olnud ilmselge ajakirjanikele ja teistele Ida- ja Kesk-Euroopa üleminekuriikide juhuslikele või pooljuhuslikele vaatlajatele, ning keskendumise rohkem liidrite isiklikule taustale ja motiividele.¹ See võib öelda paljugi nende riikide arengu ja valitsuste tegevuse kohta. See võib lahti mõtestada mitte ainult 13 aasta taguseid sündmusi, vaid osutada kasulikuks ka siis, kui Valgevene, Kuuba, Põhja-Korea, Türkmenistan jt peaksid alustama poliitilist ja majanduslikku üleminekut.

Kas võiks näiteks tabelis 1 väljatoodud Eesti ja Läti näitajate erinevusi — need kaks riiki sarnanesid teineteisega ühel ajal alustatud üleminekuajaperioodi alul vahet kõige rohkem — seletada mingi muu teguriga peale juhtide ja juhtimise taseme? Ja kas võiksid juhtimise ja valitsuste taseme erinevused omakorda seletada erinevusi kahe Balti naabri majanduse arengus, nagu nähtub jooniselt 1?

Kui Eesti demokraadid pühendusid 1992. aastal täielikult nõukogude asutuste, kaadri- ja majanduspoliitika väljavahetamisele, siis Lätis liitusid demokraadid koos endise nomenklatuuriga Läti Teeks — parteiks, mis on võimul olnud suurema osa nõukogudejärgsest perioodist. Kas neid erinevusi Eesti ja Läti vahel võiks võrrelda kahe alumiiniumitehase paradoksiga, eriti kuna mõlemad riigid järgisid pealtnäha sarnaseid makromajanduslikke strateegiaid? Üllatuslikult ei ole majanduse (ja vahet ka transitoologia) vallas vahendeid, mille abil seda paradoksi seletada, kuigi Balti riikide üleminekuid jälgivad amatööranalüütikud oskaksid põhjused kohe välja tuua.

NOMENKLATUURI FENOMEN

Üleminekute teostamise ebaõnnestumist ei saa ilmselt seletada vaid tehniliste oskuste puudumisega, nagu IMF paistab arvavat, vaid negatiivse inimkapitali ja lihtlabase sabotaažiga, nii nagu J. Michael Waller, Marshall Goldman, Anders Åslund jt algselt peale on rõhutanud. Sellise käitumise põhjustesse on aga

¹Suurepärast akadeemilist uurimistööd Vene eliidi kohta on teinud Virginie Colloudoun. Vt nt "Elite groups in Russia." — *Demokratizatsiya*, 6. kd, nr 3 (1998), lk 535–549.

HINNANGUD KAHE BALTI RIIGI JUHTIMISORGANITE
KVALITEEDILE

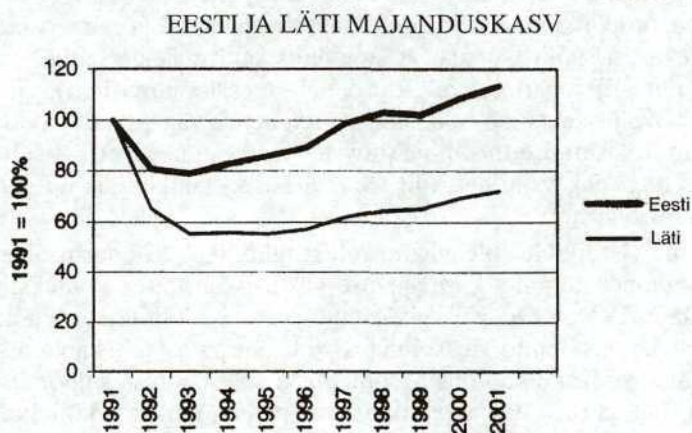
	EESTI	LÄTI	n =
Ausus ^c	1.	8.	17
Institutsionaalsus ^b	4.	9.	25
Majandusvabadus ^d	1.	4.	26
Omandiõiguse seisukord ^b	1.	16.	22
Seadusandliku protsessi kvaliteet ^a	4.	14.	22
Kohtupidamise kvaliteet ^a	5.	21.	22
Riigiomandi osakaal (vastupidises järjekorras) ^a	6.	18.	22
Välismaised otseinvesteeringud ühe inimese kohta ^b	\$1337	\$1027	–
Inimareng ^e	6.	9.	26
Bürokraatlike kitsenduste puudumine ^a	2.	13.	20
Bürokraatia läbipaistvus ^a	1.	10.	20
Riskiaste (vastupidises järjekorras) ^f	1.	6.	19

^a Maailmapank (2002); ^b EBRD (2000); ^c Transparency International (2001); ^d *Wall Street Journal* — Heritage Foundation (2001); ^e ÜRO (2001); ^f Economist Intelligence Unit (2001); *n* — vastavas uuringus osalenud postkommunistlike riikide arv.

harva süvenetud. On vaja põhjalikumat uuringut psühholoogia kohta, mis motiveerib sellist nähtust nagu nomenklatuur. Asjakohane oleks järg Mihhail Voslenski klassikalisele raamatule *Nomenklatura: The Soviet Ruling Class* (Nomenklatuur: Nõukogude Liidu valitsev klass), näiteks pealkirjaga *Nomenklatura: A Psychology of Power and Crime* (Nomenklatuur: Võimu ja kuriteo psühholoogia).

Selline uurimus võiks alata viitega mõnede autorite täheldatud paralleelidele vaadeldava piirkonna kommunistlike parteide ning USA ja Palermo kuritegelike organisatsioonide struktuuri ja käitumise vahel. Samuti on psühholoogiast teada, et kümnest Ameerika Psühhiaatrite Assotsiatsiooni (APA) kirjeldatud isiksushäirest on nn psühhopaate või antisotsiaale, mida tavaliselt esineb vähem kui 2%-l elanikkonnast tervikuna, süüdimõistetud

Joonis 1

Allikas: EBRD, *Transition Report Update*, aprill 2001.

kurjategijate hulgas tunduvalt sagedamini. APA defineerib sellist isiksushäiret kui “võimetust vastata ühiskonnas kehtestatud normidele seaduse järgimise osas [---] mille ilminguteks on vara hävitamine, inimeste ründamine, varastamine või muu illegaalne tegevus. Sellise häirega inimesed eiravad teiste soove, õigusi või tundeid. Nad petavad ja manipuleerivad tihti, saavutamaks isiklikku kasu või naudingut [---] Nad võivad korduvalt valetada, kasutada valenime ja muul viisil inimeste usaldust kuritarvitada [---] Neil on kõrge, ülespuhutud enesehinnang ja nad võivad olla oma arvamustes sõgedalt põikpäised, enesekindlad ja ennasttäis, samas aga kõneosavad, ladusa jutuga ja sarmikad.”² Empaatiapuudumine, ülikõrge enesehinnang ja väline sarm kajastuvad ka bolševike eetoses kui “ühiskonna avangardis”, mis seisnes kõigi vahendite kasutamises võimule pääsemiseks, armastuses provokatsiooni vastu ja patoloogilises valetamises ning inimväärikuse jalge alla tallamises, millega samas kaasneb pateetiline ja sugestiivne retoorika sotsiaalsest heaolust, võrdsusest ja rahust.

²Ameerika Psühhiaatrite Assotsiatsioon, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, IV trükk (Washington, D.C.: American Psychiatric Association, 1994), lk 646–647.

Võttes arvesse, et esimesed bolševikud ja nende Tšekaa võtsid üle ebaproportsionaalselt suurel määral vahendeid ja inimesi kuritegevusest, võib oletada, et suur hulk antisotsiaale leidis end kommunistliku partei ridadest ja selle repressioonimasinavärgist. Bolševike ja tšekistide *modus operandi*, nende vägivallafilosoofia ja kiire rikastumise lubamine (ohvrite vara varguse teel) — selle jaoks oligi ehk vaja jätkuvalt värvata kogu elanikkonna hulgast just antisotsiaale.

Pole vist liialdus oletada, et sellist tüüpi isik, kes normaalses riigis tunneb tõmmet kuritegevuse vastu, võib teises kontekstis liituda NKVD, KGB või ka Gestapoga. Anekdootlikud tõendid sellest, kuidas Benito Mussolini fašistid kohe pärast juhi kaotamist kommunismiusku pöördusid, sobib hästi seda nähtust iseloomustama. Ida- ja Kesk-Euroopas pärinevad paljud, kui mitte kõik liidrid, kes kasutasid vägivallameetodeid õigustamaks autoritaarset valitsemist ja rahvustevahelisi või usukonflikte, endistest kommunistisparteidest või nende poliitilise politsei struktuuridest. Siia kuuluvad teiste seas Slobodan Milošević Jugoslaavias, Rahman Nabijev, Emomali Rahmanov ja Safarali Kendžajev Tadžikistanis ning Franjo Tudjman Horvaatias. Ksenofoobsete liidrite hulka kuuluvad ka Vladimir Žirinovski ja Aleksandr Barkašov Venemaal, kelle mõlema puhul on viidatud KGB-minevikule. Ka organiseeritud kuritegevus on nende struktuuridega tihedalt seotud.³ Mõistagi ei saa mitte kõiki kommunistliku partei liikmeid antisotsiaalses isiksushäires kahtlustada, kuigi üsna tõenäoliselt oleks see näitaja nende seas suurem kui tavaelanikkonna kaks protsenti. Partei meelitas ligi erinevaid inimesi, alates neist, kes ihkaside karjäärireedelil tõusta (nn karjeristid), kuni nendeni, kes tahtsid vastu seista võõrvallutustele ja uskusid võib-olla siiralt kommunistliku võimu ausatesse kavatsustesse. Uuendusmeelsed kommunistid ja postkommunistlikud juhid nagu Kiro Gligorov Makedoonias, Mihhail Gorbatšov ja Vadim Bakatšin Nõukogude Liidus, Stanislau Šuškevitš Valgevenes, Leszek Balcerowicz Poolas mee-

³Vt nt J. Michael Waller, "Organized crime and the Russian state." — *Demokratizatsiya*, 2. kd, nr 3 (1994), lk 364–383; ja Louise Shelley, "Organized crime and corruption in Ukraine: Impediments to the development of a free-market economy." — *Demokratizatsiya*, 6. kd, nr 4 (1998), lk 648–663.

nuvad teiste seas kui “mittekahjulikud” ja kohati isegi üsna konstruktiiivsed juhid. Nad on aga siiski vähemuses, ja põhjus, miks nad käitusid teisiti kui lõviosa nende endisi seltsimehi, ei pruugi olla ühene. Ühe võimaliku seletuse kohaselt tegid paljud neist, olles küll KP liikmed, karjääri väljaspool parteistruktuuri (näiteks Šuškevitš füüsikas või Bakatin ehituse alal).

Mida aga arvata seltskonnast, kuhu kuuluvad Aleksander Kwaśniewski, Gyula Horn, Janez Drnovšek, Ilir Meta, Algirdas Brazauskas ja teised endised kommunistid, kes 1990. keskel juhtisid demokraatlikke või pooldemokraatlikke valitsusi, kuid ei taastanud riigis autoritaarset režiimi? Nende “puhastumine” on ehk rohkem nende eelkäijate tegevuse tulemus, kes suutsid piisavalt hävitada kommunistlikke struktuure takistamaks tagasipöördumist minevikku. Nende uuestisündi sotsiaaldemokraatidena kasumi ja kahjumi analüüsi tulemusel võidi pidada korrektseks poliitiliseks strateegiaks, mida see ka oli. Peamine tegur, mis eristab eelnimetatud neist ekskommunistidest, kes said uuesti võimule ja tõepoolest eirasid põhiseaduslikkust ning peatasid majandusreformid, on varasema demokraatliku valitsuse poolt astutud sammud. Seal, kus demokraadid unustasid pärandiks saanud struktuurid lammutada, oli autoritaarsuse ja teatava “vana hea sotsialismi” taaskehtestamine endistele kommunistidele odavam ja tulusam. Kwaśniewski ja Brazauskas ei järginud Heidar Alijevi ja Aleksandr Lukašenko poliitikat ilmselt seetõttu, et nende jaoks polnud see lihtsalt enam võimalik.

Igal juhul on “puhastumine” olnud küllaltki suhteline. Tasub vaid meenutada avaldusi, mida esitas Brazauskas koos mõningate Vene elementidega, et saavutada gaasitarne lõpetamine omaenda riigile otse enne 1992. aasta valimisi diskrediteerimaks oma riivaali president Vytautas Landsbergist, või Kwaśniewski kommunistliku partei taastamist KGB rahadega jne. Sellise kaliibriga põhiseadusvastane tegevus lihtsalt ei seondu ühegi muu valitsuse või jõuga peale kommunistliku.

Ehk on just eliidi psühholoogia vähene rõhutamine meie alal andnud Richard Pipesile alust öelda: “Sovetoloogia on ainuke valdkond, kus mida rohkem uuritakse, seda vähem aru saadakse.” President Ronald Reagani algajalik nõukogude eliidi psühholoogia tajumine oli lõppkokkuvõttes täpsem kui kõik so-

MÕNED ÜLEMINEKUAJA "KANGELASED"

ISIK	RIIK	UUS AMETIKOHT	ENDINE AMET
L. Wałęsa	POL	president	elektrik
V. Havel	CZS- CZR	president	näitekirjanik
M. Laar	EST	peaminister	ajaloolane
L. Meri	EST	president	filmimees
J. Manitski	EST	erastamis- agentuur	rokkbändi mänedžer*
V. Landsbergis	LIT	president	muusikateadlane
V. Viķe-Freiberga	LAT	president	õppejõud*
G. Starovoitova	RUS	parteijuht	sotsioloog
L. Ponomarjov	RUS	parteijuht	füüsik
J. Basta	CZS- CZR	lustratsiooni- komisjon	arheoloog
A. Göncz	HUN	president	kirjanik
J. Gauck	GDR	lustratsiooni- komisjon	luteri kiriku pastor
J. Antall	HUN	peaminister	ajaloolane
L. Peterle	SVN	peaminister	keskkonnaekspert
V. Adamkus	LIT	president	USA riigiametnik*
F. Dimitrov	BUL	peaminister	jurist
I. Kostov	BUL	peaminister	õppejõud
T. Mazowiecki	POL	peaminister	katoliiklik intellektuaal
S. Grigorjants	RUS	inimõiguste organisatsioon	GULAGi vang
B. Djelić	SER	rahandusminister	nõustaja*
M. Panic	SER	peaminister	ärimees*
N. Kljusev	MAC	peaminister	majandusõppejõud

(Tabelites on kasutusel rahvusvahelised tähised (vt P. Päll, *Maailma kohanimed*. Tallinn, 1999, lk 567–574).)

* eksiiilis.

vetoloogia tolleaegsed uurimistulemused. Reagan paistab õigus-
tavat anekdootlikku aabitsatõde, et kommunismiliidrid mõistavad

MÕNED ÜLEMINEKUAJA "KELMID"

ISIK	RIIK	UUS AMET	ENDINE AMET
S. Milošević	YUG	president	KP liider
A. Lukašenko	BLR	president	kolhoosi esimees
L. Kravtšuk	UKR	president	KP esimene sekretär
L. Kutšma	UKR	president	ettevõtte direktor, KP
P. Lazarenko	UKR	peaminister	KGB juhtivtöötaja
V. Meciar	SLK	peaminister	komsomolijuht
V. Tšernomõrdin	RUS	peaminister	KP minister
V. Žirinovski	RUS	parteijuht	KGB töötaja
B. Jeltsin	RUS	president	KP esimene sekretär
N. Nazarbajev	KAZ	president	KP esimene sekretär
S. Nijazov	TUR	president	KP esimene sekretär
H. Alijev	AZE	president	KP poliitbüroo liige
I. Iliescu	RUM	president	KP poliitbüroo liige
M. Snegur	MOL	president	KP esimene sekretär
P. Lucinschi	MOL	president	KP keskkomitee liige
I. Karimov	UZB	president	KP esimene sekretär
R. Nabijev	TAJ	president	KP esimene sekretär
E. Rahmanov	TAJ	president	kolhoosi esimees
V. Geraštšenko	RUS	keskpanga juht	keskpanga juht
J. Primakov	RUS	peaminister	KGB juht
V. Tšerkessov	RUS	kindralkuberner	KGB dissidendikütt
V. Barannikov	RUS	siseminister	KP ametnik
V. Kebitš	BLR	peaminister	KP ametnik
Ž. Videnov	BUL	peaminister	KP ametnik

ja respektierivad neid, kes on nendega karmid, ja põlgavad neid, kes püüavad rahu sobitada. Selline isiksuse joon kajastub ka mõistes "psühhomasohhist", kes on definitsiooni kohaselt "piinavalt alandlik "tugevama" isiksuse ees ning samavõrra jõhker ja üleolev "nõrgema" suhtes."⁴

⁴Edmund Bergler, *The Superego* (New York: Grune & Stratton, 1952), lk 57.

Kuigi kommunismi ja fašismi peetakse tihti vastandlikeks ideoloogiateks, tuleks neid ehk *psühholoogiliselt* hakata käsitlema ühe ja sama nähtusena.⁵

TRANSITOLOOGIA EKSIRÄNNAKUD

Üleminekuriikide juhtide elukutsete analüüs võiks samuti abiks olla kahes transitoloogia alal käimasolevas debatis, kus vaidlusaluseks on “šokiteraapia” eelised võrreldes astmelise üleminekuga ning presidentaalse süsteemi eelised parlamentaarse ees.

Teadlased on nüüd juba üle kümne aasta otsinud Venemaa majandusreformi ilmse läbikukkumise süüdlast, ja suurimaks patuoinaks on peetud “suurt pauku” või “šokiteraapia” stabilisatsioonin ning liberalisatsioonimudelit, mida teooria järgi hakati kasutama 1992. aastal.

Mis oleks aga juhtunud, kui majandusreformid ja šokiteraapiat Venemaal oleks läbi viinud kommunismivälised, kuid ometi pädevad jõud — näiteks Mart Laari või Ivan Kostovi vene ekvivalent? Kas tulemus oleks erinenud president Boriss Jeltsini (NLKP piirkondlik esimene sekretär), valitsusjuhi Jegor Gaidari (ajakirja *Kommunist* toimetaja) ja keskpanga juhi Viktor Geraštšenko (pidas sama ametit ka nõukogude ajal) omast? Kui Jevgeni Primakovi ümbernimetatud KGB esimene direktoraat poleks aastail 1990–1991 valitsuse kulla- ja valuutavarusid Luksemburgi toimetanud, kas rubla oleks siis nii drastiliselt kukkunud?

Samamoodi süüdistatakse ka Mehhiko 1994. aasta lõpu rahanduskriisis tihti president Carlos Salinase “vabaturupoliitikat” või “neoliberalismi”. Kuid mõne majandusmodeli süüdistamise asemel võiks hoopis rõhutada Salinase diktaatorlikku tausta ja pikaegset varastamise traditsiooni tema suguvõsas või seda, et “tema erastamisstrateegia seisnes riigi varade kinkimises oma sõpradele, millega loodi turutingimused, mis jäid alla optimaalse taseme?” Või et ta “mängis makromajanduslike muutujatega, nagu valuutakurs, et hoida oma kleptokraatlikku parteid võimul”. Selliseid väljendeid kasutavad olukorra kirjeldamiseks tihti ajakirjanikud,

⁵ Adolf Hitleri tuntud ütluse kohaselt saavad usku vahetanud kommunistidest suurepärased natsid, sotsiaaldemokraadid on aga “lootusetud”.

mitte kunagi aga IMF ega tavaliselt ka akadeemilised ringkonnad.⁶ Vastupidi, IMF on Salinase makromajanduslikke reforme lausa eeskujuks seadnud.

Alustuseks tuleks välja vahetada oma aja ära elanud dihhotoomia "kapitalism-sotsialism" või "vasakpoolne-parempoolne" ning selle asemel keskenduda hoopiski dihhotoomiale "hästi juhitud majandusvabadus"/"vana hea kapitalism". Vaidlus Venemaa majandusliku ebaõnnestumise üle saaks uue tähenduse, kui me ei otsiks vastuseid mitte šokiteraapia teoreetilistest allhoovustest, vaid Geraštšenko keskpanga teadlikust väärjuhtimisest, Tšernomõrdini miljarditesse dollaritesse ulatuvast korruptsioonist ja Gaidari vastumeelsusest kaubanduse liberaliseerimise või välispankade riigis tegutsemise suhtes (rääkimata Jeltsini kaadripoliitikast).

Iseenesest ei ole "šokiteraapias" midagi halba. Hoopis vastupidi, see võib kaasa tuua õitsengu, *kui seda õigesti läbi viia*, nii nagu toimus Poolas, Tšehhis ja Eestis. Ja piirkonna eduka juhtimise kõige olulisem näitaja selgub juba eelnevalt sellest, kas sealised juhid on osalenud kommunistlikes struktuurides või mitte.

Kõnealuses piirkonnas rakendatud majandusmodelite klassifitseerimine on igal juhul kahtlane üritus ja tekitab segadust. Seda seetõttu, et peaaegu ükski sealsetest majanduse ümberkorraldustest ei tulenenud mitte ortodoksse turumajanduse rakendamisest ega üldse mingist teoreetilisest mudelist, vaid ortodoksse ja mitte-ortodoksse segust, mis sõltus juba *juhtide tahtest ja kriteeriumidest*. Näiteks võib tuua Eesti ebatraditsioonilise, kuid antud olukorras mõistliku taktika maffia kontrolli all olnud pankade pankrotistamisel, mis oli vastuolus IMFi antud juhtnõridega; või paljade ülempiiri kehtestamine Tšehhis ja Poolas stabilisatsiooni- perioodi algusjärgus, et palgatõusust tingitud inflatsiooni ohjesse saada. Juhtimisteaduses ei ole "hea juhtimise" kohta ühte kindlat mudelit või teooriat, mis alati paika peaks. Mõned põhiprintsiibid, hea tahe, mõistusepärane tegutsemine ja juhi taust on sel alal olulisemad. Eesti erastamisprotsess on siin teiseks heaks näiteks. Seda peetakse Maailmapanga ja teiste poolt piirkonna parimaks,

⁶Üheks erandiks on Peter Rutlandi töö "Tequila-Vodka: What can we learn from the Mexico-Russia Comparison", mille ta esitas APSA konverentsil augustis 2002.

kus väidetavalt on ühendatud õiglus ja tõhusus. Ka see oli Jaan Manitski, Rootsi rokisensatsiooni ABBA endise mänedžeri, mitte mõne endise kommunismistruktuuri “eksperdi” teene (nende põhihuvi oli seotud Venemaal toimuva erastamisega).

Teoreetilistel majandusmudelitel on siiski kahtlemata oma osa, nagu tõestab šokiteraapiat kasutanud Poola veidi edukam majandus võrreldes Ungariga, kus “ajaloolaste ja inseneride kabinet” rakendas astmelist üleminekumudelit. Mõlemat peetakse aga üldjoontes siiski edukaks. Venemaa majandusreformi on nimetatud (väga hea kujutlusvõime toel) samuti “šokiteraapiaks” ja Ukraina oma “astmeliseks”, ometi peetakse mõlemat (eriti viimast) ebaõnnestunuks. Küsimus on selles, kas teoreetiline majandusmudel (šokiteraapia ja astmelisuse vahel) ei loe tegelikult vähem kui see, kes neid mudeleid ellu viib? Kui Kwaśniewski oleks Poola revolutsiooni 1989. aastal üle võtnud ja “šokiteraapiat” rakendanud, kas Poola oleks ka siis sellise majandusime läbi teinud või oleks hakanud meenutama pigem Rumeeniat?

Mis siis, kui analoogiliselt majandusega loeb ka poliitiline süsteem vähem kui isiksused, kes täidavad juhtivaid ametikohti? On ägedalt vaieldud selle üle, kas hästi funktsioneeriva valitsuse ja demokraatia tagab presidentaalne või parlamentaarne süsteem.⁷ Kui mõned on täheldanud rohkem repressiooni ja autoritaarse käitumise ilminguid presidendivõimu puhul, mis paistab esmapilgul ka paika pidavat, siis juhtide tausta arvesse võtmisel pilt muutub, nagu tabel 4 meile demonstreerib. Ida- ja Kesk-Euroopa puhul ilmneb, et valitsuse vorm on vähem oluline kui see, kes ametikohta täidab. Välja arvatud Levon Ter-Petrosjan Armeenias (kes 1996. a valimistulemuste võltsimisega võimule pääses) ja Zviad Gamsahurdia Gruusias (keda süüdistati ekstsentrilises ja ebademokraatlikus juhtimises)⁸, tundub paika pidavat korrelatsioon, millel pole erilist seost sellega, kas süsteem on presiden-

⁷Vt nt Donald L. Horowitz, “Comparing democratic systems”; Seymour Martin Lipset, “The centrality of political culture” ja Juan J. Linz, “The virtues of parliamentarism”, kõik ilmunud ajakirjas *Journal of Democracy*; 1. kd, nr 4 (1990), lk 73–91, ja Juan J. Linz “The perils of presidentialism.” — *Journal of Democracy*, 1. kd, nr 1 (1990), lk 51–69.

⁸Huvitaval kombel oli Ter-Petrosjani isa juhtiv bolševik, kes asutas kommunistliku partei Liibanonis ja Süürias. Gamsahurdia veetis

ESIMESED POSTKOMMUNISTLIKUD RIIGIJUHID

	Presidendivõimu eelistav süsteem		Parlamentaarset võimu eelistav süsteem	
Autoritaarseks või seadusi (inimõigusi) rikkuvaks peetud liidrid	<i>Jeltsin</i> <i>Iliescu</i> <i>Karimov</i> <i>Nijazov</i> <i>Akajev</i> Ter-Petrosjan Gamsahhurdia	<i>Nabijev</i> <i>Kravtšuk</i> <i>Milošević</i> <i>Snegur</i> <i>Tudjman</i> <i>Nazarbajev</i> <i>Berisha</i>	<i>Meciar</i> <i>Kebitš</i>	
Ei peeta autoritaarseks juhiks ega seaduste rikkujaks	Havel ('89-'92) Izetbegovic Elchibey		Klaus Laar Antall Landsbergis Mazowiecki	Dimitrov Peterle Kljušev Godmanis

Kaldkirjas: kommunistlik taust; rasvases kirjas: kommunistlik taust puudub.

taalne või parlamentaarne. Kas Moldovas oleksid asjad paremini läinud, kui Mircea Sneguri ametinimetus oleks olnud "peaminister"?

Eliidi- ja juhtimisteooria ei pruugi seletada, miks mõnes riigis tekkis demokraatia ja mõnes mitte, kuid võib valgust heita põhjustele, miks mõnes postkommunistlikus riigis toimus edukas üleminek demokraatiale või turumajandusele, teises see aga ebaõnnestus. Traditsioonisõltuvuse teooria, kodanikukultuuri, institutsionaalse ülesehituse, bürokratliku poliitika paradigma, geograafia jmt abil saab seletada suurt osa sellest, miks on Usbekistani habras kodanikuühiskond soosinud võimul pigem Karimovit kui näiteks sellist isikut nagu Abdurahim Polat. Kuid nad ei anna vastust, miks pääses Aserbaidžaanis taas diktatuur võimule. Vastuse võib hoopis leida demokraatliku liidri Abulfaz Elchibey keeldumises korraldada uued parlamendivalimised, likvideerida

aga aastaid nõukogude vaimuhaiglates, mis võib osalt seletada ka tema ekstsentrilist käitumist.

täielikult eirata aga tõeliste demokraatide, näiteks Galina Starovoitova lihtsaid soove.¹¹

Mõned positiivsed märgid on juba ilmnenud, nagu NATO ja Euroopa Liidu tavatult otsesed vihjed Slovakkia elektoraadile riigi liitumisvõimaluste kohta nende organisatsioonidega, kui Vladimir Meciar peaks tagasi valitama. Ka IMF tegi hiljuti oma esimesed sammud oma klientuuri kuuluvate valitsuste kontrollimisel ja nende korrupsiooni eest karistamisel, mida tavalised pankurid on juba aastasadu oma suurklientidest laenusaaajate juures teostanud.

Samamoodi peaks Lääs soodustama lustreerimisprotsessi ehk kommunistliku nomenklatuuri lahtikangutamist valikulise valitsus- ja riigistruktuuri toetamise kaudu üleminekuajal, et nõrgestada kuritegevuse võrgustikku ja anda demokraatlikele jõududele võimalus konsolideeruda. Tundub, et *de facto* lustreerimine Eestis andis paremaid tulemusi kui vaieldavam *de jure* lustreerimine Tšehhis. Muide, selles mõttes on edukate Ida-Euroopa ülemineku-riikidega sarnasusi ka Hispaanial. Peaminister Felipe Gonzáles vabastas 1982. aastal võimule tulles ametist 40 000 Franco nomenklatuuri riigiametnikku ja asendas nad enda partei liikmete ning teiste seni opositsioonis olnud jõududega. Ta mitte ainult ei taasloonud Hispaaniat, vaid sidus käed neil struktuuridel, kes oleksid võinud tema reforme õhnestada. Lisaks sellele, et Gonzáles juhtis riiki 14 aastat, ei pääsenud (nii nagu Tšehhis ja Eestiski) ümbernimetatud, kuid vana nomenklatuuri partei Hispaanias enam võimule.¹² Ka USA praktiseeris harvaesinevat lustreerimise

¹¹Vt nt Fredo Arias-King, "Is it power or principle?: A footnote on the Talbott doctrine." — *Demokratizatsiya*, 8. kd, nr 2 (2000), lk 260–269.

¹²Siinkohal tuleb mainida, et erinevalt paljudest teistest postkommunistlikest maadest koosneb Tšehhi Vabariigis Sotsiaaldemokraatliku Partei juht- ja liikmeskond valdavalt endistest dissidentidest ja mõnedest liberaalsetest kommunistidest, kes võtsid osa "Praha kevadest" ning hiljem pärast 1968. aasta sündmusi "puhtaks pesti". Nomenklatuuri uus partei kannab nimetust Böömi- ja Määrimaa Kommunistlik Partei. Ka Eestis on mõned dissidendid ja liberaalsed kommunistid moodustanud tsentristlikke ja vasakpoolseid parteisid, mis on eri aegadel koos Laari parteiga Isamaa (hiljem Isamaaliit) võimul olnud. Nomenklatuuri uue nimega partei ei saavutanud Eestis erinevalt Leedust popu-

vormi. Põhiseaduse 14. parandus keelab Konföderatsiooni toeta-
jail osalemise valitsuses ja teistes avaliku elu sfäärides. Saksamaa
viis pärast Teist maailmasõda läbi denatsifitseerimise; puhastuse
teostas ka Jaapan, kuigi veidi väiksemas mahus. Kas see võib olla
üheks põhjuseks, miks kõiki neid peetakse eduka demokraatia ja
majandusega riikideks?

KOKKUVÕTTEKS

Ühes hiljutises Ameerika suurettevõtteid käsitlevas uurimuses,
kus analüüsiti majandusajakirja *Fortune* 500 pingerea põhjal nelja
viimase aastakümne kõige dramaatilisemaid pöördemomente,
järeldatakse, et probleemsete tööstuste juhtimise ümbermuutmine
oli esimene otsustav samm positiivse arengu suunas. Uurimu-
ses leitakse, et enne kui uus äristrateegia isegi kõne alla võeti,
tuli kõigepealt teha kaadrimuudatus.¹³ Täpselt samuti on ka
pöördeliste sündmustega Ida- ja Kesk-Euroopas.

FREDO ARIAS-KING on ajakirja *Demokratizatsiya: The Journal of
Post-Soviet Democratization* asutaja. Ta on saanud magistrikraadi rus-
sistika ja ärijuhtimise alal Harvardi ülikoolis.

laarsust. Õppetund tulevastele Kuuba ja Põhja-Korea demokraatidele:
moodustage tõeline sotsiaaldemokraatlik partei dissidentidest, et nurjata
nomenklatuuri vasakpoolsuse monopoliseerimise katsed.

¹³Jim Collins, "Level 5 leadership: The triumph of humility and
fierce resolve." — *Harvard Business Review*, jaanuar 2001, lk 71.

TEADUS, MORAAL JA KVALITEET

Mõned visandlikud küsimused

*Ene Ergma,
Lydie Koch-Miramond,
Beat Sitter-Liver*

Tõlkinud Ants Pihlak

UUE TASAKAALU OTSINGUIL

Immanuel Kant on öelnud, et miski ei täida meie hinge sedavõrd lakkamatu imetlusega kui kaks asja: tähistaevas meie kohal ja moraalinormid meie sees (Kant 1788). Paljukiidetud romaanis *Mees ilma omadusteta* on Robert Musil vastukaaluks eelnevale esitanud oma kuulsa dihhotoomia teadusmaailma ja elumaailma vahel. Et teadlastele on esmatähtis erialane tiptase, siis heidetakse arutlused sotsiaalsest vastutusest ja moraalinouetest põlglikult kõrvale kui midagi kohatut ja tähtsusetut. Tänapäeva teaduse rajajatele, eriti Descartes'ile ja Baconile, oli niisugune kaitsepõitsiooni sissevõtmine tundmatu, nagu ka paljudele teistele suurepärasele teaduritele ja inseneridele, keda me ajaloost tunneme. Selline hoiak tuli ilmsiks teaduse ja tehnoloogia kahepalgelisust

Käesolev kirjutis peaks ilmuma ALLEA (*All European Academies* — Kõigi Euroopa Akadeemiate) 2003. a aastaraamatus. Ene Ergma ja Beat Sitter-Liver on selle organisatsiooni teaduse ja eetika töögrupi liikmed.

tõestava Esimese maailmasõja ajal, mil lämmatavate gaaside kasutamine kutsus esile kahtluse teadlaste käitumise eetilises. ¹ Tol perioodil jõudis avalikkus äratundmisele, et teaduse eesmärk ja mõte ei olegi ainuüksi inimese heaolu teenimine. Teema on teravalt päevakorral ka praegusel ajal seoses laialdast tähelepanu pälvinud geenitehnoloogia, embrüonaalsete tüvirakkude uurimise ja inimolendite kloonimisega. Peame nüüd juba tunnistama, et teaduse ja tehnika kaasaegsete avastuste kooskõlastamine ja lepitamine inimvääriskusega eeldab teatavat otsustust uurimisvabaduse kohta. Esimene väide, ühtaegu ratsionaalne ja emotsionaalne, nendib, et teadmisjanu on inimloomuse lahutamatu osa. Selle iha rahuldamist on nimetatud inimese põhiõiguseks ning seetõttu hinnatud üheks meie kõrgeimaks väärtuseks. Kuid nagu ütleb J.-J. Salomon, ei anna õigus saada ja jagada informatsiooni ning vabalt kuulutada oma avastusi ja vaateid veel õigust käituda nende vaadete järgi, kui tagajärjed puudutavad teisi inimesi. Arvamusvabadus ei tähenda tegevusvabadust. Viimane nõuab "korrelatiivset vastutust", kuna iga tegu kätkeb endas teatud ohtu (*Colloque...* 2001).

Näib, et teadlastele nende endi, teadusasutuste ja ühiskonna poolt tervikuna kehtestatud moraalinõuetest ei saa üle ega ümber. Kõik, mida oleme õppinud 20. sajandi tuumafüüsika arengut jälgides, see, millega seisame silmitsi molekulaarbioloogia ja biotehnoloogia peadpööritavaid saavutusi vaadeldes, on meile liigagi valusal moel kätte näidanud vajaduse rääkida moraalist. Sellest esimesest elementaarsest tõest tuleneb teine, millele küll teadlaskonna liikmed vastu vaidlevad ning mida nad tihti eitavad, korrutades kangekaelselt uurimisvabaduse põhimõtet. Ja see kõlab nii: vaid moraalnõuete järgimise teel suudame viia tasakaalu teadlaste uuringuvabaduse ja sotsiaalse vastutuse.

¹1918. a Nobeli preemia laureaat keemia alal Fritz Haber tunnistas, et oli üheks gaaside sõjategevuses kasutamise põhitõetajaks.

UURINGUTE KVALITEET, MORAALSED KOHUSTUSED JA "SUURED" RAHAD

Teaduses sõltub sooritatud teadusuuringu kvaliteet suuresti sellele eraldatud ressursside hulgast. Vaadates tagasi viimastele aastatele ja keskendudes vaid riigipoolsele finantseerimisele, märkame kaht suurt kapitalimahutust, mis on uuringuid oluliselt edendanud ja nende tempot tõstnud. Enam kui 50 aastat tagasi heideti Jaapanile kaks aatomipommi. See sündmus muutis märgatavalt teaduse ja ühiskonna suhteid. Pommitamise tulemusena hakati teadlastes nägema "kuritegeliku vandenõu" osalisi, mis seadis nad keerulise moraalse dilemma ette seoses nende uuringute rakendamisega militaarsfääris. See dilemma tõsis üldsuse tähelepanu keskmesse ja muutus sedavõrd teravaks, et jõudis koguni teatrilavale.²

Aatomipomm oli unikaalne mitmes mõttes, eriti kiiruse poolest, millega fundamentaalfüüsika teoreetiline avastus jõudis rakenduseni (praegu võib sellest vaid unistada). Mõne lühikese aastaga võttis teoreetilise füüsika üks raskesti mõistetav ja segane osa kõige hävitavama relva kuju, mida maailmas iganes nähtud. Enam ei saanud teadlasi, kes tegelesid puhta teadusega "teaduse enese pärast", ignoreerida põhjendusega, et nende tööil pole tegeliku maailmaga midagi pistmist (Atiyah 1995).

Selle tõdemuse ajal on muutunud üha häälekamaks teadlastele suunatud tungiv nõudmine, et nad võtaksid endale moraalse ja juriidilise vastutuse. Kuigi tundus, et tuumajõujaamade areng ja seega uue energiaallika tekkimine on teadlaste hea maine taastanud, heidavad sellele endiselt varju nendesamade nähtustega seotud probleemid ja ohud, näiteks küsimus, kuhu paigutada radioaktiivsed jäätmed, mille lagunemisperiood on tuhandeid aastaid. Ka Tšernobõli katastroof andis teadlaste mainele raske hoobi. Mida selgemaks sai tõsiasi, et teadusavastuste rakendamine ei teeni sugugi ainult humanseid eesmärke, et seda tõukavad tihti tagant ja toetavad kaalukad ning enamasti eramajanduslikud huvid, seda enam hakkas kaduma usk teadusüldsuse kõigi liikmete headesse kavatsustesse. Et praegu käivad suur raha ja teadus avalikult käsikäes, siis on teaduse moraalne usaldatavus muutunud üha

²Vt näiteks Friedrich Dürrenmatti "Füüsikud" (1962, e k 1964).

küsitavamaks. Kuid teadusel on kõigele vaatamata tänapäeva elus tähtis koht. Seepärast peab ta avalikkuse usalduse taastama, kuid mitte propaganda ja ennatlike lubadustega, vaid tagasihoidlikkuse, avatuse, läbipaistvuse ja omakasupüüdmatu pühendumusega üldisele hüvele.

On veel üks ala, kus teadus on väga lähedal sõjaväe ja tööstuse koostööle: kosmosetööstus. Õitsev kosmosetööstus toob endaga vältimatult kaasa ulatuslikud kosmoseuuringud, millega kaasnevad ka sügavamad teadmised universumist. Kuid on selge, et selle arengu on enamjaolt tinginud ja tingivad ka praegu militaarsed vajadused. Nii nagu tuumauuringud, toodab ka kosmosetööstus väga võimsaid massihävitusrelvi (näiteks kontinentidevahelisi rakette). Samas on huvitav märkida, et avalik arvamus on üldjuhul palju vähem kriitiline kosmoseprogrammide kui tuumauuringute suhtes. Tõepoolest, kosmoseuuringud toovad palju hüvesid, alates näiteks puhta teadusliku astronoomiahuvi rahuldamisest ja lõpetades kaugsidega. Tänu astronoomide heale PR-tööle on kosmoseuuringud endale head reklaami teinud (Hubble'i teleskoobipildid, informatsioon NASA-lt, ESO-lt³ jms). Sellel taustal näeb üldsus õnnetusjuhtumeis kosmonautidega küll katastroofe, kuid selliseid, mis on ihaldatud progressi valguses paraku vältimatud. Ning me ei tohi unustada ka seda, kui paeluv on ülikeeruline kõrgtehnoloogia inimese jaoks religiooni asendajana (Mutschler 1998/1999). See võib küll kõlada küüniliselt, kuid vaieldamatult mõjub omamoodi rahustavalt tõdemus, et igal aastal hukub autoõnnetustes lugematu arv kordi rohkem inimesi kui harvades, ehkki sensatsioonilistes kosmoseseiklustes. Õnneks pole inimkonnal veel tulnud läbi elada kannatusi näiteks seetõttu, et mõni kosmoseseade oleks õnnetul ja etteaimamatul kombel kukkunud suurlinna ning põhjustanud purustusi ja inimohvreid. Tavapäraselt teritavad moraalset valvsust ja ettevaatust just nimelt vahetu hädaoht ja ebaõnn. Jääb vaid loota, et kõnealuse teema kontekstis tärkab ohutunne õigel ajal iseenesest. Kuid see mure on vaid üks paljudest, mille võib esile kutsuda kosmoseprügi kuhjumine.

³*European Southern Observatory*—Euroopa Lõunaobservatoorium.

Kokkuvõttes näib, et avalikku arvamust mõjutavad ja sellele annavad õppetunni vaid juba toimunud sündmused ning et ees ootavate riskide suhtes valitseb õnnelik teadmatus. See võib vabalt kehtida ka teadlaste puhul. Kui see pole nii, siis kerkib küsimus: kas teadlastel on moraalne kohustus hoiatada inimesi selliste ohtude eest?

PÄDEVUSE JA KVALITEEDI VÄÄR MÕÖTMINE

Ajaloost on teada hulgaliselt näiteid teaduse ahistamisest, kui uuringute tulemused ei ole pälvinud võimul olevate ideoloogide soosimist või pole teeninud majandus- või poliitikingkondade huve (Drenth 1996).

Kui Galileo Galilei avaldas 1632. a oma *Dialogi kahest peamisest maailmasüsteemist*, mõtles ta nende süsteemide all kahtlemata universumi heliotsentrilist ja geotsentrilist mudelit. Kuid peagi sai ta omal nahal tunda, et vaidlus on läinud väga kaugele triviaalsetest astronoomiaküsimustest. Käibiv geotsentriline universumi mudel toetas kristliku kiriku alustalasid, kusjuures mõjuvaid põhjusi selleks peale traditsiooni ja võimu eriti polnudki. See mudel püüdis säilitada vanu ja tuntud käibetõdesid, emotsionaalseid karkusid, mida kõik religioonid on meile inimkonna algusaegadest saadik alla toppinud. Jätkuv huvi selle vaidluse vastu tuleb võib-olla meie suutmatuses rahulduda valgustusajastu avastusega, et inimlik ei olegi universumi kese ega tema olemasolu põhjus (Dunbar 1995).

Kaasaegse keemiateooria teke pakub meile veel ühe näite. Selle võlgname Antoine Lavoisier'le, kes oli ärimees, makside sissenõudja ja juhugeoloog ning kelle Prantsusmaa valitsus määras 1775. a püssirohu tootmise järelevalvajaks riiklikus arsenalis. Lavoisier reorganiseeris tootmisprotsessi arsenalis kardinaalselt ja selle tulemusena hakati valmistama parima kvaliteediga püssirohtu Euroopas — rääkimata Ameerika kontinentidest, kus Prantsuse püssirohi aitas oluliselt kaasa Briti koloniaalvõimude lüüasaamisele Iseseisvussõjas. Lavoisier' praktilise töö kõrvalsaadusena sündis keemiateooria, mida mõnevõrra soodustas lihtne uudishimu näha, mis juhtub ainete põlemisel. Lavoisier' õnnetuseks oli ta just enne Prantsuse revolutsiooni olnud

monarhi maksude sissenõudja. 1794. a viidi ta revolutsioonilise tribunali ette ja giljotineeriti samal päraslõunal koos oma äiaga. Nagu ütles matemaatik Joseph-Louis Lagrange järgmisel päeval: "Selle pea mahavõtmine käis hetkega, kuid samasuguse pea ilmu- miseks jääb võib-olla sajandistki väheks." (*Op. cit.*)

Need kaks vestet on klassikalised näited, mis toetavad tänapäeva teaduse taotlust olla sõltumatu välistest mõjuritest: religioonist, seadustest, poliitikast jne. See põhjendatud ja lugupidamist vääriv autonoomiapüüdlus läheb aga liiale, kui ta hakkab soosima karis- tamatuse kultuuri.

Kas Galilei võis ette näha oma teaduslike avastuste tagajärgi, nii vabadust edendavaid kui ka ohustavaid? Need olid sedavõrd fundamentaalse ja kaugeleulatuva iseloomuga, et me võime siin- kohal vastata eitavalt, võttes tema õlult olulise osa moraalsest vas- tutusest. Kuid Lavoisier' puhul näib järeldus olevat teine: tema teaduslikud saavutused püssirohu uurimise alal piirdusid palju kit- sama ja konkreetsema valdkonnaga, mistõttu ta võis ette kujutada vähemalt mõnda selle laastavatest tagajärgedest. Siiski ei näe me temal süüd nendes katsetustes, vaid üksnes selles, et ta jättis hoiata- mata nende tagajärgede eest. Ent ka needsamad tagajärjed oleksid võinud tuua talle avalikkuse heakskiidu ja tunnustuse: ajalooline olukord, milles teadlased tegutsevad, koos kõigi selles valitse- vate ootuste, väärtushinnangute, arusaamade ja igatsustega, on alati vorminud üldist moraalset valvsust. See võib viia avaliku arvamuse selleni, et teadlased pannakse vastutama asjade eest, mis on väljaspool nende kompetentsi (näiteks Lavoisier' juhtum, vähemalt teatud määral). Ja ometi me teame, et tiiptase teadu- ses pole kunagi olnud moraalse ning ammugi mitte eetilise asja- tundlikkuse tagatis. Järeldus meie teaduslikus ja tehnoloogilises kultuuris on ilmne: teadlasi peab kasvatama nii, et neist saaksid tõelised moraaliiekspertid.⁴

⁴Lahtiseks jääb küsimus, kas sellise kasvatus üheks kasulikuks komponendiks võiks olla teadlase vanne. Euroopa Füüsikaseltsi pre- sident Arnold Wolfendale kirjutas 1999. aastal: "Ma pole nii naiivne, et arvaksin, nagu lahendaks sellise vande andmine kõik meie problee- mid, kuid see võiks olla hea algus. Midagi peab tegema, see on kin- del." (Vrd The Scientist's Oath, President's column. — *Europhysics*

KAS TEADLASED PEAKSID MORATOORIUME TOETAMA?

Ebakindlus ja riskid kuuluvad lahutamatu osana teaduse ja tehnika juurde. On kulunud tõde, et uusi ja paljulubavaid piirialasid ei ole võimalik vallutada, aktsepteerimata tundmatut koos selle võimalike soovimatute tagajärgedega. Ent praegu, kui teadlaste oskused ja tehnoloogiline võimsus on saavutanud oma nüüdisaegse taseme, ei õigusta see aksioom enam mõistliku ettevaatuse ja tasakaalukuse eiramist. 1997. a kinnitas Anne McLaren, et on hädavajalik markeerida "piiratud sõidukiirusega alad" ja "keelatud läbipääsuga" alad. Ta tõi mõned veenvad näited (McLaren 1999). Laiema avalikkuse jaoks on ehk kõige olulisemad juba eespool mainitud ning palju vaidlusi tekitanud inimklooniimine ja tüvirakkude uuringud, aga samuti geneetilisel muudetud organismide kasutamine põllumajanduses ja toiduainete tootmises. Nende vastuoluliste küsimuste selgeksrääkimine on viivitamatut lahendust nõudev ülesanne, mis seisab kõigi nende ees, kes suudavad osaleda avalikus ja lõppkokkuvõttes poliitilises debatis. See küsimus vajab multidistsiplinaarset lähenemist. Huvi ja pädevuste vastasseis on siin vältimatu. Sellele vaatamata peab teadlaste tegevus vastama teatud spetsiifilistele nõuetele, mis tulenevad nende ekspertteadmistest: olles aktsepteerinud kohustust tegelda erapooletu tõetsimisega, kohustust teha selget vahet õigel ja valel, tuleb neil nii palju kui võimalik tõrjuda erinevaid huve, mis seovad neid nii omaenda vajaduste kui ka mitmesuguste väliste lojaalsusnõuete külge. Määramatuse, tulemuste ebakindluse ja riskide suurenedes on teadlastel vaja valida — nagu pakub Anne McLaren — "keelatud läbipääsuga ala", mis tähendab vähemalt moratoriumi, kui mitte lõplikku peatumist. Enam kui 20 aastat tagasi pakkus saksa filosoof Robert Spaemann teadlastele välja kasuliku kriteeriumi: seisukohtade lahknemise korral

News, Nov./Dec. 1999.) Ta pakkus välja järgmise vandeteksti: "Ma kohustun mitte tegelema teadusliku uurimistööga, millest ma tean, et see tuleb inimkonnale kahjuks. Kui aga ilmneb, et uuringuid, milles on ka minu panus, kasutatakse minu arvates inimese kahjuks, siis hakan ma aktiivselt selle suuna edasiarendamise vastu võitlema." Selline moraalinõue ei tuleks uuringute teaduslikule kvaliteedile kahjuks.

peavad eriarvamusele jäävad teadlased avalikult üles astuma argumentide vastu, mida nad ei pea veenvaks (Spaemann 1979). Kuigi nad jäävad vähemusse, võimaldab see kõrvalseisjatel hakata kahtlema enamuse väidete veenvuses. Sel viisil ei kehtesta teadlased küll ise endale moratooriumi, kuid vabastavad tee, mis võiks viia ratsionaalse otsuseni valdkonnas, kus ei valitse ainuüksi ratsionaalsed suhtumised ja tegevused. Just selline on tegutsemisviis, mida neilt peaks õigustatult ootama, niivõrd kui see on kooskõlas nende erialase kvalifikatsiooniga ja staatusega.

KVALITEEDIHINNANG

Suhted laiema avalikkusega ei ole ainus valdkond, kus teadlasi seovad moraalinõuded. Teadlaskond kujutab endast kahtlemata sotsiaalset tervikut oma erilise eetose ja moraalireeglitega, ning seda mitmes mõttes. Üks aspekt on viimase kahe aastakümne jooksul omandanud erilise kaalu. Seepärast pühendame sellele arutelu lõpuosa.

On hästi teada, et hindamine toimub praegu kõigil tasanditel, riiklikest uurimis- ja arendusstruktuuridest kuni üksikute asutuste, individuaalsete uurimisgruppide või teadlasteni. Üksikuurijate ja eriti noorteadlaste jaoks on hindamise tulemused olulised (näiteks töökoha saamiseks doktorikraadi omandamise järel), kuid samuti on need tähtsad vanemteadurite jaoks (näiteks ametikoha säilitamise taotlemisel). Suured uurimisgrupid ja asutused, mis vajavad uurimis- ja arendusprojektide finantseerimist, sõltuvad kvaliteedihinnangust, mille annavad riiklikud uurimiskoogud või rahvusvahelised finantseerimisagentuurid. Vaadeldes selle hindamisprotsessi tegelikku käiku, tähendust ja mõju, kerkib loomulikult üles kõige pakilisem küsimus: kuidas organiseerida ja teostada hindamist selliselt, et ei hinnataks ainult väljundi kvaliteeti, vaid järgitaks ka moraalinõudeid, mis tulenevad hinnatavatele võlgnetavast lugupidamisest? Ja kuidas vältida või neutraliseerida hindamisprotsessis väliste, kuigi üsna inimlike tegurite mõju? Praegu põhinevad hindamisprotseduurid peamiselt viie näitaja või kriteeriumi uurimisel: 1) taotleja publikatsioonide arv tuntud ja retsenseeritavates rahvusvahelistes ajakirjades,

millel on suur mõjutegur⁵; 2) taotleja tsiteeritavus; 3) taotleja granditaotluste edukus nii siseriiklikul kui ka rahvusvahelisel turul; 4) taotleja patenditaotluste edukus; 5) taotleja doktorantide ja järeldoktorite arv projektis. Iga nimetatud näitaja olulisus ja kaal võib varieeruda, sõltuvalt sellest, kas projekt keskendub rohkem fundamentaal- või rakendusuringutele.

Hiljuti käsitles Alessandro Figà-Talamanca nn mõjuteguri rolli uurimisprojektide hindamisel. Ta väitis, et selle kriteeriumi kriitikavaba rakendamine läheb palju kallimaks maksma, kui on temast oodatav tulu — ning see võib tekitada teadussüsteemile tervikuna olulist kahju (Figà-Talamanca 2001). Üle 50 aasta tagasi võrdles tuntud teadussotsioloog Robert K. Merton tsiteerimist teadusvaluutaga. Praegu näib see metafoor täiesti aegununa, eelkõige sellepärast, et viiteindeks on kasutusele võetud hindamisvahendina. Viidete kasutamine teadussüsteemi sisemises kontekstis on täiesti muutunud: vägagi tihti on see peale sunnitud hästi informeeritud strateegiliste ja majanduslike huvigruppide poolt, kes on kursis tavapärase hindamispraktikaga. Tegelikult võib enamiku tänapäeva tsitaatidest välja jätta või asendada tsitaatidega teistest allikatest. Hinnates mõjuteguri väärtust viiteindeksi analüüsimisel, oleks oluline meelde tuletada tööka, millele on osutanud Virginia Trimble: viitamine tähtsa avastuse kohta käivatele tekstidele kaob teadusartiklitest üsna kiiresti sel lihtsal põhjusel, et need tekstid on muutunud klassikaliseks. Iga spetsialist teab ja kasutab neid tulemusi. Füüsikas on näiteks kõik hästi tuttavad mõistega “Landau nivoo”, astronoomias on aga üldtuntud “Chandrasekhari piirmass”, ning harva viitab mõni autor originaaltööle.

On selge, et teadusajakirjade mõjuteguri ja teaduslike viidete indekseid hindamine on tendentslik juba ainuüksi seepärast, et eri uurimisaladel töötab erinev arv teadlasi. Kui tuua üksainuke näide, siis keemia, molekulaarbioloogia või plasmafüüsika alal on teadlaskond tunduvalt arvukam kui teoreetilise matemaatika valdkonnas. Ajakirjal *Annals of Mathematics*, milles avaldatud artiklis Andrew Wiles tõestas Fermat’ viimase teoreemi, on väike mõjutegur. Seevastu võib juhtuda, et artiklile viidatakse tihti

⁵Ingl. k *impact factor* — näitaja, mis iseloomustab sagedust, millega ajakirja “keskmist artiklit” mingi aasta jooksul tsiteeritakse. *Toim.*

seetõttu, et selles on kirjeldatud mõnd uut ja laiale kasutajate-ringile mõeldud meetodit. Näiteks selgub väljaande *Chemical Abstracts* andmebaasi registrist, et kuni 1999. aastani oli kõige tsiteeritum teadustöö üks Laemmeli artikkel, mis ilmus 1970. a ajakirjas *Nature*. Selles pakuti välja täiustatud meetod elektrofooresiks polüakrüülamiidgeelis, mis põhines proteiinide lagundamisel üksikuteks polüpeptiidahelateks. Seda meetodit on kasutatud paljudes projektides ja järelikult sellele ka paljudes töödes viidatud, mis on viinud Laemmeli artikli tsiteerimisindeksi tippu. Seevastu ei leia me nimetatud andmebaasi enim tsiteeritud tööde nimekirjast mitte ühtegi artiklit mõnelt hiljutiselt Nobeli preemia laureaadilt.

Need, kes otsustavad teadlaste karjääri ja neile toetusrahade jagamise üle, peavad olema ettevaatlikud ja erialaselt pädevad, kui nad tahavad õiglaselt kasutada nimetatud kvantitatiivseid hindamisvahendeid. Juhtprintsüübiks peaks olema äärmine hoolikus. Ja kindlasti ei tohiks tsiteerimisindeksid ning ajakirjade mõjutegur kujuneda hindamise juures peamisteks argumentideks. Neid ei tuleks kasutada võrdluseks väljaspool ülimalt homogeenset gruppi. See nõue tuleneb vahetult 'hea kvaliteedihinnangu tavast'.

Ent mis on siis see eetiline järeldus, milleni kõik need väited meid viivad? Et viitamine mõjutegurile ja tsiteerimisindeksitele ei näi olevat kuigi usaldusväärne vahend — pigem meetod, mis teeb paljudele teadlastele liiga —, siis peaks kogu hindamissüsteemi vähemalt mõneks ajaks peatama, et saada asjadest ülevaade ning viia läbi põhjalik reform. Seda eelkõige eetilistel kaalutlustel, mille aluseks on meie arusaamad õiglusest, võrdsest kohtlemisest ja ülekohtu vältimisest —, mis on ju kõik esmatähtsad ja üldtunnustatud tavamoraali ning etika põhimõtted.

Kirjandus

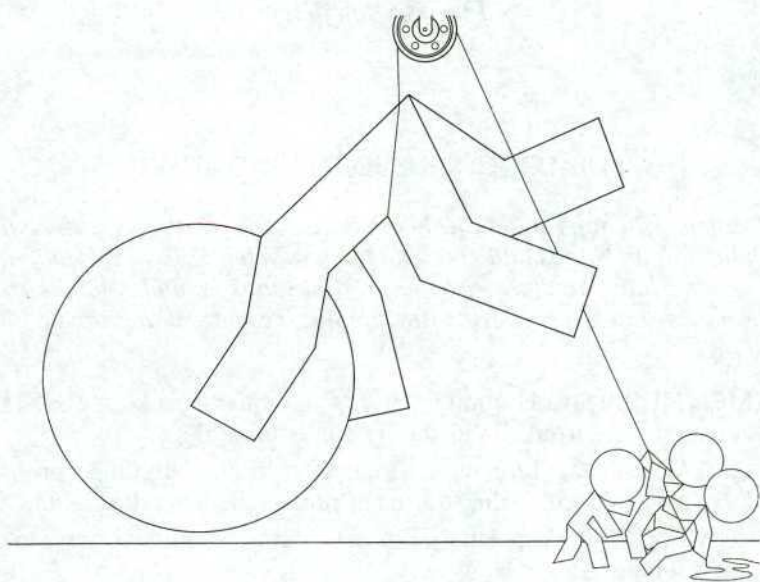
- A t i y a h , M. 1995. *Anniversary Address by the President: Supplement to the Royal Society News*, Vol. 8, No. 6
- C o l l o q u e *Science et droits de l'Homme sous l'égide d'Euroscience et de l'Unesco, avec le patronage de l'Académie des Technologies, de la Commission nationale française pour l'Unesco et de la Fondation*

- La Ferthé*. 2001. (Maison de l'Unesco, Paris, 8.–9. mai 2001.) — Editions de la Maison des Sciences de l'Homme
- Drenth, P. J. D. 1996. The scientific and social responsibility of the scientist. — *Gardening in sciences*. Amsterdam, KNAW/Noord Hollandsche
- Dunbar, R. 1995. *The trouble with science*. Harvard University Press
- Figà-Talamanca, A. 2001. L'impact factor nella valutazione della ricerca. — *Annale II/2001, Società Italiana per lo Studio della Storia Contemporanea* (<http://www.sissco.it/publicazioni/annali/annale2/figatalamanca.htm>)
- Kant, I. 1788. Kritik der praktischen Vernunft. — *Critique of Practical Reason and other works of the theory of Ethics*. London, 1879
- McLaren, A. 1999. The ethical dilemma: The living world. — P. J. D. Drenth, J. Fenstad, J. D. Schierek, *European science and scientists between freedom and responsibility*. Luxembourg: Publication Office EC
- Mutschler, H. D. 1998/1999. Technik als Religionsersatz. — *Scheidewege: Jahresschrift für skeptisches Denken* 28, S. 52–79
- Spemann, R. 1979. Technische Eingriffe in die Natur als Problem der Politischen Ethik. — *Scheidewege: Vierteljahresschrift für skeptisches Denken* 9/4, S. 476–497

ENE ERGMA ScD (sünd. 1944) on astrofüüsik, Eesti TA asepresident, Eesti Teadusfondi nõukogu esinaine, Riigikogu liige.

LYDIE KOCH-MIRAMOND ScD on prantsuse astrofüüsik, Prantsuse Füüsikaseltsi inimõiguste ja eetikaküsimuste komitee liige, Prantsuse Aatomienergia Komisjoni teaduslik nõunik.

BEAT SITTER-LIVER PhD (sünd. 1939) on Freiburgi Ülikooli praktilise filosoofia professor ning Šveitsi Humanitaar- ja Sotsiaalteaduste Akadeemia peasekretär.

KAIDO OLE

E, SEST C

Metafüüsilised vestlused põhjuslikkusest ja vaimust

Bruno Mölder

I DIALOOG: SEOSSED JA SÜNDMUSED

Vaikne, kuid nõrgalt tuuline hommik. Causanus istub nukralt kivil ning jälgib, kuidas tuul keerutab langevaid lehti. Ta üritab jalaga kivikest lüüa, kuid see ei õnnestu. Causanus muutub veelgi kurvemaks. Ent kas pole see mitte Mentiust, kes naeratades läheneb? Ongi.

MENTIUS: Hüva hommikut sulle, Causanus! Kas kõik on ikka korras sinuga, istud siin üksi ning nõnda murelikult?

CAUSANUS: Tere, tere. Küllap ta korras on, ainult üks probleem piinab ja teeb valu, sest ma ei suuda talle lahendust leida.

MENTIUS: Probleem? Kas töö juures on midagi halvasti? Lapsed haiged?

CAUSANUS: Ei sugugi. Ma ju ei käigi tööl. Lapsi ka pole. Tead ju küll. Probleem on sügavam. Filosoofiline.

MENTIUS: Filosoofiline?

CAUSANUS: Jah, ma kardan küll. Siin ma nüüd istun ja vaevlen, ning öösiti jälle ei leia und, sest on üks asi siin maailmas, mida ma sugugi ei mõista.

MENTIUS: Mis siis nimelt?

CAUSANUS: Põhjuslikkus.

MENTIUS: Mis selles siis nii rasket on? Kas sa ei mäleta siis, kuidas meile õpetati, et põhjuslik seos asub vaid meie mõistuses ning ta ei ole midagi maailmas; midagi sellist, mis oleks meist eraldi ja sõltumatu. Seega ei saa tal olla ka loomust, mis oleks meie mõistuse eest varjatud.

CAUSANUS: Mäletan, kuigi ähmaselt. Vist on need vaevad mu mälu varjutanud. On sul aega, räägiksid mulle sellest ehk pikemalt?

MENTIUS: Rõõmuga. Vaata seda kivi seal maas. Ma võtan siit nüüd teise kivikese ning veeretan selle vastu esimest. Nii... Õnnestus! Esimene kivike hakkas samuti liikuma. Kas sa nägid, mis oli selle põhjuseks?

CAUSANUS: Vist mitte, ma nägin ainult, kuidas teine kivi vastu esimest liikus ning kuidas teine samuti liikuma hakkas.

MENTIUS: Just nimelt, põhjuslikku seost ei saa näha, sest seda ei ole maailmas. Me võime üksnes näha, kuidas ühele sündmusele järgneb teine. Ning kui me näeme, et ühte tüüpi sündmustele järgnevad korrapäraselt teist tüüpi sündmused, siis loome nende sündmuste tüüpide vahele mõttelise seose. Kui me oleme mõne sellise seose juba omandanud, siis võime seda ka edaspidi kasutada. Kui näeme, et esineb mingit tüüpi sündmus, ja me teame, millises seoses on see mõne teise sündmusetüübiga, siis võime näiteks oodata seda teist sündmust. Näiteks kui ühe kivi kokkupõrkele teisega järgneks alati teise kivi veeremine, saaksime kokkupõrget nähes ennustada, et teine kivike hakkab veerema.

CAUSANUS: Ma ei saa sellest aru. Me ei näe ju sündmuste tüüpe, me näeme konkreetseid asju: kive, puulehti, vihma, tuult.

MENTIUS: Ma peaksin vist sulle meelde tuletama, mis on sündmused. Sündmused juhtuvad. Kivi ei ole sündmus, vaid see kivi viskamine minu poolt oli sündmus. Vihm ja tuul ei ole isegi mitte asjad, vaid... See on eksitav viis rääkida niimoodi. Sa ei näe mitte tuult, vaid seda, kuidas õhk liigub nii, et puulehed liiguvad ning teetolm keerleb. Lehtede värelus ja tolmu keerlemine siin ja praegu on konkreetsed sündmused.

CAUSANUS: Jah, muidugi. Seda tean mina ka, ära lase end segada minu lohakast keelest. Ehkki ma ei saa ikkagi päris hästi aru sellest, mis need sündmused sellised on ning kuidas saavad nad

olla entiteetidid, ei pärinud ma seda. Ma küsisin tegelikult hoopis midagi muud. Mulle jääb mõistatuseks, kuidas sa saad rääkida sündmuste tüüpide nägemisest, kui see, mida me tegelikult näeme, ei ole midagi enamat konkreetsetest sündmustest.

MENTIUS: Muidugi me näeme konkreetseid sündmusi, aga me tunneme ära, kui kaks sündmust on sarnased, ning saame neid selle sarnasuse alusel tüüpidesse jagada. Tüübid ise eksisteerivad muidugi meie vaimus või meeles või mõistuses — kuidas iganes sa seda siis nimetad. . .

CAUSANUS: Minu jaoks ei ole siin vahet, räägi pealegi vaimust. Nagu sa tead, on mul oma arusaam sellest, mis vaim on, ning see ongi üks nendest põhjustest, mille pärast ma nii trööstitu olen. Ent sellest hiljem, palun jätkka.

MENTIUS: Kuhu ma jäingi. . . Niisiis, tüüp on midagi sellist, mis on loodud meie vaimus nagu seoski nende tüüpide vahel. Ning see ongi kõik, mul ei ole enam midagi lisada põhjuslikkuse kohta. Põhjuslikul seosel ei ole muud sügavamat loomust kui see, mis avaldub meie vaimus loodud seosena reeglipäraselt seostatud sündmusetüüpide vahel.

CAUSANUS: Mul on raske mõista, kuidas sa võid leppida seesuguse seisukohaga. Kas sulle ei jää siin üks oluline küsimus seletamatuks?

MENTIUS: Ja mis see oleks?

CAUSANUS: Mille järgi jagab su mõistus konkreetset sündmused tüüpidesse? Kuidas sa teed vahet, milles on oluline sarnasus kahe sündmuse vahel, et nad võiksid kuuluda samasse tüüpi? Kas sa juba näed probleemi?

MENTIUS: Vist mitte, too mõni näide.

CAUSANUS: Oh, näidete toomist pean ma filosoferimise juures kõige raskemaks. Just siis, kui on teooria paigas ning tehtud hulgaliselt eristusi ja püstitatud väiteid, astub keegi ligi ning küsib konkreetset näidet.

MENTIUS: Kui sa näidet ei saa tuua, siis ma olen sunnitud järeldama, et sa ei saa ise ka aru, mida sa räägid. Või siis on su jutt nii kaugel tegelikust maailmast, et ükski näide ei saa sellega sobida.

CAUSANUS: Või siis on näiteid lihtsalt raske leida, sest nad on meile liiga lähedal, me oleme nendega nii ära harjunud, sest me kasutame neid iga päev ning nad on osa meist ja meie keelest. Aga ma siiski püüan. Selle tühe konkreetse kivi viskamisele järgnes selle teise kivi veeremine. Kujuta ette, et sa viidad aega õilsal ning meeldival moel, ühesõnaga, mängid piljardit. Tugev ja kiire löök vastu kuuli paneb selle veerema ning ta põrkab vastu teist kuuli, mis omakorda hakkab veerema. Minu küsimus on nüüd järgmine. Kas sul on põhimõtteline alus toomaks välja olulisi sarnasusi nende sündmuste juures, mis võimaldaks sul neid jagada samadesse tüüpidesse? Ära unusta, et need sarnasused peavad olema olulised põhjuslikus mõttes.

MENTIUS: Kas ma ei saa öelda, et veereva ümara objekti põrkumisele teise objektiga järgneb teise objekti liikumine?

CAUSANUS: Aga selleks, et teine objekt liikuma hakkaks, ei pruugi piisata sellest, et mingi ümarik objekt tema vastu põrkaks. Kujuta ette, et ma veeretan ühe granaadi teise vastu ning see hakkab veerema ja lõhkeb. Ent ta ei pruugi lõhkeda. Samuti ei pruugi granaadi veeretamine olla tarvilik, et teine granaat lõhkeks. Oleta, et see teine granaat oleks hakanud veerema ka siis, kui ma ei oleks esimest granaati selle vastu lükanud. Ehk paistis päike talle peale ning ta kuuenes üle või hakkas ta veerema tuule tõttu ning spindel tuli selle käigus iseenesest lahti.

MENTIUS: Mida tahad sa kõige sellega öelda?

CAUSANUS: Ma tahan öelda seda, et sündmuste vaatlemisest ei saa sa luua sündmustevahelist seost, mis võimaldaks sul ära seletada kõiki olukordi, mida me peame põhjuslikeks seosteks. Seoste loomine sündmuste põhjal eeldab, et sa suudaksid neid sündmusi kuidagiviisi tüüpidesse jagada, ning seda saad sa teha vaid siis, kui suudad leida kõik sarnasused sündmuste vahel, mis on antud seose korral põhjuslikult olulised. Ma ei usu, et sa seda suudaksid, sest nagu sa ütlesid — põhjuslikku seost ei saa näha. Nii ei saa näha ka kõiki olulisi sarnasusi, sest need võivad olla meie silme eest varjatud. Ehk lõhkes teine granaat sellepärast, et tema spindel tuli lahti, ning mitte sellepärast, et esimene granaat — ümmargune ja liikuv — tema vastu põrkas.

MENTIUS: Aga ometi tekivad mu vaimus seosed, mida ma nimetan põhjuslikeks. Ehk on viga lihtsalt minu vähestes teadmistes.

CAUSANUS: Viga pole teadmistes, viga on arusaamises. Peamine häda on selles, et sa eitad põhjusliku seose olemasolu maailmas. Kas sa tõesti ei näe, mis sellest järeldub?

MENTIUS: Ma hakkan aimama, aga valgusta mind ise.

CAUSANUS: Kui sündmused maailmas üksteist ei põhjustaks, siis ei saaks maailmas midagi toimuda. Maailmas ei juhtuks midagi. Planeedid ei tiirleks ümber Päikese, meie ei istuks siin ega saaks varbaga kivikesi tonksida. Sa ei saaks mulle isegi öelda, et põhjuslikkus on inimese vaimusünnitis, sest ütlemiseks on tarvis pingutada häälepaelu ning see eeldab põhjuslikkuse tegelikku toimimist.

MENTIUS: Tead, Causanus, sul on õigus. Asi on keerulisem. Põhjuslikkust ei saa pidada üksnes mõistuse loominguks. Kuid oma rännakutel olen ma kuulnud ühest teooriast, mis lahendab selle probleemi, loobumata mõistuses tekkinud seoste ideest, mis on mulle siiski niivõrd kallis.

CAUSANUS: Kas sa mõtled seda käsitlust, mis seostab põhjuslikkuse seadustega, kuid väidab, et põhjuslikult on seotud konkreetsed sündmused?

MENTIUS: Just nimelt, kas sa tunnend seda?

CAUSANUS: Olen kuulnud, aga sa paistad põlevat soovist mulle seda jutustada, nii et lase tulla!

MENTIUS: Selles loos tuleb jällegi appi võtta sündmused. Põhjuslik seos esineb kahe sündmuse vahel, nimelt üks sündmus põhjustab teise. Me võime sellest rääkida mitmesugusel viisil ning tõsiasi, et sellele sündmustevahelisele seosele saab viidata mitut moodi, annabki tunnistust sellest, et see seos on meist ja meie määratlustest sõltumatu. Kui meie väited põhjuslike seoste kohta on tõesed, mis tähendab iseenesest lihtsalt, et selline põhjuslik seos on olemas, siis kujutab mingi kirjeldus endast seadust. Ja mitte lihtsalt üldistust, vaid ranget seadust, mis erandeid ei salli. Selles teoorias taandatakse põhjuslik seos seadusele — see, et üks sündmus saab põhjustada teise, on võimalik tänu sellele, et leidub range loodusseadus, mille kohaselt järgnevad teist tüüpi

sündmused esimest tüüpi sündmustele. Me ei pruugi neid seadusi teada — lõppude lõpuks ei oleks mõistlik arvata, et me oleme kõik loodusseadused juba avastanud. Aga me võime eeldada, et alati, kui üks sündmus põhjustab teise, siis on selle aluseks range loodusseadus. Selline on see teooria ning ma arvan, et ta ei ole kaugel tõest. Põhjuslikkuse sidumine seadustega muudab mõistetavaks, miks meile tundub, et põhjuslik seos on paratamatu selles mõttes, et kui esineb põhjus, siis järgneb sellele paratamatult ka tagajärg. See paratamatus on omane seadustele, nad kehtivad paratamatult, kui nad kehtivad.

CAUSANUS: Kas ma tohin täpsustada?

MENTIUS: Muidugi.

CAUSANUS: Ma saan aru, et seaduse kehtivus on siin midagi objektiivset. Meie sõnastus sellele seadusele võib olla puudulik, ja nagu sa ütlesid — me ei pruugi seda seadust teadagi, kuid me teame, et kui kaks sündmust on põhjuslikult seotud, siis leidub ka seadus, mis näeb ette, et see nõnda on.

MENTIUS: Paistab küll niimoodi. Aga ma eeldan, et meie mõistus suudab peegeldada neid objektiivseid seadusi, kui mitte praegusel hetkel, siis kunagi hiljem.

CAUSANUS: Mõistuse suutlikkusse saame vaid uskuda. Ent põhjuslikkuse ning seaduste seostamisest paistab kooruvat välja vastus mu küsimusele otsustava sarnasuse kohta. Nimelt võib otustustavaks sarnasuseks, mille põhjal sündmusi tüüpidesse jaotada, pidada neid tunnuseid, mida mainitakse põhjusliku seose aluseks olevas ranges seaduses.

MENTIUS: Täpselt. Ja siit saame tuletada argumendi selle kasuks, miks seostada põhjuslikkust seadustega, sest kui me seda ei teeks, siis puuduks meil põhimõtteline alus oluliste sarnasuste eristamiseks.

CAUSANUS: Ikkagi ei saa ma sellest aru.

MENTIUS: Mis siis seekord sulle muret teeb?

CAUSANUS: Meenuta mulle, mida kujutab endast sündmus.

MENTIUS: Sündmus on konkreetne juhtumus. Selle kivi viskamine minu poolt. Ma võin seda kirjeldada ka teiste sõnadega, näiteks kui selle halli asja eemale heitmist Mentiuse käe läbi. Seesugune sõltumatus kirjeldusest viitab sellele, et tegemist peab

olema partikulaariga. Ning võime öelda, et sama sündmusega on tegemist siis, kui tal on sama põhjus ning tagajärg.

CAUSANUS: Õige. Ning ma ei saagi aru, kuidas saab üks selline sündmus põhjustada teise. Kui ma kujutan maailma ette selliste teineteisest eraldatud partikulaaride jadana, siis ei näe ma midagi, mis neid siduda võiks, nii et üks neist saaks põhjustada teise.

MENTIUS: Jumal ehk.

CAUSANUS: Misasja?

MENTIUS: Jumal loob igakord uue sündmuse, mis järgneb eelmisele.

CAUSANUS: Kuss! Seda hüpoteesi meil veel vaja! Ma tahan teada, mis on konkreetsetes sündmuses sellist, et ta tekitab enda tagajärjeks oleva sündmuse, ning ma kardan, et kui sündmusi käsitleda analüüsimatute partikulaaridena, siis ei saagi me sellele küsimusele vastata.

MENTIUS: Aga kas pole meil sellele küsimusele vastus juba olemas?

CAUSANUS: Nimelt?

MENTIUS: Põhjuslikkus on teatavasti seotud seadustega. Seda seost saaks ehk kasutada sinu küsimusele vastamiseks. Seaduses esineb sündmus ainult teatud määratluse all ning see määratlus kätkeb endas partikulaarsete sündmuste olulisi sarnasusi. Kas ma tohin kasutada omaduse mõistet?

CAUSANUS: Ainult siis, kui sa meeles pead, et omadus ei ole midagi muud kui predikaadi semantiline vari.

MENTIUS: Kuidas?

CAUSANUS: Kui sündmuse kohta käib mingi määratlus, siis võime öelda, et määratluses kasutatavad predikaadid tähistavad sündmuse omadusi. Kuid ei tohi unustada, et kõnelemine sündmuste omadustest on tinglik ning seotud sellisel viisil predikaatide rakenduvusega.

MENTIUS: Olgu siis nii, ehkki ma ei mõista, miks oled sa nõnda jäik nominalist.

CAUSANUS: Ma eelistan elada universumis, kus on vähem metafüüsulist kola.

MENTIUS: Mul jälle ei oleks kireva seltskonna vastu ka midagi, aga olgu peale. Me võime niisiis öelda, et üks sündmus põhjustab teise tänu oma omadustele, mis esinevad ranges seaduses.

CAUSANUS: Mis teisisõnu ei tähenda muud, kui et leidub privileegeritud klass predikaate, mis esinevad looduseaduse määratluses ning millele saab viidata, et seletada seda, miks järgneb ühele sündmusele paratamatult teine.

MENTIUS: Võib ka nii öelda.

CAUSANUS: Ma ei saa jällegi aru. Üks asi on kasutada seletuses predikaate ning viidata seadustele. Teine asi on näidata, mis on partikulaarses sündmuses sellist, et ta tekitab teise sündmuse. Viitamine seadusele ei aita. Seadus ise ei põhjusta ju midagi. Seadused on hoopis meie mõistuse looming, mis on saanud innustust põhjuslikult seotud sündmuste jälgimisest. Kui keegi väidab, et looduses on olemas objektiivsed ning paratamatud seadused, siis mulle tundub see lihtsalt dogmana. Seadus võib tõepoolest olla selline üldistus, mis toob välja üksiksündmuste põhjuslikult olulised sarnasused, kuid mis annab alust sellele järeldada, et iga kord, kui esineb põhjuslik seos kahe üksiksündmuse vahel, peab leiduma üldine seos nende sündmusetüüpide vahel, tänu millele üks üksiksündmus põhjustab teise? Kas pole see mitte tegelike seoste pea peale pööramine? Mitte üldine seaduspärasus ei ole üksiku põhjusliku seose aluseks, vaid vastupidi, üksikpõhjuste ning tagajärgede esinemine annab alust seaduste konstrueerimiseks. Ning kui sa näed, et seaduste konstrueerimine sõltub meie võimalustest ning huvidest, siis ei ole viimaks põhjust rõhuda üksnes rangetele seadustele, sest on alust arvata, et enamik meie põhjuslikke seletusi ei nõua, et üks sündmus põhjustaks teise paratamatult, vaid ainult teatava tõenäosusega. Tõenäosuslike seaduste kasutamine põhjusliku seose alusena aga rõõvib põhjuslikult seoselt tema paratamatuse. Ma kaldun arvama, et see teooria tuleks targu tagasi lükata. Põhjuslikkust ei saa taandada seaduspärasusele. Seaduspärasus ei taga põhjuslikkust, vaid põhjuslik seos laseb rääkida seaduspärasusest.

MENTIUS: Oh, Causanus, ma ei ole sugugi veendunud, et sa ei ole eksiteel, kuid ma ei oska hetkel midagi öelda ka sinu vastu. Ehk jätkame seda vestlust kunagi hiljem, sest me oleme rääkinud

ja kivikesi veeretanud juba paar head tundi ning hulga kallist aega ära raisanud.

CAUSANUS: Hüva, ent lase mul öelda veel paar sõna selle teooria kohta. Niisiis on meie ees valik — kas sündmustevaheline põhjuslik seos jääb mõistetamatuks, kuna me ei saa öelda, mille tõttu põhjustab üks sündmus teise, või me ütleme, et põhjustamine toimub tänu sündmuste omadustele, mis osalevad loodusseaduses. Teine võimalus tundub ahvatlevam, kuid ma tahan, et sa mõtleksid sügavalt ühe tagajärje peale, mis sellest tuleneb.

MENTIUS: Mis see on?

CAUSANUS: Ükski sündmuse ülejäänud omadus ei põhjusta midagi.

MENTIUS: Ja mis on selles siis nii kohutavat, Causanus?

CAUSANUS: Ma ei tea, kas see kohutab sind või mitte, aga siis ei saaks me öelda, et kivi veeretamine põhjustas teise kivikese liikumise, sest loodusseaduses ilmselt ei mainitaks selliseid asju nagu kivid ja nende veeremine. Loodusseadused on sõnastatud üldisemate ning sügavamate nähtuste kohta. Ning on alust arvata, et me ei tunne neid loodusseadusi, mis ütleksid meile, kus peituvad tegelikult midagi põhjustavad omadused. Sellisel juhul aga ei tea me ikkagi, mis mida põhjustab, ning kui me räägime põhjustest, siis me räägime valet, ilma et ise seda teaksimegi.

MENTIUS: Ma ei saa öelda, et see järeldus mind ei hämmasta. Kuid ma pean nüüd lahkuma. Kuidas oleks täna ühise õhtusöögiga? Me võiksime siis uuesti kohtuda ning oma vestlust jätkata.

CAUSANUS: Kui sa mind kutsud, siis sinu kulul olen valmis alati õhtustama.

II DIALOG: SEGADUSED VAIMUGA

Mentius ja Causanus istuvad hubases saalis ning söövad õhtust. Kiiinlaleegi värelus ähvardab elustada seintel rippuvaid portreid kunagistest valitsejatest ning nende vasallidest. Taustaks kostab ühtlast kõnekõminat. Kelnerid jalutavad aeglaselt kandikutega edasi-tagasi, mõõtes oma sammudega restorani väarikust. Meie kangelaste nägudelt peegeldub rõõm ja rahulolu.

MENTIUS: Kas pole sellel veinil hõrk maitse? See tuletab mulle meelde suveõhtut ühes rohelusse uppunud linnakeses. Tol õhtul maitstes vein niisama hõrgult. . .

CAUSANUS: Paranda mind, kui ma eksin, kuid mulle tundub, et sa räägid valet.

MENTIUS: Mida see peaks tähendama?

CAUSANUS: Tuleta meelde, millest me päeval rääkisime. Me jõudsime järeldusele, et kui ainult seaduses esinevad omadused mängivad põhjuslikku rolli, siis sündmuse ülejäänud omadused seda ei tee. Veini hõrgu maitse tundmine ning ühe suveõhtu meenutamine on kaks sündmust, mis võivad omavahel olla põhjuslikult seotud. Kui nad on põhjuslikult seotud, siis peaks sinu tutvustatud teooria järgi leiduma seadus, tänu millele nad seda on. Ma maksan oma arve ise, kui leidub loodusseadus, mis seostab veini maitse ning suveõhtu meenutamise. Sellised kirjeldused ei ole seaduspäraselt seotud. Kui aga nii, siis järeldub siit, et sinu mälestus on millestki muust põhjustatud. Põhjuseks ei ole siis mitte veini hõrk maitse, vaid mingi muu, mulle tundmata omadus sellel sündmusel, mida sa kirjeldasid veini hõrgu maitse tundmisena.

MENTIUS: Sinu ettepanek arve maksmise kohta tundub küll ahvatlev, kuid sul on õigus, sellist loodusseadust ei saa olla. Ometi tundub loomulik öelda, et lonks seda head veini tõi mulle meelde paar mälestust. . .

CAUSANUS: Kuidas saab see olla võimalik?

MENTIUS: Ütle sina seda. Sina ju oled nende asjade üle mõelnud.

CAUSANUS: Ma ei tea, kas mul on midagi lohutavat öelda. See, mida ma just rääkisin, kehtib kõikide vaimusündmuste

kohta. Ma pean silmas sündmusi, millel on vaimseid omadusi, ehk sündmusi, millele saab rakendada predikaate vaimu valdkonnast. Kui ainult loodusseaduses esinevad predikaadid märgistavad põhjuslikult tegusaid omadusi, siis on kahtlane, kas vaimusündmused saavad olla põhjuslikult tegusad, sest on raske uskuda, et leidub selliseid loodusseadusi, mis sisaldaksid vaimseid predikaate.

MENTIUS: See on tõesti masendav.

CAUSANUS: Nii et veini maitse tundmine ei põhjustanud mingit mälestust. . .

MENTIUS: Pea! Äkki on meie põhjuslikkusekriteerium liiga range?

CAUSANUS: See võib ka nii olla.

MENTIUS: Mida sa arvad järgmisest võimalusest? Eeldame, et meil on hulk omadusi, mida ma nimetan füüsilisteks omadusteks, mis on põhjuslikult tegusad, sest nad esinevad seadustes, mis on põhjuslike seoste aluseks. Vaimseid omadusi sellised seadused nende põhjuslike omadustega ei seo. Nõus?

CAUSANUS: Sinu eeldustel küll, kuid mida sa pead silmas vaimse omaduse all?

MENTIUS: Seda tead sa isegi, need on omadused, millele viitavad vaimsed kirjeldused.

CAUSANUS: Ja millised kirjeldused on vaimsed?

MENTIUS: Need, mida meie kõik vaimseks peame. Rohkem ära päri, sest muidu mul tekib tunne, et ma ei tea enam mitte midagi.

CAUSANUS: Oi ei, sa tead paljusid asju, sa ainult ei tea, millised on vaimsed omadused.

MENTIUS: Ma ei pruugi teada seda kriteeriumi nende eristamiseks, aga kui ma mõnda vaimset omadust kohtan, siis ma tunnen ära, et ta on vaimne. Lase mul nüüd jätkata.

CAUSANUS: Jätka, jätka.

MENTIUS: Vaimseid omadusi põhjuslik seadus ei maini. Kuid vaimsed omadused on füüsilistega seotud iseäralikul viisil. Ei saa olla ühtki muutust sinu vaimsetes omadustes ilma vastava muutuseta sinu füüsilistes omadustes. Või teisisõnu, kui meil on

täpselt samad füüsilised omadused, siis on meil ka samad vaimsed omadused.

CAUSANUS: Ma ei ole sugugi kindel, et need väited ütlevad sedasama, esimene paistab olevat palju tugevam. Kuid see selleks, eeldame hetkeks, et midagi niisugust tõepoolest kehtib. Mis võiks sellest järelduda põhjuslikkuse kohta?

MENTIUS: Järeldub see, et vaimsete omaduste põhjuslik toime pärineb füüsiliste omaduste põhjuslikust toimest, sest nad on viimastega sellisel viisil seotud.

CAUSANUS: Kuid omadused ei põhjusta midagi, nad on ju pelgalt kirjeldused? Seda teevad sündmused.

MENTIUS: Vaim ongi kirjeldus.

CAUSANUS: Kas ta saab siis midagi põhjustada?

MENTIUS: Aga me seletame nende kirjelduste abil, miks midagi juhtub, ning kui me saame viidata seadustele, siis ongi tege mist põhjusliku seletusega.

CAUSANUS: Kuidas sa tead, et vaimsete omaduste kaasne mine füüsiliste omadustega mängib tõepoolest põhjuslikku rolli ja ei käi viimastega pelgalt korrapäraselt kaasas, ilma et ta midagi põhjustaks?

MENTIUS: Ma ei saa aru.

CAUSANUS: Vaata siin restoranis ringi. Me võime näha korrapärast seost toidu kadumise ning suu liikumise vahel. Samamoodi võime vaadelda korrapärast seost toidu kadumise ning kõnekõmina vahel. Alati, kui toit taldrikutelt kaob, võime kuulda kõnekõminat. Kas kõnekõmin põhjustab toidu kadumise?

MENTIUS: Muidugi mitte.

CAUSANUS: Loomulikult. Jätame kõrvale asjaolu, et ka suu liikumine ei põhjusta tegelikult toidu kadumist, vaid et selleks on tarvis toit suhu pista ning natuke närida. Oletame arutluse huvides, et suu liikumine põhjustab toidu kadumise ning lobilisemine seda ei põhjusta.

MENTIUS: Nõus, näited saavadki olla ainult kunstlikud.

CAUSANUS: Ma väidan nüüd, et sinu kriteeriumi järgi põhjustab toidu kadumise ka kõnekõmin.

MENTIUS: Kuidas?

CAUSANUS: Kõnekõmin kaasneb suude liikumisega. Kõnet ei teki, kui inimesed ei räägi ning suud ei liiguta. Ütleme nii, et kõnekõmin kaasneb suu liikumisega samamoodi, nagu vaimsed omadused kaasnevad füüsiliste omadustega.

MENTIUS: Ütleme.

CAUSANUS: Ning vaimsetel omadustel on põhjuslik toime, sest nad kaasnevad füüsiliste omadustega, millel on põhjuslik toime.

MENTIUS: Nii.

CAUSANUS: Järelikult on ka kõnekõminaal põhjuslik toime, sest ta kaasneb suu liikumisega. Ja kui suu liikumine põhjustab toidu kadumise, siis põhjustab seda ka kõnekõmin.

MENTIUS: Nii see paistab olevat, ma olen nüüd tõesti segaduses.

CAUSANUS: Kas sa usud, et igal asjal saab olla ainult üks täielik põhjus?

MENTIUS: See tundub usutav küll.

CAUSANUS: Niisiis, kui me seletame mingisuguse asja tekkimist, siis peame leidma selle sündmuse, mis on tegelikult tema põhjuseks, ning välistama kõik teised sündmused, sest täielikke põhjuseid saab olla ainult üks.

MENTIUS: See on igati usaldusväärne printsiip.

CAUSANUS: Kui me seletame toidu kadumist, siis peame valima, kas selle põhjuseks on suu liikumine või kõnekõmin.

MENTIUS: Nõus.

CAUSANUS: Ja me valime suu liikumise.

MENTIUS: Muidugi.

CAUSANUS: Miks just selle?

MENTIUS: Sest see on toidu kadumise tegelikuks põhjuseks.

CAUSANUS: Ja kõnekõmin järelikult ei ole tegelik põhjus?

MENTIUS: Ei.

CAUSANUS: Siis ei ole ka sündmuse vaimsed omadused tegelikult põhjuseks nendele tagajärgedele, mis on tekitatud selle sündmuse füüsiliste omaduste poolt.

MENTIUS: Sul paistab jälle olevat õigus.

CAUSANUS: Nii et veini hõrk maitse ei põhjustanud mälestust ühest kenast suveõhtust?

MENTIUS: Oota veel oma järeldusega. Vaata seda tordilõiku seal taldrikul, mis koosneb nõnda korrapärastest kihtidest, millest üks on teise peal.

CAUSANUS: Isuäratav tõesti.

MENTIUS: Ehk on maailm samuti kihiline ja koosneb eri tase-
metest, millest igaühel on oma omadused. Me võime siis arvata, et igal tasemel on omadused omavahel põhjuslikult seotud, sest igal tasemel on meil seadused nende omaduste vaheliste seoste kohta ning need seadused on seotud seadustega madalamal tase-
mel, mis ütlevad, millised madalama taseme omadused on oma-
vahel põhjuslikult seotud.

CAUSANUS: Kui sa ütled, et maailm on jagatud tasemetesse, kus leiduvad põhjuslikult seotud omadused, siis ei ole sa enam nominalist omaduste suhtes.

MENTIUS: Jälle see nominalism! Kas sind rahuldab, kui ma ütlen, et me võime seletada maailma eri tasemetel ning me osutame seletustes kõrgema ning madalama taseme omadustele?

CAUSANUS: Su metafüüsika on väga segane. Kord räägid sa põhjustamisest, kord jälle seletusest. Seletused ei põhjusta, seletused seletavad. Selle metafüüsika peaks kunagi selgelt ja korralikult läbi arutama. . .

MENTIUS: Kuid praegu ei ole see nii oluline. Kui mu ette-
tekujutus maailmast on seesugune, kas ei saa ma siis öelda, et ka kõrgema taseme omadused on põhjuslikult tegusad ning just seetõttu, et nad on mingil viisil seotud madalama taseme omadus-
tega?

CAUSANUS: Sugugi mitte. Ma arvasin, et sa said sellest juba aru. Kui sa ütled, et kõrgema taseme omadused põhjustavad midagi *tänu* madalama taseme põhjuslikele omadustele, siis ei ütle sa muud, kui et kõrgema taseme omadused *tegelikult* ei põhjusta midagi.

MENTIUS: Kuidas sa ikkagi sellele järeldusele jõuad?

CAUSANUS: Kui mul sai kõht täis, sest ma sõin ning tänu sellele seosele oli mu söömisel kõrgema taseme omadus kõhtu täita, siis mu kõht ei saanud täis tänu söömise kõhtutäitvale oma-

dusele. Sinu ettekujutuse kohaselt sai kõht täis mingi madalama taseme põhjusliku omaduse tõttu, ehkki me ei pruugi osata määratleda madalamal tasemel seda seost omaduste vahel, millele kõrgemal tasemel vastavad söömine ning täis kõht.

MENTIUS: Nii, et kui vaim on keha kõrgema taseme omadus, siis ei suuda ta maailmas muutusi esile kutsuda?

CAUSANUS: Nõnda ma igatahes väidan. Aga mida tähendab öelda, et vaim on kõrgema taseme omadus?

MENTIUS: Me ei taha ju tunnistada, et vaim on omaette substantis.

CAUSANUS: Muidugi mitte.

MENTIUS: Siis on ainuke mõistlik viis vaimust rääkimiseks võtta vaimuomadusi kõrgema taseme omadustena, mis küll kaasnevad füüsiliste omadustega, kuid on määratletud kõrgemale tasemele kuuluvate mõistete abil.

CAUSANUS: Näiteks?

MENTIUS: Näiteks kui su hammas valutab, siis kujutab hambavalu endast madalama taseme omaduse omamise kõrgema taseme omadust ning see madalama taseme omadus on see, mis kutsub esile hambavalule iseloomuliku tunde ning käitumise.

CAUSANUS: Nii et madalama taseme omadus kutsub esile hambavalule iseloomuliku käitumise?

MENTIUS: Jah. Kuid selle kutsub esile ka madalama taseme omaduse omamise kõrgema taseme omadus.

CAUSANUS: Pane tähele, nüüd ei rõhuta sa mitte seda, et kõrgema taseme omadused kaasnevad seaduspäraselt madalama taseme omadustega, vaid et kõrgema taseme omadus seisnebki madalama taseme omaduse omamises.

MENTIUS: Ma olen sellest teadlik. See ei välista muide nende omaduste kaasnemist, otse vastupidi, see lausa põhjendab kaasnemist.

CAUSANUS: Aga sa jäid minuga nõusse, et omaduste kaasnemine ei anna kaasnevatele omadustele veel põhjuslikku toimet?

MENTIUS: Seda küll.

CAUSANUS: Ma väidan nüüd, et ka sinu uus ettepanek ei lahenda meie probleemi.

MENTIUS: Tõesti?

CAUSANUS: Meenuta printsiipi, et igal sündmusel on ainult üks põhjus. Kui nii, siis põhjustab tagajärje kas madalama taseme omadus või kõrgema taseme omadus ning ei saa olla nii, et samal tagajärjel on kaks eraldi täielikku põhjust. Asjaolu, et madalama taseme omaduse omamist võib nimetada kõrgema taseme põhjuseks, ei kingi talle veel põhjuslikku toimet.

MENTIUS: Kas su argument on sama mis toidu kadumise ja kõnekõmina korral?

CAUSANUS: Peaaegu. Ent ma tahaksin sulle selgitada olulist erinevust nende kahe seisukoha vahel. Oletame näiteks, et sa ei leia und ning võtad sisse unerohutableti. Sel tabletil on mingi füüsiline omadus, mis mõjutab mingil viisil sinu aju füsioloogiat nii, et sa uinud. Nõus?

MENTIUS: See on selge.

CAUSANUS: Peale selle on tabletil veel ka omadus olla valge. Oletame, et need tabletid on alati valget värvi, nii et omadus olla valge kaasneb füüsilise omadusega, mis põhjustab teatud füsioloogilisi muutusi sinu ajus. Sa ju nõustud minuga, et mitte tableti valge värvus ei pannud sind magama, ehkki see omadus kaasneb alati tagajärjega, milleks on sinu uinumine.

MENTIUS: Nõustun.

CAUSANUS: Kaasneb omadus niisiis ei põhjusta midagi. Ent mõtle edasi. Kui tabletil on füüsiline omadus, mis põhjustab muudatusi su aju füüsilistes omadustes, siis võime öelda, et tabletil on ka kõrgema taseme omadus ja nimelt omadus tekitada und.

MENTIUS: Seda ma mõtlesingi kõrgema taseme omaduse all.

CAUSANUS: Kumb omadus tekitab und — kas tableti madalama taseme füüsiline omadus või tema kõrgema taseme omadus tekitada und?

MENTIUS: Kas nad mõlemad ei võiks und tekitada?

CAUSANUS: Ei, vastavalt printsiibile, mille järgi saab asjal olla ainult üks täielik põhjus.

MENTIUS: Aga kas ma ei võiks öelda, et füüsiline omadus tekitab füüsilise muutuse ajus ning omadus tekitada und tekitab und?

CAUSANUS: Ning kuidas on omavahel seotud muutus ajus ning uinumine?

MENTIUS: Need on sama sündmuse erinevad kirjeldused.

CAUSANUS: Kuid just siis ei saa sa öelda, et selle sündmuse põhjustavad mõlemad omadused. Kui sa väidad, et muutus ajus on üks sündmus ning uinumine on teine sündmus, siis võid sa nende toimumist seletada erinevate põhjustega. Ent sellisel juhul väidan ma, et sa satud ületamatutesse raskustesse selle selgitamisel, miks need erinevad sündmused alati koos esinevad.

MENTIUS: Ma tean, sellepärast tahangi ma öelda, et tegemist on ühe ja sama sündmusega.

CAUSANUS: Aga siis ei saa tal olla kahte eri põhjust. Ilmneb, et kõrgema taseme omadus on põhjuslikus mõttes madalama taseme omaduse ripats.

MENTIUS: Nüüd näen ka mina, et põhjuslikkuse küsimus on suurem mõistatus, kui ma algul arvasin.

CAUSANUS: Kas tohib, ma esitan sulle veel paar küsimust?

MENTIUS: Lase käia, hullemasse kitsikusse kui praegu sa mind niikuinii enam ajada ei suuda.

CAUSANUS: Ma kardan, et siiski. Kui sa kujutad maailma ette tasemete kogumina, mis koosneb madalamate ning kõrgemate tasemete omadustest, siis kas ainult kõrgeima taseme omadused on põhjuslikud ripatsid?

MENTIUS: Nii sa mulle seletasid.

CAUSANUS: Aga mida peaksime ütlema vahepealsete tasemete omaduste kohta? Kas nemad põhjustavad midagi?

MENTIUS: Mida sa mõtled vahepealsete tasemete all?

CAUSANUS: Kujutame ette, et kõrgeima taseme omadused on vaimsed omadused, siis sellest madalama taseme omadused on omadused, mida on määratletud selle kaudu, mida nad teevad. Nendele järgnevad sügavuselt ajuosade bioloogilised omadused, siis edasi võime rääkida närvirakkudest ja nende omadustest. Liigume edasi. Närvirakkude talitluse aluseks on omakorda teatud omadused, mida ehk tuleks nimetada keemilisteks. Keemilised omadused omakorda on kõrgema taseme omadused kui füüsikalised omadused. Liigume makrofüüsikast mik-

rofüüsikasse, kuni jõuame kvantosakeste omadusteni, mida ei ole enam nii lihtne määratledagi. Ent kas pole mateeria sügavuti ammendamatu? Me leiame alati eest sügavama taseme, kus võime määratleda madalama taseme omadusi. Ma ei tea, kas kusagil meile ots ette tuleb, kuid ma loodan, et nüüd sa mõistad, mida ma pean silmas vahepealsete tasemetega omaduste all.

MENTIUS: Vahepealsed on kõik need tasemed, mis asuvad kõrgeima ja madalama vahel.

CAUSANUS: Just niiviisi ma mõtlesin.

MENTIUS: Miks ei peaks vahepealsete tasemetega omadused põhjustama? On ju selge, et ajutegevus põhjustab käitumise ja üks närviraku seisund põhjustab teise.

CAUSANUS: Mitte nõnda kiiresti, palun! Mis alust on sul väita, et närvirakkude seisundid midagi põhjustavad?

MENTIUS: Aga mis siis veel, kui mitte need?

CAUSANUS: Sa olid ju minuga nõus, et kõrgema taseme omadustel ei ole põhjuslikku toimet, sest põhjuslik toime kuulub madalama taseme omaduste juurde.

MENTIUS: Olin.

CAUSANUS: Ja kui madalamast tasemest leidub veelgi madalam tase, siis asuvad põhjused hoopis seal?

MENTIUS: Ka see paistab olevat tõsi.

CAUSANUS: Aga iga taseme puhul leidub sellest veelgi madalam tase kuni lõpuks jõuame kusagile mikroosakeste füüsikasse. Kas tegelikud põhjused asuvad siis seal?

MENTIUS: See näib vägisi järgnevat.

CAUSANUS: Kas sa oled siis sellega nõus? Nii et kogu jutt põhjustest bioloogias, psühholoogias ning keemias ja mujal on üks suur pettus ning illusioon. Tegelikud põhjused on meile kättesaamatud, sest nad asuvad mateeria ammendamatus sügavikus. Kas see on sinu järeldus?

MENTIUS: Sellega ei tahaks ma jällegi nõustuda. Rääkimine põhjustest bioloogias ja keemias tundub meile ju täiesti mõttekas. Kui sa nüüd ütled, et tegelikud põhjused asuvad hoopis kusagil füüsika põhjatus kuristikus, siis on nii keemilised omadused kui vaimsed omadused põhjuslikkuse koha pealt samas paa-

dis. Järelikult ei tulene probleem üldsegi mitte vaimsete omaduste eripärast. Kuid siis ei peaks me kõrgema taseme omaduste põhjusliku toime pärast eriti muretsemagi, sest ma ei tea kedagi, kes vaevleks selle pärast, et keemilised omadused on põhjuslikud ripatsid.

CAUSANUS: Sa räägid nagu mees, kes ütleb, et ärge raha pärast muretsege, sest me oleme kõik vaesed.

MENTIUS: Kuid kas ei anna seesugune järelalus tunnistust sellest, et meie arusaam põhjuslikust toimest on vigane?

CAUSANUS: Nüüd olen ma sinuga nõus. Kas sa oskad öelda, milles see viga seisneb?

MENTIUS: Seda ma ei tea, kuid kas ei ole toonud sinu jutt omaduste põhjuslikust toimest endaga kaasa liiga palju metafüüsilisi eeldusi?

CAUSANUS: Sugugi mitte. Pigem on häda selles, et metafüüsikale on mõeldud liiga vähe. Mu ainsaks eelduseks oli, et igal tagajärjel saab olla ainult üks täielik põhjus ning sellest tuleneb, et tal ei saa olla kahte põhjust — kõrgemal ja madalamal tasemel.

MENTIUS: Võib-olla on kõrgema taseme omadused identsed madalama taseme omadustega. Siis ei oleks meil erinevaid ning teineteisega võistlevaid põhjuseid, vaid madalama taseme põhjus olekski ühtlasi kõrgema taseme põhjus.

CAUSANUS: Kena, aga mida see "ühtlasi" tähendab?

MENTIUS: Mis mõttes?

CAUSANUS: Kuidas saab üks asi olla ühtlasi ka mingi teine asi?

MENTIUS: Miks ta siis ei saa? Ehatäht on ühtlasi Koidutäht ning ühtlasi Veenus.

CAUSANUS: See on näide ühest konkreetsest taevakehast, millel on mitu nime. Sina aga tahad väita, et kõrgema taseme omadused on tüübina identsed madalama taseme omadustega.

MENTIUS: Jah, iga konkreetne vaimusündmus on identne füüsilise sündmusega, sest vaimsed omadused on samad mis füüsilised omadused. Niisiis, kui ma võtan mingisse tüüpi kuuluva vaimusündmuse, siis leidub alati füüsilist tüüpi sündmus, millega

esimene on identne, ning iga teine sellesse vaimsesse tüüpi kuuluv sündmus on identne samasse füüsilisse tüüpi kuuluva sündmusega.

CAUSANUS: Kas sa oled teadlik, et see vaade on tugevam sellest, mida me enne eeldasime, kui rääkisime, et meil võib olla sama sündmus, ent tal on erinevad omadused?

MENTIUS: Seda küll, kuid meil ei jäägi üle muud öelda, kui me ei taha just leppida seisukohaga, et vaimsed omadused ei põhjusta midagi.

CAUSANUS: Aga sinu uus vaade ei saa olla õige.

MENTIUS: Miks siis ometi?

CAUSANUS: Vaimne omadus ei saa olla sama mis füüsiline omadus, sest mingil sündmusel võib see omadus olla ilma, et tal oleks antud tüüpi kuuluv füüsiline omadus.

MENTIUS: Kas sa tahad öelda, et kui ma mõtlen, et vein on otsas, siis ma ei ole mingis füüsilises seisundis?

CAUSANUS: Su küsimus ei ole täpne.

MENTIUS: Vabandust, ma mõtlesin, et kas ei leidu siis mingit füüsilist omadust, mis mul alati on, kui ma mõtlen, et vein on otsas?

CAUSANUS: Ei ole muidugi.

MENTIUS: Miks ma peaksin sind uskuma?

CAUSANUS: Sellepärast, et on raske uskuda, et kõikidel neil, kes mõtlevad, et vein on otsas, on mingisugune ühesugune füüsiline omadus. See ei tähenda eitamist, et nende mõtlemine kujutab endast mingisugust füüsilist sündmust. Meil lihtsalt pole põhjust arvata, et need füüsilised sündmused kuuluksid samasse tüüpi, mis tähendakski öelda, et tegemist on sama omadusega.

MENTIUS: Ja kui ma esitan nõrgema väite, et alati, kui keegi mõtleb, et vein on otsas, leidub mingi füüsiline sündmus, mis ongi see mõtlemine?

CAUSANUS: Siis satud sa nendesse raskustesse, mida me oleme juba pikalt arutanud. Kui sel mõttel tunduvad olevat tagajärjed, siis ei saa need olla selle mõtlemise tagajärjed, vaid on hoopis füüsilise sündmuse tagajärjed.

MENTIUS: Ma hakkam tõesti lootust kaotama. Ehk oleks aeg juba arvet maksta.

CAUSANUS: Ka mina pean varsti lahkuma, aga enne tahaksin ma sulle õhtuks kaasa anda veel ühe probleemi.

MENTIUS: Sinu probleemid on ka minu probleemid, Causanus.

CAUSANUS: Mis on mõte?

MENTIUS: Kuidas, mis? Mõte on mõte.

CAUSANUS: Kui ma mõtlen, et vein on otsas, ning mõtlen, et see on meeldiv õhtu, kas need on siis erinevad mõtted?

MENTIUS: Loomulikult.

CAUSANUS: Mille poolest nad erinevad, nad on ju mõlemad minu mõtted?

MENTIUS: See on küll lihtne küsimus. Üks neist käib veini kohta ja teine õhtu kohta.

CAUSANUS: Niimoodi. Kas võime öelda, et esimene mõte on tõene parajasti siis, kui vein on otsas, ning teine mõte on tõene siis, kui see õhtu oli meeldiv. Kui ma ütleksin, et vein on otsas, siis ma räägiksin tõtt vaid siis, kui vein oleks tõesti otsas.

MENTIUS: Kas pole see lastelegi selge? Miks sa seda mulle räägid?

CAUSANUS: Ma tahan, et sa tunnistaksid, et me määratleme mõtte sisu selle tingimuse kaudu, mis peab kehtima, selleks et see mõte saaks olla tõene.

MENTIUS: Loomulikult ma tunnistan seda.

CAUSANUS: See tähendab, et mõtte sisu sõltub seosest mõtte ja maailma asjade, näiteks veini ja õhtu vahel.

MENTIUS: Ja siis?

CAUSANUS: Sisu on mõtte omadus üksnes suhtes välismaailmaga.

MENTIUS: Võib vist ka nii öelda.

CAUSANUS: Sisu on seega mõtte suhteline omadus.

MENTIUS: Kui sa just tahad seda niimoodi väljendada.

CAUSANUS: Nüüd ma saan sulle esitada oma probleemi. Kuidas saab mõtte sisu meie tegusid põhjustada, kuid ta on üksnes mõtte suhteline omadus?

MENTIUS: Ma ei näe, kuidas see siit järeldub.

CAUSANUS: Kas sa nõustud minuga, et sa võid mõelda asjast, mida ei ole olemas?

MENTIUS: Nõus. Lapsena mõtlesin ma tihti haldjate ning päkapikkude peale, ehkki neid ei ole olemas.

CAUSANUS: Kas sa tegid ka kunagi midagi nende mõtete ajal?

MENTIUS: Ma panin teinekord salaja natuke putru kõrvale, et kui päkapikud mulle külla juhtuvad tulema, siis oleks mul neile midagi pakkuda.

CAUSANUS: Ja kas nad tulid?

MENTIUS: Ei, muidugi mitte. Päkapikke ei ole ju olemas.

CAUSANUS: Aga ometi sinu mõte selle kohta, et päkapikk võib tulla, pani sind tegutsema.

MENTIUS: Seda küll.

CAUSANUS: Kuidas saab see, mida ei ole, põhjustada seda, mis on?

MENTIUS: Kuid paistab ju ilmne, et minu mõte päkapikkude võimalikust külastusest põhjustas pudru peitmise minu poolt.

CAUSANUS: Ent sama ilmne paistab, et midagi põhjustada saavad üksnes millegi seesmised omadused, mis ei sõltu millestki muust. Mõtte sisu aga on mõtte suhteline omadus.

MENTIUS: Selgita mulle, mida tähendab seesmine omadus.

CAUSANUS: On sul aga lihtsad küsimused! Seesmine omadus on see, mille muutudes toimub muutus partikulaaris eneses, erinevalt muutusest omaduses, mis ei tähenda muutust partikulaaris.

MENTIUS: Milline võiks olla see teist liiki omadus?

CAUSANUS: Ma olen umbes kuus jalga ja neli tolli pikk. See on minu kui partikulaari seesmine omadus. Kui ma kasvav veel tühe tolli, siis toimub minu enesega mingisugune muutus — kasvamine nimelt. Ma olen samuti sinust pikem. Kui sa kasvaksid ning lõpuks minust pikemaks sirguksid, siis ma oleksin sinust lühem. Samas ei toimuks sealjuures minu enesega mingisugust muutust. Muutuks ainult meie pikkuste vaheline suhe. Seega võib asjaolu, et ma olen sinust pikem, nimetada minu suhteliseks omaduseks. See on mul ainult sinu pikkuse suhtes.

MENTIUS: Ja mille suhtes on mõttel sisu?

CAUSANUS: Ma ju ütlesin, selle suhtes, mille kohta mõte käib. Ning ei ole oluline, kas see, mille kohta mõte käib, on olemas või mitte. Kui seda ei ole, siis on probleem lihtsalt selgemini nähtav. Kas sa juba näed seda?

MENTIUS: Kui uskuda sinu juttu mõtte sisu kohta, siis mõtete sisu ei põhjusta midagi.

CAUSANUS: Just siia ma tahtsingi välja jõuda. Ja palun ära ütle, et ma eksin mõtete sisu suhtes, sest ükski teine arusaam mõtete sisust ei tundu mulle vähimalgi määral usutav.

MENTIUS: Ei ütle, ehkki ma ei tunne neid seisukohti nii hästi kui sina. Kuid isegi siis, kui mõtte sisu on mõtte suhteline omadus, kas ei peaks me eeldama, et sellega kaasneb mingi muu mõtte omadus, mis annab mõttele põhjusliku rolli?

CAUSANUS: Muidugi me võime seda eeldada. Kuid arvatavasti see mõtte põhjuslik omadus ei kujuta endast mingit laadi sisu?

MENTIUS: Ei, see peaks olema mõtte seesmine omadus ning just see omadus, tänu millele mõte midagi põhjustab — näiteks tegusid.

CAUSANUS: Ent nüüd me oleme jälle tagasi vanadel radadel. Kui mõte põhjustab midagi mingi oma seesmise omaduse tõttu, siis ei põhjusta ta seda oma sisu tõttu. Ja see on lihtsalt teine viis väljendamaks asjaolu, et mõtte sisu ei mängi põhjuslikku rolli. Ja sa ei saa öelda, et sa panid pudru kõrvale *sellepärast*, et sa mõtlesid, et päkapikud võivad külla tulla.

MENTIUS: Kusagil on midagi tõsiselt valesti, aga ma ei tea, mis see küll võiks olla.

CAUSANUS: Äkki on viga selles põhjuslikkusemõistes, mida me varjatult kasutame?

MENTIUS: Aga kuidas seda teada saada?

CAUSANUS: Teeme eksperimendi. Kutsume kelneri siia, sa maksad arve ning küsime, mida tema põhjuslikkuse all mõistab.

MENTIUS: Olgu nii, loodame ainult, et kelner ei ole filosoofilist õpetust saanud.

CAUSANUS: Me tänane suurepärase õhtusöögi eest ning oleksime siiralt tänulikud, kui te vastaksite ühele meie tagasihoidlikule küsimusele.

KELNER: Nii helded külalised on meie majja alati oodatud. Ja mis küsimus teil siis on?

CAUSANUS: Mis on põhjuslikkus?

KELNER: Põhjuslikkus on põhjustamine.

CAUSANUS: Ei, ma mõtlesin, et mille pärast põhjustab üks sündmus teise?

KELNER: Ma ei tea, ehk avaldab ta teisele mingisugust toimet. Jah, nii see ongi. Põhjus kutsub oma tagajärje esile, sest tal on selleks piisavalt jõudu.

CAUSANUS: Suur tänu.

MENTIUS: Ning veel kord aitäh suurepärase veini eest.

CAUSANUS: Mida sa sellest arvad?

MENTIUS: Ma ei mõista kahjuks enam midagi arvata. Jätaksime oma vestlust ehk mõni teine kord. Täna on vein ning rasked teemad juba oma töö teinud.

CAUSANUS: Olgu peale, Mentius. Astu homme minu kambrikesest läbi. Siis räägin ma sulle, kuidas võiksime neid küsimusi lahendada.

MENTIUS: Rõõm kuulda, et sul on ka lahendusi. Mulle hakkaski juba tunduma, et peale küsimuste ja mõistatuste ma sinult muud ei kuulegi.

CAUSANUS: Ära ole nii uljas. Iga lahendus tekitab uusi mõistatusi. Me võime ainult loota, et uued mõistatused on kergemad kui vanad. Nägemiseni, Mentius.

MENTIUS: Kohtume homme, Causanus.

(Järgneb)

HUME'I JULTUMUS

Jüri Eintalu

Šoti filosoof David Hume (1711–1776), kelle nimi algupäraselt oli Home, on ehk üks kuulsamaid ja mõjukamaid filosoofe üldse. Ma pole näinud ühtki filosoofia ajaloo õpikut, mis poleks talle kulutanud arvestatavat hulka oma lehekülgedest. Filosoofia põhiprobleemidele pühendatud traktaatides aga viidatakse Hume'ile seoses selliste teemadega nagu "agnostitsism", "skeptitsism", "semantika", "induktsiooniprobleem", "põhjuslikkus", "välismaailma probleem", "solipsism", "tunnistajate ütlused", "jumal", "teadvus" ja "teadvuse ühtsus".

Hume'i mõju möödunud, 20. sajandi filosoofiale on olnud tohutu. Russell on tunnistanud Hume'i oma otseseks eeskujuks. Popper on osaliselt aktsepteerinud Hume'i skeptitsismi. Pearsi (1996: vii) ja Kripke (1999) arvates on mõned Wittgensteini olulised mõttekäigud paralleelsed Hume'i omadega.¹ Möödunud, olemuslikult *tehnikasajandi* teaduselembesele uuspositivistlikule

Käesoleva artikli esmaversiooni esitasin *Akadeemia* 2001. a lõpul — enne *Akadeemia* muutumist eelretsenseeritavaks. See oli mõeldud minu doktoritöö 4. peatüki "The Contingent Pre-suppositions" (Eintalu 2001a: 91–100) edasiarendusena ning selgitusena eestikeelsele lugejaskonnale. Kirjandusviited ja joonealused märkused, mis võivad lugejale tunduda skolastilisina, lisasin hiljem, rahuldumaks teaduspublikatsioonidele esitatavaid nõudeid. Mina ise ei poolda kirjandusviidete akadeemilist kvantiteeti (Eintalu 2002: 94–95). Tihti varjavad mõtte puudumist ka erialane sõnavara ja loogiline formalism. Keynes (1962: 19) kirjutas sellest juba 1921. aastal.

¹Kripke 1999 on eestikeelne tõlkekatkend, mis ei sisalda originaalile hiljem lisatud osa, milles Kripke "oma" Wittgensteini juba karmilt kritiseeris. Vt Kripke joonealust märkust nr 87 (1989: 146).

filosoofiale aga on olnud komistuskiviks, kuid ühtlasi ka ergutuseks, niinimetatud “Hume’i probleem”, teisisõnu induktsiooni-probleem. Sama teema kordub ikka ja jälle epistemoloogide ja teadusfilosoofide aruteludes, olgu nad siis positivistid või mitte.

Hume’i on nimetatud Briti filosoofidest geniaalseimaks, kuid ka tagasihoidlikumalt Briti suurimaks 18. sajandi filosoofiks.² Seejuures on üsna tähelepanuväärne, et oma eluajal ei leidnud ta Suurbritannias tunnustust. Igatahes ei pälvinud erilist tähelepanu tema need mõtted, mille pärast teda nüüd geeniuuseks peetakse. Pigem saavutas ta kuulsust ajaloolase ja kirjanikuna. Prantsusmaal oli ta küll populaarne, kuid sedagi mitte tema nüüdseks tuntumaks saanud ideede tõttu. Veelgi pentsikum: Hume — üks oma aja valgustatumaid inimesi — ei saanud kordagi ülikoolides loenguid pidada. Talle lihtsalt ei antud tööd. Määravateks põhjusteks olid tema šoti aktsent ja tema skeptilised argumendid. Esimene ei meeldinud inglastele, viimane usufanaatikutele, kes teda taga kiusasid. Oma põhiteose *A Treatise of Human Nature*, 1739–1740 (lühidalt: *Treatise*), avaldas Hume väikeses tiraažis ja oma raha eest.³

Kuid nüüdseks on Hume’ist ingliskeelsete filosoofide jaoks saanud pühak. Kui tänapäeva filosoofiamaailmas kedagi diskrimineeritakse, siis vaevalt neid, kes Hume’i tunnustavad.⁴

²Käesoleva artikli sissejuhatus ei pretendeeri olema ajalooteaduslik uurimus. Andmeid Hume’i kohta (kohati veidraid või vastuolulisigi) olen lugenud paljudest allikatest, näiteks: Ayer 1989, Fogelin 1985, Mossner 1985, Mounce 1999, Noonan 1999, Norton 1994, Quinton 2000, Selby-Bigge 1996 ja Stroud 1981.

³Käesolevas uurimuses kasutan ma *Treatise*’i esimest raamatut *Of the Understanding* (Hume 1985: 47–321) ja selle hilisemat töötlust *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Hume 1996: 1–165), lühidalt: *Enquiries*. Nende kahe teksti erinevusi on analüüsinud Selby-Bigge (1996) ja McCormick (1999).

⁴Hume ja tema ideed on muutunud kanooniliseks. Okasha (2001: 307): “On võimatu kahelda Hume’i induktsioonivastase argumendi filosoofilises tähtsuses.” Kanooniliseks on ehk saanud ka mõned Hume’i probleemi uurijad. Boulter (2002: 67) esitab oma joonealuses märkuses nr 5 loetelu 20. sajandi “tähelepanuväärsetest” (ingl. k *notable*) induktsiooniprobleemi lahenduskatsetest. Tema sõnastus ei näita, et need olek-

Selle poolest on Hume võrreldav taani filosoofi Kierkegaard'iga, kellel täie õigusega ei olnud oma kaasmaalaste kohta midagi ilusat ütelda (ta nimetas ennast märtriiks kaupmeeste linnas), kuid keda nüüd peetakse taani kirjanduse ja filosoofia vääramatuks alustalaks. Hume'il läks siiski paremini — ajaloolase ja kirjaniikuna saavutas ta lõpuks ikkagi päris soliidse sissetuleku, erinevalt Kierkegaard'ist, kes jäigi vaesusse virelema.

Eesti keelde on Hume'i tõlgitud hiljuti. Katkeid Hume'i tekstidest leiab mitmest allikast: Quinton 2000, Saarinen 1996 ja Meos 1994. Sovetiajal ilmunud Narski (1978) raamat *Hume* ei kõlba minu arvates lugeda. Kuulukse, et Hume'i põhiteos *Treatise* on tõlgitud eesti keelde, kuid et selle avaldamine hilineb.⁵ Ma oletan, et üheks hilinemise põhjuseks võib olla Hume'i šoti aktsendiga vanainglise keel, mis on tänapäeva lugejale kohati üsna eksitav.

SKEPTITSISM JA NATURALISM

Siinsete ridade autor on kirjutanud uurimuse *induktsiooniprobleemist* (Eintalu 2001a). Tahaksin lugejaga jagada mõningaid oma mõtteid sellest kuulsast probleemist, mille järgi Hume'i meie päevil enim tuntakse.

Peaaegu iga keegi ütlema, et mulle pole sugugi nii selge, mille poolest Hume siin originaalne on. See on üks väga peen küsimus: mida Hume siis täiesti uut ütles? Nii keerulise küsimusega ma lugejat vaevama ei hakka.

Mõnikord on raske mõista, mida ja miks pajatavad tänapäevased Hume'i kommentaatorid ja uurijad. Nii näiteks kinnitatakse sageli (vt eriti Ayer 1989: 22–23), et Hume oli kristluse vastane ja lisaks ateist või vähemalt (religiooni alal) agnostik, aga Mounce (1999: 14) väidab, et kindlasti uskus Hume jumalasse ja koguni kaitses organiseeritud religiooni. Ma ise leian, et tuleks kaaluda

sid *tema* eelistused. Mittekanooniliste ideede tõrjumise mehhanismidest vt Eintalu 2002: 92–96 ja Maxwell 1998: 33.

⁵Selle lause kirjutasin 2001. a lõpul.

ka võimalust, et tal lihtsalt ei olnud võimalik rääkida, mida ta tegelikult mõtleb — ja et nüüd kasutatakse seda ära.⁶

Ühed väidavad, et Hume oli (eelkõige) skeptik, teised, et mitte.⁷ Seda vaidlust tahaksin põgusalt puudutada.

Ma püüaksin Hume'i mõtestada järgmiselt. Hume esitas *skeptilisi* arutlusi põhjendamaks, et *meil pole võimalik teada looduseadusi ja seda, mis tulevikus juhtub*.⁸ Jõudnud järeldusele, et meil pole võimalik tulevikku mingilgi määral ette teada, püüdis ta pääseteed leida milleski, mida on sageli identifitseeritud "*naturalismina*" — vaadena, mille kohaselt loodus ise hoolitseb selle eest, et meie instinktid ja mõtlemisharjumused viiksid meid väärt mõtetele ja kasulikele ootustele.⁹ Seejuures tunnistas Hume aga siiski, et meil ei ole võimalik seda *teada*, kas loodus ka tegelikult nii vastutulelik on. See ainult *võib* nii olla, et me harjumuste või

⁶Sissejuhatuses mainisin, et Hume ei saanud ülikoolidest tööd, et tal oli probleeme usufanaatikutega ja majanduslikke raskusi. Kui aga keegi arvab, et näiteks oht kaotada tööd ei saa olla hirmuäratav perspektiiv, lähtub ta teatud poliitilisest ideoloogiast. Ayeri (1989: 23) järgi oli Hume'i filosoofia üheks põhieesmärgiks mis tahes religioosse usu diskrediteerimine, samal ajal kui ta ise hoidus avamast oma kaarte.

⁷Lisaks sellele on Hume'i filosoofia kanoonilised interpretatsioonid läbinud ajaloolise arengu. Pärast *Treatise*'i ilmumist, suurema aja järgnevast 250 aastast, tõlgendati Hume'i standardselt kui filosoofi, kes vaid järeldas empirismist skeptitsismi (Norton 1994: 5). Ent 1905. a asus N. Kemp Smith seda vaadet oma artiklites ründama, käsitledes Hume'i naturalistina (Mossner 1985: 26). Kemp Smithi mahukas uurimus (1941) on nüüdseks klassika, aga Hume'i tõlgendamine üht või teist liiki naturalistina juba traditsioon. Vt nt Stroud 1981: 219–250 või Mounce 1999. Aga kõigil moodsatel Hume'i-interpretatsioonidel ei saa ma siin peatuda.

⁸Vt eelkõige *Treatise*, Book I, Part III (Hume 1985: 117–229) ja *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Section IV: "Sceptical Doubts Concerning the Operations of the Understanding" (Hume 1996: 25–39).

⁹Selgeimini on Hume seda mõtet ehk väljendatud lõigus *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Section V: "Sceptical Solution of these Doubts" (1996: 40–55). *Enquiries*, §44 (1996: 54): "Siin on seega teatud liiki **ettemääratud** harmoonia looduse korra ja meie ideede järgnevuse vahel. . ." (minu rõhutus, J.E.).

instinktide sunnil ennustame õigesti, isegi kui me seda ise ette ei tea.¹⁰ Kuid see ei pruugi nii olla.¹¹

Naturalismiga ma siin vaielda ei tahaks.¹² Esiteks ei rajane minu põhiargumentid naturalismi väärarvamisel. Teiseks tundub naturalistidega väitlemine mulle tulutuna. Naturalismi kaitseks on kirjutatud sedavõrd palju tekste, et see paneb mind lihtsalt hämmelduma, kuna pidasin seda filosoofiat silmnähtavalt mõistusevastaseks.¹³ Ainsa mõistliku seletusena sellisele naturalismitulvale näen asjaolu, et teaduse ja tehnika ajastul aetakse filosoofia ja mõtlemine segi teadus-entusiasmi. Loomulikult ei meeldi teadus-entusiastidele filosoofia, mis seab kahtluse alla teaduse. Mis aga puutub Hume'i, siis teda kui autoriteeti ei saa ju ignoreerida, samas kui tema skeptitsismi pole suudetud väärata. Seepärast nähakse meeleldi tedagi naturalistina. Ja ehk ta seda mõnevõrra oligi.¹⁴

Siiski püüan lühidalt selgitada, miks pean naturalismi vääraks. Nimelt näib mulle, et naturalistid (ja mõned teisedki teoreetikud, näiteks Bohlin 1997) kärbibvad väljendi "me teame"¹⁵ väljendiks "me võime teada". Või siis ajavad nad vastavad mõisted omavahel segi. Peale selle asendavad nad väljendi "teame" väljendiga

¹⁰*Enquiries*, §45 (Hume 1996: 55): "... mingi instinkt [---] mis **võib olla eksimatu**. . ." (minu rõhutus, J.E.).

¹¹*Enquiries*, §127 (Hume 1996: 159): "... mitte miski peale harjumuse või teatud instinkti ei vii meid selle järelduseni [---] ent mis [---] **võib olla ekslik ja võlts**." (Minu rõhutus, J.E.).

¹²Mounce (1999: 8) eristab Hume'i "epistemoloogilist" naturalismi ja "teaduslikku" naturalismi, mis hakkas arenema 19. sajandil. Tänapäeval kaitseb naturalismi näiteks Kornblith (1999), kes on kirjutanud raamatu induktsioonist ja naturalismist (Kornblith 1993). Pryor (2001: 96) nendib, et viimastel aastatel on naturalistlik epistemoloogia pälvinud palju tähelepanu, sellal kui on raske leida naturalismi iseloomustavat kindlat väidete hulka.

¹³Samamoodi suhtub Watkins (1984: 101–104) Rudolf Carnapi teesi, et induktsiooniprintsiip on analüütiline.

¹⁴Käesolev seletus ei pretendeeri olema naturalismi ümberlüke.

¹⁵Kohati ütles ka Hume, et me "teame". *Enquiries*, §50 (1996: 64): "**Me teame**, et tegelikult kaasneb tulega alati soojus; . . ." (minu rõhutus, J.E.).

“oleme põhjustatud õigesti arvama” või mõne muu sellisega. Lõppkokkuvõttes saab lausest “me teame” lause “me võime olla põhjustatud õigesti arvama — kusjuures me ei või seda teada, kas me oleme nõnda põhjustatud”. Teisisõnu, näib, et “me ei saa” tähendab naturalistide keeli “me võime”. See “võime” siin on aga meie võimekusest lahti rebitud. “Me võime” ei tähenda siin mitte “me suudame”, vaid pigem “meiega võib juhtuda”.¹⁶

Ent kuigi ma pean naturalistide mõttekäike absurdseks, tahaksin ma põhitähelepanu pöörata hoopiski järgmisele küsimusele: *miks* arvatakse, et naturalism (või muu sellesarnane) on ainus võimalus? Ja vastus sellele on Hume’i skeptitsism: sellepärast, et teadmise klassikalises tähenduses ei ole meil võimalik teada.

Minu põhieesmärgiks on nüüd näidata, et tegelikult ei õnnestunud Hume’il seda tõestada, et meil pole võimalik tulevikku ette teada. Seega ei õnnestunud tal tõestada ka seda, et midagi muud peale naturalismi (või sellesarnase) üle ei jää. Et naturalism ise on mannetu — selle pikemale põhjendamisele poleks siis ehk vajagi enam tinti kulutada.

Ent kõigepealt tahaksin juhtida tähelepanu ühele ajaloolisele nüansile, mis veel kord näitab meie vigade loogikat. Immanuel Kant väitis, et ta on lahendanud Hume’i induktsiooniprobleemi. Kuid õigupoolest ei vastanud Kant üldsegi mitte *sellele* küsimusele, mille oli esitanud Hume. Seega ei lahendanud ta ka Hume’i probleemi. Hume’i küsimuseks oli: “Kas me teame tulevikku?” Kant aga püüdis vastata hoopiski küsimusele “Kuidas me tulevikku teame?” Niisiis eeldas ta algusest peale, *et* me tulevikku teame. Ta eeldas ilma pikemata seda, mille põhjendamist nõudis Hume. Selles võib veenduda igaüks, kes loeb tähelepanelikult

¹⁶Samasuguse struktuuriga argumente vt Eintalu 2001b: 227. Naturalism, mida tõlgendasin siin kausalistlikult, on eksternalistliku epistemoloogia erivorm. Eksternalismi olen kritiseerinud töös Eintalu 2001a: 51–55. Eksternalismi üht vormi reliabilismi (mis sageli võtab naturalismi kuju) induktsiooniprobleemi lahendusena kritiseeris hiljuti Howson (2000: 22–34). Eksternalism läks moodi 1970. aastatel. Üheks klassikaliseks teoseks on saanud Goldman 1986. 1980. aastatest on elavnenud vaidlus seoses probleemiga eksternalismi jaoks: paljude meelest peaks “teadmine” või “õigustus” olema *normatiivne* (Pryor 2001: 109). Ka minu kriitika naturalismile lähtub samast arusaamast.

Kanti *Prolegomenat* (1982). Piisab raamatu algusosast. Ent "kas?" ja "kuidas?" on ju täiesti erinevad küsimused.

Muide, ka naturalistid — ja seega ehk ka Hume ise — vastavad kuidagi küsimusele "kuidas (oleks võimalik)?", kuid mitte küsimusele "kas?". Teisisõnu, Hume'i naturalism hiilib kõrvale sellest küsimusest, mille tõstatab Hume'i enda skeptitsism. Hume'i kuulutatud "skeptiline lahendus skeptilisele probleemile" on tegelikult mingi lahendus mingile hoopis teisele probleemile — muidugi, kui seda viimast üldse saab pidada oluliseks "probleemiks".

Aga asugem asja juurde. Hume'il ei õnnestunud tõstatada oma probleemi, saati siis veel seda olematut probleemi lahendada.

INDUKTIIVNE SKEPTITSISM

Kui pööraselt keerulised kõrvalepõiked kõrvale jätta, võiks Hume'i arutlusi rekonstrueerida umbes nõnda.

Kas ma võiksin seda teada, mis tulevikus juhtub? Kas ma võiksin teada tulevikku?

Minu ainsaks teadmiste allikaks on see, mida ma praegu näen, kuulen, üldisemalt — tajun; lisaks sellele mäletan ma seda, mida ma tajusin varem, minevikus. Kuid praegused tajud ja mälu annavad otseselt informatsiooni ainult oleviku ja mineviku kohta. Oleks ju kentsakas ütelda, et ma mäletan, mida ma homme teen, või et ma näen minevikku või tulevikku. Kokkuvõttes: kui ma tulevikku kohta üldse midagi teada võin, siis ainult toetudes teadmistele, mis mul on oleviku ja mineviku kohta.

Näiteks on mul teadmine, et tuli on alati kõrvetanud. See on teadmine mineviku kohta. Kuidas võiksin ma seda kasutada, hankimaks teadmist tuleviku kohta?

Ainsa võimalusena näeb Hume siin *induktiivseid* järeldusi. Näiteks: "Tuli on alati kõrvetanud, järelikult kõrvetab ta ka edaspidi." Kuid nüüd kerkib induktatsiooniprobleem: mis õigusega ma arvan, et induktiivsed järeldused on arukad ja usaldusväärsed? Mis alust on mul arvata, et kui tuli on alati kõrvetanud, siis kõrvetab ta ka edaspidi? Kivid on alati kukkunud ülevalt alla ja mitte vastupidi. Ma usun, et kivid kukuvad ka homme ülevalt

alla ja mitte alt üles. Aga miks ma peaksin arvama, et see uskumus on õige? Milline põhjendus võiks meil olla, et induktiivseid järeldusi tohib usaldada? Induktiivne arutus pole ju loogiliselt range: eelduste tõesus ei tee siin tulemuse väärust veel loogiliselt võimatuks.

Kiiresti kaldume nüüd Hume'i väljakutsele vastama, et loodusseadused ei muutu. Teadus õpetab meile, et massiga kehad tõmbuvad, mitte ei tõuku. Kuid selles ongi puánt: Hume küsib, et kust me teame, millised on loodusseadused? Kui nüüd vastata, et me oleme teinud vaatlusi ja katseid, siis võiks Hume kergesti pareerida: neid vaatlusi ja katseid me sooritasime minevikus. Nad annavad meile otsest teadmist ainult selle kohta, et need arvata-
vad loodusseadused kirjeldasid õigesti sündmusi, mis toimusid *minevikus*. Ent kui me mõtleme, et needsamad arvatavad loodusseadused kirjeldavad õigesti ka homseid sündmusi, siis sooritame mõttehüppe, mis pole veel põhjendatud. Hume'i järgi ei saa teadus põhjendada meie veendumust, et tulevik sarnaneb minevikuga. Hoopis vastupidi: teadus alati eeldab seda. Näiteks kui füüsik teeb katse ja väidab, et ta on avastanud mingi nähtuse, siis ta ju juba eeldab, et homme annaks samasugune katse samasuguse tulemuse. Aga just seda eeldust oligi vaja põhjendada. Täna-
sed katsed ei ole homsed katsed.

Nüüd võiks püüda argumenteerida kavalamalt: "Minevikus on induktiivsed arutlused sageli olnud edukad, seega on tõenäoline, et me ei eksi ka nüüd, kui teeme induktiivse tulevikuennustuse." Kuid sellise manöövri pareerib Hume läbinägelikult. Arutus "Seni on induktiivsed järeldused sageli olnud edukad, seega on nad ka edaspidi sageli edukad" — on ju ka ise induktiivne! Niisiis säärase manöövri puhul oleksime me süüdi ringtõestuse patus: me põhjendaksime induktiivsete arutluste tõepärasust, viidates nende tõepärasusele. Me eeldaksime seda, mida me tahtsime tõestada. Aga kui me nõnda tohiksime arutleda, siis võiksime ju tõestada ükskõik mida.

Hume jõuab järeldusele, et tulevikku pole võimalik teada. Tulevikku oleks võimalik teada vaid juhul, kui me suudaksime põhjendada induktiivseid arutlusi — kui me suudaksime teada, et sellised arutlused viivad meid vähemalt sageli õigetele tulemus-
tele. Kuid induktiivseid arutlusi pole võimalik põhjendada. Seega

ei saa me tulevikku teada. Ühtlasi ei saa me teada loodusseadusi: sest kui me teaksime loodusseadusi, siis me seeläbi teaksime juba ka tulevikku. Näiteks: kui ma teaksin, et Newtoni seadused kehtivad, teaksin ma ka, et kivid kukuvad edaspidigi ülevalt alla. Kuid ma ei saa seda teada. Seega ei saa ma teada ka Newtoni seaduste õigsust.

Et induktiivseid arutelusid ei saa põhjendada — seda relva kasutas Hume muudegi skeptiliste tulemusteni jõudmiseks. Õigupoolest kirjutas ta selle relva Malebranche'i pealt puhtalt maha, vaid selle väikese erinevusega, et Hume'i arvates ei saa me viidata ka jumalale, sest me ei tea ka seda, kas jumal on olemas (Noonan 1999: 23–27). See, ehk Hume'i ainus originaalne idee võiski talle kalliks maksma minna.

Loomulikult oli Hume'il raske leida mõttekaaslasli ajastul, mil moodne füüsikateadus õõnestas kiriku autoriteeti. Ühelt poolt seadis Hume kahtluse alla religiooni, teiselt poolt Newtoni teooria, jäädes nõnda ise kahe tule vahele. Skeptik on ju usu- ja teadusdogmaatikute ühine vaenlane.

“EI TEA” JA “EI OLE VÕIMALIK TEADA”

Et Hume'i argumente õiges valguses näha, tuleb täie tõsidusega mõista, et väljendite “ei tea” ja “on võimatu teada” vahel on oluline erinevus.¹⁷ Esimesel juhul ma võib-olla *saan* veel kunagi teada, teisel juhul ei saa mitte kunagi teada.

Hume nõuab *põhjendust* arvamusele, et induktiivsed arutlused on usaldusväärsed.¹⁸ Teisisõnu, ta eeldab, et kui meil puudub põhjendus või tõestus, siis me ei tea. Näiteks kui minult küsitaks: “Kust sa tead, et Mait on täna haige?”, siis peaksin ma suutma oma

¹⁷Nende episteemiliste modaalsuste kohta vt Goldman 1986: 30; Williams 1999: 35–37 või Eintalu 2001a: 40, 91. Minu eripäraks on eristuse “ei ole”/“on võimatu” rõhutamine, järjekindel läbiviimine episitemoloogias ja rakendamine induksiooniprobleemile ning tõestamise koorma argumendile.

¹⁸Hume, *Enquiries*, §29 (1996: 33–34): “... aga **miks** peaks seda kogemust laiendama tulevikule [---] **see on põhiküsimus**, mida ma rõhutaksin.” (Minu rõhutus, J.E.)

väidetavat teadmist mingil viisil põhjendada. Ma võiksin näiteks vastata, et hommikul ma rääkisin Maiduga ja ta ise ütles mulle. Võib-olla poleks selline põhjendus piisav, kuid praegu tahan ma tähelepanu juhtida asjaolule, et põhjendus on vajalik. Kui mul üldse mingit põhjendust või asitõendeid pole, siis ma lihtsalt ei tea.

Hume ei rõhuta seda, et *seni* ei ole induktiivsed arutlused veel põhjendatud. Ta ei piirdu selle nentimisega, et meil pole *veel* õnnestunud õigustada oma uskumusi. Ta läheb veelgi kaugemale ja väidab, et põhjendus *ei ole võimalik*. Niisiis, Hume'i lõppjärelduseks on, et *pole võimalik* tulevikku teada.¹⁹

Kui Hume tahtnuks väita vaid, et me tulevikku ei tea, piisaks viitamisest asjaolule, et keegi pole veel suutnud põhjendada induktiivsete järelduste usaldusväärsust. Kui aga keegi olekski mingi argumendi esitanud, kinnitamaks, et me siiski tulevikku teame, piisaks Hume'ile selle argumendi vigasuse näitamisest. Tal ei oleks sugugi olnud vaja näidata, et üldse mitte ükski argument ei saa põhjendada meie ennustuste õigsust (Eintalu 2001a: 41, 91–92).

On oluline erinevus, kas ma ütlen: “Sa ei saa seda teada, kas Mait on täna haige,” või ma ütlen: “Sa ei tea seda, kas Mait on täna haige.” Esimesel juhul pean ma esitama põhjenduse, *miks* ei ole sul võimalik seda teada. Näiteks võiksin ma viidata sellele, et ma lihtsalt mõtlesin selle nime välja ja vastavat isikut polegi olemas. Teisel juhul ma ise põhjendusi esitama ei pea, kui sinul neid pole. Mulle piisaks ka sellest, kui ma vääraksin sinu põhjendused. Näiteks kui sa ütleksid, et Mait sinuga telefonitsi rääkis, võiksin ma viidata sellele, et see polnud tegelikult Mait, vaid mina ise.

¹⁹Oma arutluse skeptilise lõpptulemuse sõnastamisel kasutab Hume kohati väljendit “võimatu” (*impossible*). *Treatise* (1985: 140): “. . . meie jaoks on **võimatu** veenduda oma mõistuse abil, miks me peaksime laiendama toda kogemust väljapoole neid konkreetseid üksikjuhte, mis on langenud meie vaatluse alla.” (Minu rõhutus, J.E.) Vt ka *Enquiries*, §32 (1996: 38). Siiski oli Hume'i lemmikväljendiks “mitte kunagi” (*never*). Kohati, nagu eespool tsiteeritud *Treatise*'i leheküljel (1985: 140), kasutas ta seda kõrvuti väljendiga “võimatu”.

Tõestamise koorem lasub sellel, kes väidab, et ta teab, samuti sellel, kes väidab, et pole võimalik teada. Sellel, kes väidab, et teine ei tea, lasub vaid kohustus teise argumentide nõrkust või puudumist näidata (Eintalu 2001a: 41, 91–92).

Üldiselt ei saa mingit väidet “*p*” tõestada ega õigustada, viidates *ainult* sellele, et vastupidine väide “mitte-*p*” pole veel tõestatud või õigustatud. Oma seisukohti ei saa tõestada või õigustada *ainult* retoorilise küsimusega: “Aga kuidas sa vastupidist tõestad (õigustad)?” Vastasel korral, kui meil veel pole õnnestunud õigustada ei väidet “*p*” ega ka tema eitust “mitte-*p*”, tuleneks siit, et nad mõlemad on õigustatud. Aga nüüd me näeme, et ei saa õigustada ka väidet “*p*-d pole võimalik õigustada”, viidates *ainult* sellele, et väidet “*p*-d on võimalik õigustada” pole veel õigustatud.²⁰

Selle vahel on fundamentaalne erinevus, kas ma ei tea tulevikku või ei ole mul võimalik teada tulevikku. Esimesel juhul on näiteks kujuteldav, et induktiivsed järeldused on siiski põhjendatavad, kuigi vaid juhul, kui on piisavalt palju vaatlusandmeid. Siis võiks minu mitteteadmise taanduda näiteks tõsiasjale, et ma pole veel piisavalt palju kordi oma kätt tulle torganud. Kuid Hume ei pea silmas sugugi mitte seda. Vastupidi: ta rõhutab, et pole mingit tähtsust, kas ma olen kõrvetada saanud korra või miljon korda — ikkagi ma ei tea, kas tuli järgmine kord kõrvetab.

HUME'I ARUTLUSE EELDUSED

Pangem tähele, Hume eeldab vaikimisi, et *otseteadmist* (ehk *vahetut* teadmist) tuleviku kohta meil pole. Näiteks pole me selgelt nägijad. Lahkesti lubab Hume meile aga eksimatut otseteadmist oleviku kohta (Hume 1985: 240–241). Nimelt selles mõttes, et ma olen vahetult teadlik näiteks sellest, milline värv mulle praegu eredasti nähtub. Samuti annab Hume vekslid, et võib-olla on meil — parimal juhul — teatavas mõttes otsene teadmise mine-

²⁰Oma *Teises Meditatsioonis* küsib Descartes (1996: 1643): “Ent kust ma tean, et [---] pole olemas midagi [---] mille puhul mingit võimalust kahelda ei ole?” (Minu rõhutus, J.E.) — Sedasi ei põhjendanud ta tõsikindla teadmise võimalikkust, vaid osutas, et arvamuse sellise teadmise võimatusest pole veel põhjendatud.

vikku kohta.²¹ Ma lihtsalt mäletan minevikusündmusi. Kuid isegi nii heldekäeliste lubaduste puhul on tulemuseks, et me tulevikku ei tea ega võigi teada. Pangem siis tähele, et asi saab alguse sellest, et meil puudub otseteadmine tuleviku kohta (Eintalu 2001a: 38, 94–95). Vajalikud võimed on meil — parimal juhul — vaid oleviku ja mineviku jaoks: tajuvõime ja mälu. Aga kus on meie kognitiivne võime tuleviku jaoks?

Kuna me tulevikku otseselt ei tea, siis — kui me tulevikku teaksime — peaks see teadmine olema *kaudne, järeldatud* teadmine. Just siin, selle koha peal tulevadki sisse induktiivsed järeldused. Et induktiivsed järeldused pole põhjendatavad, siis polegi võimalik tulevikku teada.

Kokkuvõttes on Hume'i mõtteskeem rekonstrueeritav järgmiselt. Meil puudub otseteadmine tulevikust ja kaudne teadmine on võimatu. Seega pole tulevikku võimalik teada.

Esiteks märkame, et tegelikult tuleks mõned meie eeldustest sõnastada tugevamalt. Kui otseteadmine tulevikust *veel* puuduks, ent selline otseteadmine oleks siiski *võimalik*, siis oleks ka tuleviku teadmine võimalik — kuigi selline teadmine meil siiski veel puuduks. Ma ei pea silmas seda, et homme ma vahetult näen, mis homme juhtub, vaid ikka seda, et siis oleks võimalik, et ma homme vahetult tean seda, mis juhtub ülehommel. Seega peaks Hume'i fundamentaalseks eelduseks olema hoopiski, et otseteadmine tulevikusündmustest on *võimatu*. Alles siis selguks, et kaudne teadmine on ainus võimalus — ja alles seejärel saaks Hume oma arutluskäigu võidukalt lõpule viia (Eintalu 2001a: 95–96).

Hume'il on muidugi ka teisi eeldusi. Nii näiteks eeldab ta, et meil puuduvad *apriorsed sünteetilised* teadmised, kui püüda väljenduda Kanti keeles. Täpsemalt: 1) me ei saa tuleviku kohta midagi teada, toetumata kogemusele (*Enquiries*, §§27, 89 ja 132

²¹Hume, *Enquiries*, §29 (1996: 33): “Mis puudutab mineviku kogemust, siis see võib anda *otsest* ja *kindlat* informatsiooni. . .” Hume kahtles ka mälus ja tajudes (1985: 132–134, 268), ent mitte induktsiooni-probleemi raames (vt 1985: 130).

(Hume 1996: 31, 114, 164)); 2) peale loogika ja kogemuse (nagu muljed ja mälu) meil midagi muud abiks võtta ei ole.²²

Et induktiivse skeptiku arutlused toetuvad kontingentsetele eeldustele, seda on tihti ignoreeritud ja mõnikord koguni eita tud — näiteks von Wrighti poolt (vt eriti von Wright 1951: 193).²³ Mitmed autorid aga kirjutavad, et Hume lähtus eeldustest.²⁴ Nii kirjutab Mounce (1999: 7, 24–31), et Hume võttis üle traditsioonilise empirismi eeldused. Noonani (1999: 41) järgi rajaneb Hume'i skeptitsism empirismil ja ta (1999: 42) mainib ka argumenti: “Sest ainus kogemus, millele me toetuda saame, on mineviku kogemus [---]” Ma pean siin aga rõhutama, et selgeltnägemise võimatus ei järeldu empirismi mõistest.

HUME'I EELDUSTE PÕHJENDAMISE PROBLEEM

Nüüd jõuan ma oma arutluste tuumani. Nimelt: Hume peaks oma eeldusi põhjendama. Kui me ei tea, kas Hume'i eeldused on õiged, siis ei tea me ka seda, kas on õiged Hume'i järeldused. Samuti poleks mõtet teha õigeid järeldusrituaale, lähtudes valdest eeldustest. Niisiis: juhul, kui Hume'i eeldused oleksid põhjendamata, oleks põhjendamata ka Hume'i järeldus, et tulevikku ei ole võimalik ette teada.

Nüüd võidakse mulle vastu vaielda ja ütelda, et ei saa nõuda igale põhjendusele omakorda uut põhjendust, sest et see tekitaks lõpmatu põhjenduste ahela ja selguks, et mitte midagi ei oleks

²²Hume'i *Enquiries*, §23–§25 (1996: 27–30) lükkab kõrvale põhjuslike seoste *a priori* teadmise; §29 (1996: 34) aga idee “*meediumist*”, mis võimaldaks õigustatult järeldada minevikukogemuselt tulevikule. *Sünnipärased ideed* on kõrvale jäetud *Treatise*'is (1985: 54, 207, 210). Hume'i hämaraid vaateid *intuitsioonile* (vt nt *Treatise* (1985: 126–127, 143) ja *Enquiries*, §20 (1996: 25)) on uurinud Owen (2002: 83–112).

²³Stove kirjutab (1986: 4): “... induktsiooni fallibilismil pole kontingentseid eeldusi.” — Meie siin uurime aga kontingentseid eeldusi, mis võiksid eksliku induktsiooni *vajalikuks* teha.

²⁴Erinevalt teistest rõhutan mina süsteemselt, et: 1) Hume'i arutlusel on eeldused; 2) põhieelduseks on, et tuleviku otseteadmine on võimatu; 3) induktiivne skeptik, nagu Hume, peaks kõiki oma eeldusi kooskõlaliselt põhjendama.

võimalik teada. Ent selline vastuväide pole faktitäpne ja on tahtlikult demagoogiline, kui mitte lihtsalt rumal. Asi on selles, et — nagu me nägime — Hume ise oli see, kes nõudis põhjendusi. Ja mina ei ole ütelnud, et igal põhjendusel omakorda peaks olema veel temast sõltumatu põhjendus. Ma pole ka selle kohta midagi arvanud, kas mõni põhjendus võiks olla *isepõhjendav*, nii et edasisi põhjendusi poleks vaja. Ma lihtsalt pärisin, et kuidas Hume — või milline induktiivne skeptik tahes — põhjendab oma eeldusi ja millise seisukoha tema võtab.

Pealegi, kui Hume eeldaks, et igale põhjendusele peab olema veel edasine, temast erinev põhjendus, eeldaks ta, et ühtegi fakti pole võimalik teada. Viimasest eeldusest järelduks jalamaid, et ka tulevikku pole võimalik teada. — Siis polekski Hume'il enam vaja esitada oma keerukaid argumente tõestamiseks, et induktiivseid järeldusi pole võimalik põhjendada (Eintalu 2001a: 93). Teisisõnu: me ei saaks tulevikku teada *üldise* skeptitsismi tõttu (viimasest vt nt Mates 1996), isegi kui *induktiivne* skeptitsism (nagu Hume 1985: 117–229 või Hume 1996: 25–39) oleks vigane. Jah, kui Hume tõesti arvanuks, et mitte ühtegi faktiväidet ei ole võimalik põhjendada, siis rünnanuks ta induktsiooni ilmaaegu. Juba sel, et ta üldse vaevus arutlema induktsiooni õigus- tuse üle, võiks mõtet olla üksnes juhul, kui siiski peaks olema võimalik midagi põhjendada.²⁵

Tõsi küll, kohati (1985: 231–238) on Hume esitanud ka väga üldiseid skeptilisi argumente isegi loogilise arutlemisvõime vastu (vt ka Dauer 1996). Kuid ta pole neid argumente kasutanud spetsiifiliselt tuleviku teadmise vastu. Tuleviku puhul on tema arutluste põhiteemaks ikkagi induktiivne skeptitsism. Pealegi ei järeldu sellest kõigest mitte kuidagi, et see oleksin *mina*, kes püüab (vastuoluliselt) kasutada kõige üldisemaid skeptilisi argumente.

Õigupoolest, kui ma ei tohi nõuda Hume'i eeldustele põhjendust — siis miks ei võiks ma lihtsalt eeldada, et tulevikku

²⁵Põhjenduste lõputu ahela argumenti valikuline rakendamine on levinud viga — ka induktsiooniprobleemi puhul. Hiljuti kirjutas Howson (2000: 95), et faktiväidete üldine fallibilism pole fundamentaalseim vastuväide Popperi lahenduskatsele, ent ta oli juba (2000: 18) rünnanud Kanti lahenduskatset, viidates põhjenduste lõputule ahelale.

pole võimalik teada ja ütelda, et *sellele* eeldusele ei tohi nõuda põhjendust?

Niisiis ikkagi: selleks et oma arutlusele mingitki sisu anda, peaks Hume — nagu iga teinegi induktiivne skeptik — põhjendama oma eeldusi.

HUME'I HÄMMASTAV EBAJÄRJEKINDLUS

Jah, ja Hume püüdiski oma eeldusi põhjendada — niivõrd, kui ta neid eeldusi, ent ka nende vajalikkust, endale teadvustas ja neid eeldusi põhjendada mõistis.

Evidentsus. Kõige kummalisemal kombel apelleeris Hume oma eelduste *evidentsusele* ehk *silmnähtavusele*.²⁶ — Aga millisest silmnähtavusest saab siin olla juttu, kui jõutakse absurdse tulemuseni, et me tulevikku teada ei või? Siis on ju ainult silmnähtavus silmnähtavuse vastu ja ei midagi enam. Sel juhul pole Hume tõestanud mitte seda, et tulevikku pole võimalik teada, vaid hoopiski seda, et meie loomulikud intuitsioonid on omavahel vastuolus. See on küll vapustav tulemus, kuid sellest ei järeldu veel sugugi, et tulevikku ei ole võimalik teada.

Pealegi oli just Hume see, kes rõhutas, et me püüdleme tõeste ennustuste poole, sest et me usume, et tõesed ennustused aitavad meil oma tegusid planeerida ning ellu jääda.²⁷ — Ent kui me juba soovime ellu jääda, siis seda juba kas või meie intuitsioonide kooskõlastamatuse hinnaga.

Kui aga Hume'i "evidentsus" taandub *a priori*le, ähvardab tema mõttekäike vastuolu, kuna apriorseid sünteetilisi teadmisi on ta juba eitanud. Igatahes peaks ta siis seletama (mis pole küll

²⁶Hume, *Treatise* (1985: 136): "...näib ilmselge [*evident*] [---] et selle abil ei saa me kunagi avastada ühtki uut ideed. ..." Vt ka 1985: 56–58, 140, 151, 157, 212 ja *Enquiries*, §§18, 64, 89 (1996: 23, 82, 114). Hume'i eelduste "evidentsusest" vt ka Bennett 1972: 289 ja Ayer 1989: 40.

²⁷Hume, *Treatise* (1985: 226): "Meid [---], kohandades vahendeid eesmärkidega, juhivad mõistus ja kavatsus [---] me sooritame neid tegusid, mis püüdleavad enesesäilitamise, naudingu saavutamise ja valu ärahoidmise poole." Vt ka *Enquiries*, §44 (1996: 55).

ehk võimatu), miks “evidentsus” on lubatud skeptilistes argumendites, kuid mitte nende väärarvamisel.

Terve mõistus. Kui Hume’i “evidentsus” rajaneb tervel mõistusel,²⁸ siis ikkagi pole ta põhjendanud väidet, et tulevikku ei saa teada. Siis on ta vaid näidanud, et meie *tervemõistuslikud* vaated on omavahel konfliktis (Eintalu 2001a: 92–93).²⁹ Ning kui tulevikku saab teada, pole nimetatud konflikt Hume’i enda vaadete järeldusena esmatähtis, sest et tähtis oli tegutsemise kontekstis enustamine. Võib-olla Hume apelleeriski enamuse arvamusele.³⁰ Samas oli ta siiski teadlik, et sellised argumendid pole pädevad (Hume 1985: 126, 154, 165–167, 321).

Induktiivsed argumendid. Kõigele lisaks sünnib kahtlus, et Hume’i eelduste “evidentsus” või tervemõistuslikkus pole ehk midagi muud kui varjatud induktiivsel järeldusel rajanev harjumus, mis siiski veel õigustamata (Eintalu 2001a: 93).³¹ Näiteks kui me oleme palju kordi veendunud oma unenägede asjasepuutumatuses, hakkame me seda pidama “evidentseks”. Kuid Hume’i arvates ei saa induktiivseid järeldusi põhjendada. Seega pole Hume’il alust arvata, et meie kogemuslikult kujunenud tavauskumustel oleks mingitki pistmist tõega. Võib-olla kõik järgmised unenäod ennustavad õigesti (Eintalu 2001a: 98–99, 2001c).

²⁸*Treatise*’i leheküljel (1985: 146), millel Hume osutas “evidentsele induksioonile” (vt märkus 31 allpool), apelleeris ta ka meie kõigi sarnastele tunnetele.

²⁹Sellisest konfliktist vt ka Fogelin 1994: 94. Hume’i tulemus, et tulevikku ei saa ette teada, on vastuolus meie tavauskumustega (BonJour 1986: 96, 1999: 191). Aga sellise tulemuse järeldas ta tavauskumuslikest eeldustest.

³⁰Hume, *Treatise* (1985: 49): “Igaüks ise tajub hõlpsasti. . .”. Vt ka 1985: 50, 133, 150, 207 ja *Enquiries*, §24 (1996: 28).

³¹Hume kirjutas *Treatise*’is (1985: 146): “Ma järeldan **induksiooniga**, mis tundub mulle täiesti **evidentne**. . . ” (minu rõhutus, J.E.). Iseküsimus on, kas ta põhjendas siin mõnda oma skeptilise arutluse olulistest eeldustest.

Kõige ebajärjekindlamal kombel Hume põhjendaski oma eeldusi induktiivselt (Eintalu 2001a: 92, 2001b: 227).³² — Seda on nentinud ka mitmed tema kommentaatorid. Aga vaid osa neist on maininud (möödamannes, just nagu poleks see eriti oluline), et mehelt, kes ütleb, et induktiivseid arutlusi ei saa õigustada — ja et sellepärast ei saa me ka tulevikku teada — on kummaline kuulda, et ta põhjendab oma skeptilise argumendi eeldusi induktiivselt.³³

Tõestamise koorem. Korduvalt kasutas Hume oma eelduste põhjendamisel *negatiivset induksiooni*, kinnitades, et seni on luh-
tunud kõik katsed väärata tema printsiipe (näiteks printsiipi, et kõik lihtsad ideed pärinevad lihtsatest muljetest (1985: 52)).³⁴ Ent kerkib küsimus negatiivse induksiooni seosest *tõestamise koorma* argumendiga. Hume leidiski sellise seose, ehkki kummaliselt.³⁵

Nii või teisiti, aga Hume kasutas *tõestamise koorma* argumenti (Eintalu 2001a: 92). Nimelt nõudis ta sageli, et need, kes mõne tema eeldusega nõus ei ole, tõestaksid, et see eeldus on väär.³⁶ — Ent kui Hume'i eesmärgiks oluks vaid tõestada, et me tulevikku *ei tea*, siis polnukski tal tarvidust tõestada, et induktiivseid järeldusi pole võimalik põhjendada. Kui aga Hume'i

³²Hume, *Treatise* (1985: 53): “**Muutumatu kokkuseotus [---] on veenev tõestus. . .**” (minu rõhutus, J.E.). Vt ka 1985: 57, 60 ja *Enquiries*, §§19, 53 (1996: 24, 68).

³³Ma ei saa siin detailselt kritiseerida teiste autorite arutlusi. Minu vaadetele lähedasim on Rosenberg (1994: 66, 76), kes ütleb selgelt ja lühidalt — ent ilma kirjandusviideteta ja muu teksti sisse peidetult — et Hume'i skeptitsismi rajanemine induktiivsetel argumentidel on põhjustanud pikaajalisi vaidlusi. Ent vt ka Ayer 1989: 32–34, 39, 57; Fogelin 1992: 5, 10, 70–80; Noonan 1999: 62–70; Pears 1996: 7–9, 19–24 ja Stroud 1981: 34.

³⁴Hume, *Treatise* (1985: 212): “**Millist liiki seos on juba kõigil juhtudel tagasi lükatud.**” (Minu rõhutus, J.E.) Vt ka *Enquiries*, §30 (1996: 34).

³⁵Hume mõõnis, et negatiivne induksioon on ekslik, ent ei samastanud seda tõestamise koorma argumendiga, leides, et viimane tugevdab tema positsiooni. Vt *Treatise* (1985: 51) ja *Enquiries*, §33 (1996: 38–39). Vt ka Pears 1996: 8–9.

³⁶Hume, *Enquiries*, §29 (1996: 34): “**Mis see vahendaja on [---] on minu jaoks üle mõistuse; ja neil lasub kohustus seda näidata, kes väidavad, et see on tõesti olemas, ja on kõigi meie tõsiasjade kohta**

eesmärgiks oli tõestada, et tulevikku *ei ole võimalik teada* — mis oligi tema siht ja ka sõnastatud lõpptulemus —, siis pidi ta näitama, et tema eeldused on õiged. Tõestamise koorem lasunuks siis tema õlul.³⁷ Ta oleks pidanud põhjendama näiteks seda, et *aprioorne sünteetiline* teadmine on *võimatu*. Veeretades tõestamise koorma teiste kanda, suutis ta parimal juhul tõestada vaid seda, et meil *veel* ei ole niisugust aprioorset teadmist.³⁸ Aga kui selline teadmine oleks võimalik, oleks võimalik ka tulevikku teada (Eintalu 2001a: 92). Seega tõestamise koorma manööver oli löök oma väravasse.³⁹

Niisiis sattus Hume iseendaga igatpidi vastuollu. Ja ma rõhutan veel kord, et ma pole kasutanud Hume'i vastu kõige üldisemat laadi skeptilisi argumente. Ma pole väitnud, et mitte midagi ei ole võimalik põhjendada. Ma pole ka nõudnud, et igal asjal peaks olema temast endast erinev põhjendus. Küll aga väitsin ma, et induktiivne skeptik ei saa oma eeldusi põhjendada induktiivselt. Ma pole kasutanud väidet, et skeptitsism on iseennast väärav. Ma pole ütelnud, et induktiivne skeptitsism ennustuste suhtes on iseendaga *vastuolus*. Esialgu väitsin ma vaid, et induktiivne skeptitsism õõnestab iseenda *jalgéalust*: ta ei luba enda eeldusi põhjendada induktiivselt.

PUUDUV SININE VÄRVIVARJUND

Hume'i ühe konkreetse eelduse puhul on tema ebajärjekindlus suuresti tähelepanu äratanud. Selleks eelduseks on Hume'i (1985:

käivate järelduste allikas." (Minu rõhutus, J.E.) Vt ka *Treatise* (1985: 115, 127, 207–208, 212, 220) ja *Enquiries*, §14, 71 (1996: 19, 93).

³⁷Minu vaadetele lähedal on Boulter (2002: 70). Ent vt ka Bennett 1972: 226–230 ja Pears 1996: 89–90, 126–129.

³⁸Hume näis seda aimavat. Vt nt *Treatise* (1985: 125, 218–219) ja *Enquiries*, §§7, 9, 33 (1996: 12, 15, 39).

³⁹Kui ma sain Hume'ilt enam argumente, kui tal neid oli, siis seda halvem tema tõestusele, et tulevikku pole võimalik teada. Hume'ilt leiab rohkemgi induktiivseid argumente, näiteks *järelduse parimale seletusele* (vt nt *Enquiries*, §36 (1996: 43)). Ent püüdsin vältida neid argumente, mida pole tema arutluste tulevikusündmustele sihitud korpus. Mõned autorid (Ayer 1989; Fogelin 1985: 46; Pears 1996: 20) püüavad Hume'i argumente muuta *aprioorseks* või tõlgendada neid sellisena.

52) nn koopiaprintsiip, mille järgi iga lihtne idee pärineb vastavast lihtsast muljest, ja millega Hume ühtlasi välistab sünnipäraseid ideed (1985: 54).

Näiteks, mul on idee rohelisest värvusest. Ta on lihtne selles mõttes, et ma ei suuda seda ideed lahti analüüsida. Ma võin muidugi lahti analüüsida mõne maali, kirjeldades, millistest värvilaikudest ta koosneb. Kuid tundub olevat täiesti mõtetu küsida, millest koosneb roheline. Mina *ei näe* rohelises mingeid komponente, kuidas ma rohelist ka ette ei kujutaks. Roheline on roheline.

Minu teadvuses on idee rohelisest, aga seda ainult tänu sellele, et ma olen rohelist varem *näinud*. Ja nii peab olema iga lihtsa, lahtianalüüsimatü ideega: sellist ideed ei saa kellelgi olla, kui sellele ei eelne vastavat meeltemuljet. Keerulisi ideid võin ma küll mõttes kombineerida lihtsatest ideedest. Ent ma ei saa paljalt kujutlusvõime abil luua lihtsaid ideid endid.

Hume kasutab seda printsiipi jõudmaks järeldusele, et tulevikku ei ole võimalik ette teada. See kasutus ise on komplitseeritud. Kui ma teaksin, et tuli *põhjustab* kõrvetust, teaksin ma tuld nähes, et kõrvetan oma kätt, kui selle tulle pistan. Ent kuidas võiksin ma teada, et üks asi põhjustab teist? Mis asi on põhjuslikkus? Ma ei koge põhjuslikke seoseid. Ma kogen vaid "põhjus"-sündmust ja "tagajärg"-sündmust. Ma näen tuld ja ma tunnen valu. Ma ei näe ega kuule mingit "põhjust" ega "jõudu" nende *vahel*. Aga kui mul pole olnud muljet põhjuslikust seosest, kuidas saab mul siis olla põhjustamise idee?⁴⁰ Kui mul aga põhjustamise ideed ei ole, siis ei saa ma põhjustamisest ka mõelda. Igatahes ei saa ma siis põhjustamisest midagi teada.

Ma saan teada vaid nähtustevahelisi regulaarsusi, mis seni on esinenud. Näiteks võin ma teada, et seni on tuli alati kõrvetanud. Kui see on kõik, mida ma esialgu teada võin, siis jõuan ma induktiooniprobleemini: kas sellised regulaarsused püsivad ka edaspidi? Mingit põhjendust ma siin anda ei saa ja seega ei tea ma tulevikku. Ma ei tea, kas järgmine kord tuli kõrvetab.

⁴⁰Hume, *Treatise* (1985: 210–211): "Meil pole kunagi muljet, mis sisaldaks mingit jõudu [power] või mõju [efficacy]. Seetõttu pole meil kunagi mingit jõu ideed."

Ent Hume ise märkas erandeid oma teooriast (1985: 53–54). Nimelt: oletagem, et mitte kunagi pole ma veel näinud ühte kindlat sinise värvi varjundit, kuid hetkel on minu silme ees terve värvispekter (oranžist violetini), millest puudub vaid see üks nimetatud värvivarjund (selle koha peal on tühik). Siis võin ma siiski endale luua idee sellest puudevast sinise värvi varjundist. Ent see loodud idee on lihtne. Järelikult ei pruugi sugugi mitte kõik lihtsad ideed pärineda vastavatest muljetest.

Niisiis on Hume'i "koopiaprintsiibist" erandeid, millele ta ka ise tähelepanu juhtis. Nüüd aga tekib küsimus, et kuidas siis saab ta oma printsiibi abil tõestada, et põhjuslikud seosed on tunnetamatud? Põhjustamine võib ju siis samuti olla erand, nii nagu ka puudevast värvivarjund? Prichard (1950: 177) leidis, et see oli Hume'i poolt väga *jultunud*, et ta nii kergekäeliselt ignoreeris vastunäiteid oma põhiprintsiibile, millele toetudes ta põhjendas oma kõige olulisemaid väiteid. Prichard koguni arvas, et sama hästi oleks Hume võinud oma *Treatise*'i üldse kirjutamata jätta.

Puuduva värvivarjundi üle on väga palju polemiseeritud.⁴¹ Ent ma tahaksin märkida järgmist. Paljud autorid jõuavad siin järeldusele, et nõnda-ja-nõnda saab siiski põhjendada, et sellised vastunäited pole Hume'ile ohtlikud (vt Durland 1996: 106–111). Sageli aga unustatakse seejuures, et Hume üritas tõestada, et tulevikku *ei ole võimalik* teada.⁴² Tihti pakutakse Hume'i kaitseks koguni induktiivseid arutlusi, kasutatakse vääralt tõestamise koorma argumenti ja/või aetakse segamini modaalsused "ei ole" ja "ei ole võimalik".⁴³

⁴¹Vt nt Ayer 1989: 32–33; Durland 1996; Fogelin 1992: 70–80; Noonan 1999: 62–70; Pears 1996: 21–30 ja Stroud 1981: 33–35.

⁴²Stroud (1981: 34) käsitleb koopiaprintsiipi kui "hüpoteesi", millel on vaid "harvad" erandid. — Ent siis on ka Hume'i tulemus, et tulevikku pole võimalik teada, vaid hüpotees. Hume vajaks ikkagi paratamatuse idee *võimatust* (Noonan 1999: 67; Pears 1996: 22, 90).

⁴³Ayeri (1989: 32–33) ja Fogelini (1992: 77) lahendused on *induktiivsed*. Ayer (1989: 64) rakendab valesti argumenti *tõestamise koormast*. Durland (1996: 117) kasutab hooletult järgmise struktuuriga argumenti: "... **kui meil ei ole** [...] **siis pole meil võimalik** [...] luua sündsast paratamatu seose ideed." (Minu rõhutus, J.E.)

Kuid puuduva värvivarjundi juhtum pole Hume'ile üldsegi nii oluline! Hume'ile on letaalseks hoopis see, et ta põhjendas oma printsiipe induktiivselt. Ka printsiipi "Muljed — Ideed" põhjendas ta induktiivselt — nii nagu ka oma järgmist väidet, et põhjuslikkuse muljet pole olemas. Samas ütles ta ise, et induktiivsed järeldused ei ole õigustatavad. Loomulikult võib induktiivsel järeldamisel siis esineda eksimusi. Ent milleks pöörata tähelepanu vaid ühele näitele sellistest eksimustest?

Võib ju juhtuda, et keegi põhjendab veenvalt, et värvivarjundi juhtumit võib Hume ignoreerida. Ehk õnnestub isegi tõestada, et meil ei saa olla põhjustamise ideed ilma eelneva põhjustamise muljeta. — Ja mis siis sellest? Hume'il on ju vaid induktiivsed põhjendused väitele, et põhjustamise muljet ei saa olemas olla. Nii näiteks argumenteerib ta tõestamise koorma aluselt, paludes kellelgi teisel leida see põhjustamise mulje. Me juba veendusime selles, et selline taktika ei vii teda sihile.

PÕHJENDADA TULEB KÕIKI EELDUSI JA EELKÕIGE TÄHTSAID EELDUSI

Kui Hume oma eeldusi juba põhjendama hakkas, pidanuks ta ka põhjendama *kõiki* oma asjassepuutuvaid lähtekohti. Kuid ta ei põhjendanud oma kõige tähtsamat eeldust ja jättis selle koguni üldse sõnastamata (Eintalu 2001a: 94–95). Ta vist isegi ei teadvustanud endale seda argimõistuslikku eeldust.

Kui keegi väidab, et me ei saa tulevikku teada, sest et induktiivsed *järeldused* pole põhjendatavad, kinnitab ta sisuliselt, et me ei saa tulevikku teada sellepärast, et me ei saa tulevikku teada *kaudselt*. Kuid tema argumendil poleks mingit mõtet, kui ta samas ei eeldaks, et *otseteadmine* tulevikust on võimatu. Niisiis peaks just see viimane eeldus olema Hume'i arutluste nurgakivi (Eintalu 2001a: 94–95).

See fundamentaalne eeldus sisaldab näiteks väidet, et pole võimalik olla *teadev selgeltnägija*.⁴⁴ Just nimelt *teadev selgeltnägija* — sest et kui ma juhtumisi oleksin olend, kelle kõik

⁴⁴Tuleviku otseteadmine võiks, aga ei pruugiks olla selgelt *nägemine* — nii nagu ka mälu ei pruugi olla pildiline.

fantaasiad muutuvad reaalsuseks, ent kes ise seda ette ei tea, siis ikkagi ei teaks ma tulevikku.⁴⁵

Niisiis peaks Hume põhjendama, et teadev selgeltnägemine on võimatu. Tundub naljakas temalt seda nõuda. Enamik meist ei usu ju isegi seda, et *mitteteadev* selgeltnägemine on võimalik. Kuid tuletagem meelde, et me ei uuri siin mitte seda, kas Mait on angiinis, vaid hoopiski seda, kas Hume'i väide, et tulevikku ei ole võimalik teada, on põhjendatud. Me kontrollime siin Hume'i arutluste sisemist järjekindlust. Kui keegi väidab Hume'i kombel, et tulevikku *pole võimalik* teada — siis *eitab* ta ühte meie tavauskumustest. On tema asi selgitada, miks ta samas tohib jaatada meie teisi tavauskumusi. Hume'i eesmärgiks ei olnud ju piirduda ainult sellele osutamiselega, et meie tavauskumused on üksteisega vastuolus.

Mind võib süüdistada Hume'i probleemi uurimises või filosoofiaga tegelemises, kuid mitte selles, et ma nii eriskummalise argumendi puhul, nagu seda on Hume'i skeptiline mõttekäik, nõuan selle argumendi esitajalt nende väga tavaliste asjade kooskõlalist põhjendamist, mida ta ise eeldusteks võtab. Kui me induktiivset skeptitsismi üldse uurima hakkasime, siis peame leppima ka sellega, et tuleb uurida teisigi ebatavalisi asju.

On aga selge, et Hume ei saa induktiivselt põhjendada, et teadev selgeltnägemine on võimatu. Samuti ei saa ta kasutada tõestamise koorma argumenti.⁴⁶

⁴⁵Mitteteadva, kuid usaldusväärse selgeltnägija teoreetilist võimalikkust on kasutatud argumendina naturalistlik-reliabilistliku epistemoloogia vastu. Selle kohta vt nt BonJour 1985: 38–57.

⁴⁶Hume'i käsitlus *imedest* sisaldab lõiku *prophetitest*: *Enquiries*, §101 (1996: 130–131). — Ent siingi arutles Hume induktiivselt (Fogelin 1992: 99, 128), pealegi ei kuulu imede käsitlus tema skeptiliste argumentide korpusesse. Hume arutles ka “*kujutlusvõime fiktsioonide*” ja *fantaasia* üle. Vt nt *Treatise* (1985: 49, 56–57, 71, 132–134, 146, 157). Osa sellistest arutlustest kuuluvad tema skeptiliste argumentide hulka ning neid võiks sihtida selgeltnägemise vastu. — Kuid ka need arutlused on induktiivsed (Eintalu 2001a: 96–99; Pears 1996: 6–7). Väidetavalt on Hume'il raskusi selle määratlemisega, milline mentaalseisund osutab millisele ajahetkele (Pears 1996: 40–45; Noonan 1999: 65–66). Siiski võivad fantaasiad osutada tulevikule (Eintalu 2001a: 98). Hume'i tule-

KUS ON INDUKTSIOONIPROBLEEM?

Hume esitas *küsimuse*: kas me võime tulevikku ette teada? Tõsine *probleem* kerkinuks siis, kui õnnestunuks tõestada, et seda pole võimalik teha. See sundinuks meid loobuma üritusest ja tõmbuma tagasi näiteks mõttevaesesse naturalismi. Ent *seda* probleemi meil veel pole.

On ikka vaid see esialgne küsimus: kas me saame tulevikku teada? Nagu ülal selgus, ei ole induktiivsel skeptikul õnnestunud tõestada meie püüdluste mõttetust, sest tema induktiivne skeptitsism muudab mittetõestatuks need eeldused, millest ta ise lähtub.

Lõpuks, Hume'il ei õnnestunud põhjendada, et induktsiooni-probleem — probleem induktiivsete järelduste õigustatavusest — on tuleviku ennustamise probleemi möödapääsmatu komponent.

Kirjandus

- Ayer, Alfred J. 1989. *Hume*. Oxford: Oxford University Press
- Bennett, Jonathan 1972. *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*. Oxford: Clarendon Press
- Böhlin, Henrik 1997. *Groundless Knowledge: A Humean Solution to the Problem of Skepticism*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International
- BonJour, Laurence 1985. *The Structure of Empirical Knowledge*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press
- BonJour, Laurence 1986. A Reconsideration of the Problem of Induction. — *Philosophical Topics*, vol. XIV, No. 1, pp. 93–124
- BonJour, Laurence 1999. *In Defense of Pure Reason: A Rationalist Account of A Priori Justification*. Cambridge: Cambridge University Press
- Boulter, Stephen J. 2002. Hume on Induction: A Genuine Problem or Theology's Trojan Horse? — *Philosophy*, no. 77, pp. 67–86
- Dauer, Francis W. 1996. Hume's Scepticism with Regard to Reason: A Reconsideration. — *Hume Studies*, vol. XXII, No. 2, pp. 211–229
- Descartes, René 1996. Meditatsioonid esimesest filosoofiast. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1642–1665

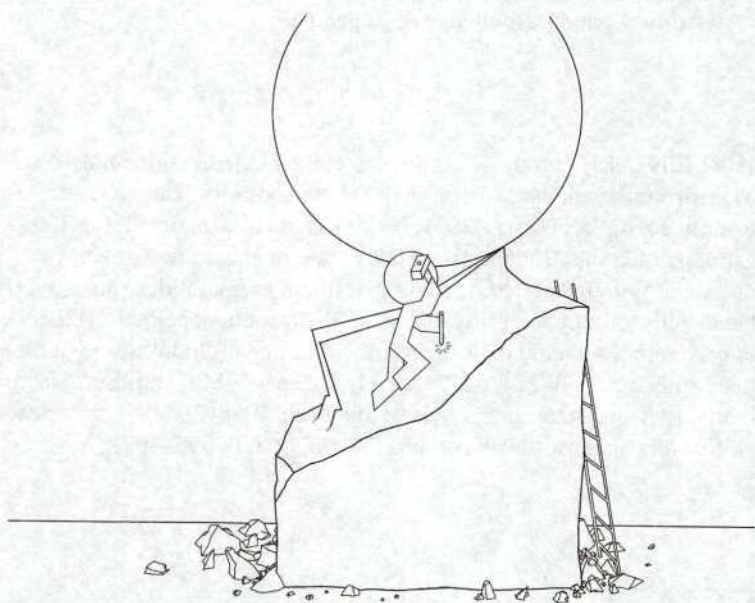
musest, et me tulevikku ei tea, aga järeldub, et me *ei tea*, et fantaasiad *ei lähe* täide (Eintalu 2001a: 98, Eintalu 2001c). Seega Pears (1996: 45) eksib siin.

- Durland, Karánn 1996. Hume's First Principle, His Missing Shade, and His Distinctions of Reason. — *Hume Studies*, vol. XXII, No. 1, pp. 105–121
- Eintalu, Jüri 2001a. *The Problem of Induction: The Presuppositions Revisited*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Eintalu, Jüri 2001b. Outsolutions in Physical Theories: Physical Considerations. — R. Vihalemm (ed.). *Estonian Studies in the History and Philosophy of Science*. Dordrecht, etc.: Kluwer Academic Publishers, pp. 215–230
- Eintalu, Jüri 2001c. The Paradox of Clairvoyance. — *Historiae Scientiarum Baltica*. Abstracts of XX Baltic Conference on the History of Science. Tartu, pp. 44–45
- Eintalu, Jüri 2002. FFF: Filosoofia kui Fašistide Führer. — *Vikerkaar*, nr 8–9, lk 89–102
- Fogelin, Robert J. 1985. *Hume's Skepticism in the Treatise of Human Nature*. London, etc.: Routledge & Kegan Paul
- Fogelin, Robert J. 1992. *Philosophical Interpretations*. New York & Oxford: Oxford University Press
- Fogelin, Robert J. 1994. Hume's Scepticism. — D. F. Norton (ed.). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 90–116
- Goldman, Alvin 1986. *Epistemology and Cognition*. Cambridge, MA & London: Harvard University Press
- Howson, Colin 2000. *Hume's Problem: Induction and the Justification of Belief*. Oxford: Clarendon Press
- Hume, David 1985. *A Treatise of Human Nature*. London: Penguin Books
- Hume, David 1996. *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*. Oxford: Oxford University Press
- Kant, Immanuel 1982. *Prolegomena igale tulevasele metafüüsikale, mis on võimeline esinema teadusena*. Tallinn: Eesti Raamat
- Kemp Smith, Norman 1941. *The Philosophy of David Hume*. London: Macmillan
- Keynes, John Maynard 1962. *A Treatise on Probability*. New York & Evanston: Harper & Row
- Kornblith, Hilary 1993. *Inductive Inference and Its Natural Ground: An Essay in Naturalist Epistemology*. Cambridge, MA & London: A Bradford Book
- Kornblith, Hilary 1999. In Defense of a Naturalized Epistemology. — J. Greco, E. Sosa (eds.). *The Blackwell Guide to Epistemology*. Oxford: Blackwell Publishers, pp. 158–169

- Kripke, Saul A. 1989. *Wittgenstein on Rules and Private Language: An Elementary Exposition*. Oxford: Basil Blackwell
- Kripke, Saul A. 1999. Reegleist ja privaatkeelest. *Katkend. — Tähendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast* I. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 332–357
- Mates, Benson 1996. *The Skeptic Way: Sextus Empiricus's "Outlines of Pyrrhonism"*. New York & Oxford: Oxford University Press
- Maxwell, Nicholas 1998. *The Comprehensibility of the Universe: A New Conception of Science*. Oxford: Clarendon Press
- McCormick, Miriam 1999. A Change in Manner: Hume's Scepticism in the *Treatise* and the *First Enquiry*. — *Canadian Journal of Philosophy*, vol. 29, No. 3, pp. 431–448
- Meos, Indrek 1994. *Lisalugemist filosoofia ajaloo*. II osa, *Uusaja filosoofia*. Tallinn: Haridustöötajate Koolituskeskus
- Mossner, Ernest C. 1985. Introduction. — D. Hume. *A Treatise of Human Nature*. London: Penguin Books, pp. 7–28
- Mounce, Howard O. 1999. *Hume's Naturalism*. London & New York: Routledge
- Narski, Igor 1978. *Hume*. Tallinn: Eesti Raamat
- Noonan, Harold W. 1999. *Hume on Knowledge*. London & New York: Routledge
- Norton, David F. 1994. An Introduction to Hume's Thought. — D. F. Norton (ed.). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–32
- Okasha, Samir 2001. What Did Hume Really Show About Induction? — *The Philosophical Quarterly*, vol. 51, No. 204, pp. 307–327
- Owen, David 2002. *Hume's Reason*. Oxford & New York: Oxford University Press
- Pears, David 1996. *Hume's System: An Examination of the First Book of his Treatise*. Oxford & New York: Oxford University Press
- Prichard, H. A. 1950. *Knowledge and Perception*. Oxford: Clarendon Press
- Pryor, James 2001. Highlights of Recent Epistemology. — *British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 52, pp. 95–124
- Quinton, Anthony 2000. *Hume*. Tallinn: Varrak
- Rosenberg, Alexander 1994. Hume and the Philosophy of Science. — D. F. Norton (ed.). *The Cambridge Companion to Hume*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64–89
- Saarinen, Esa 1996. *Filosoofia ajalugu. Tipult tipule. Sokratesest Marxini*. Tallinn: Avita

- Selby-Bigge, L. A. 1996. Editor's Introduction. — D. Hume. *Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*. Oxford: Oxford University Press, pp. vii–xxxii
- Stove, David C. 1986. *The Rationality of Induction*. Oxford: Clarendon Press
- Stroud, Barry 1981. *Hume*. London: Routledge & Kegan Paul
- Watkins, John 1984. *Science and Scepticism*. Princeton: Princeton University Press
- Williams, Michael 1999. Scepticism. — *The Blackwell Guide to Epistemology*. J. Greco, E. Sosa (eds.). Oxford: Blackwell Publishers, pp. 35–69
- Wright, Georg Henrik von 1951. *A Treatise on Induction and Probability*. London: Routledge & Kegan Paul

JÜRI EINTALU (sünd. 1962) lõpetas 1990 TÜ teoreetilise füüsikuna. Magistrikraad teadusfilosoofia alal TÜ filosoofia osakonnas 1995, filosoofiadoktor sealsamas 2001. 1997 jaanuarist maini õppis Kesk-Euroopa ülikoolis Budapestis. Alates 1991 õpetanud filosoofiat, psühholoogiat ja loogikat TPÜs, EHI jt Tallinna kõrgkoolides; praegu TÜ teadusfilosoofia õppetooli teadur ja EHI filosoofiaõppejõud. *Akademia*s varem avaldanud dialoogi Mark Notturnoga (“Induktsioon ja oletus”, 1999, nr 10, lk 2147–2174; nr 11, lk 2361–2380), väitluse “Ainetu mõtleja või mõttetü ainleja” (1993, nr 9, lk 1996–2004) ja arvustuse “Filosoofia ajaloo füüsika õpikus” (1996, nr 3, lk 593–597).

KAIDO OLE

LUULET

Gertrud Leutenegger

*Tõlkinud Ain Kaalep ja
Eve Pormeister*

VASTUPANU

seegi, et
korteris polnud midagi,
pärastlõuna murenenud
su näos, ainult need
tassid, mille servi jahutavad
kahinad õuest, see vajub metallist
saetud viirgudena üle
laua, kahe taldriku ruumi eraldades,
niimoodi on asjad, nii
sa pead. sa jood, sa
kuuled sinakat tantsiskelu
vaikuses, keset kahe sekundi
olematust sa tervitad
tähelepanelikult oma vaenlast,
see peegeldus nõnda kannu sees,

Gertrud Leutenegger. *Wie in Salomons Garten: Gedichte.* (Bro-schur 106.) S.L.: Verlag Eremiten-Presse, 1981, S. 7, 13, 30, 33–36, 40, 44, 51. © Verlag Eremiten-Presse. Avaldatakse autori loal.

Eve Pormeistri tõlgitud luuletused on tähistatud tema initsiaali-dega.

seegi, et sa kummardad
vana hõbedase kannupõhja kohale
uuesti leidma sadat nägu,
juuksed voogamas ülesmäge, sa
hõljud, lai ja paistetanud,
keset naeruvilksatusi, sa.
kuuled, kuidas tee keeb üle,
kallad seda rahulikult tassidesse,
kes siis suudaks sellise lahja
vedeliku nimel vanduda

NAGU SAALOMONI AIAS

aga kuidas, kui maja su hülgab või
kui sa enneaegselt välja lipsad kella
tiksumisest, kus tahad sa siis pärast lõunat
seista, ja mismoodi kesk põgusat sära
tumenevate kastanite helblemise all,
veidi akent kulmude ja
lehviva kleidi vahel,
väljak nihkumas valguse käes
kaunikaareliste toolide peale, maha
loksutades teed,
sealt ülalt põrnitseb üks muustrastas,
peagi sasib ta sulgi karjatus,
mida naaberväljakud käest kätte annavad,
või kerkib veel kord üles õhtu ja
tema eel lendab midagi valget,
ümarat ja roheliste triipudega, ja
sulle paistab, et nüüd see aken
peabki kukkuma, aga kuidas, kes teab, kuidas
oleks see siin niimoodi, umbes nii, nii umbes

mõnikord tundub meile, nagu oleks me olemine olnud üks kaitstud uni, kuni üks veritsev nägu teadvusse tungib, ühe kägistatava korin meile läbi unustadatahtmise kõikide seinte järele ujub, iga südamelöögiga piinatavate paisuvad karjed meid tühjas majas ümber piiravad, miks ei pane me oma päid mahalaskmiseks vastu seinu, vaid õpime veel kord hingama ühelt põgusalt kristallsiniselt kangastuvalt pildilt, mis petlikult joobunud udemena end meie võimetuse külge riputab ja millega koos me kaitsetusrelvis läheme julmale Niinive maale

(E. P.)

on üks leiutajasiluett, mis meid ehmatab: tehnik oma laboris, kättesaamatus kauguses süvenenud kõrvetavate gaaside, surmavate kiirguste kohale, mida ta, ise teadlik nende hävitusjõust, ometi oma kätest valla päästab, aga see, et me edasi elame ja purustustega harjume, teeb meid temasarnaseks, ja kas me isegi ei tõmba iga päev oma kätt mõnest saatusest eemale

(E. P.)

sa purustad kildudeks meie selge mõistetepoliitika, ütleb mulle keegi, milleski kaht nägu näha on ju ikka oportunism, ma punastan, sest tunnen end süüdi, aga kuidas ma vaigistan endas pillerkaaritavate mõttekodade naerulaginat

(E. P.)

oma ärkamise unenäolävel nägime endid ja paljusid unarussejätuid, eemaletõugatud seismas ühe ruumi ukseavas, kus täiskasvanud, need võimsad käsutajad, segasid me elu kaarte, märkisid võite ja kaotusi mustale tahvlikesele ja katsusid ettevaatlikult meie, järeltulijate heaks katastroofile piiri panna, nad olid meie poole nihutanud lambivarju, et me näeksime nende mõtete sõjaretki kõiges süüde suuruses ja läbielatu võlus, nad viisid meid kaasa, kui me veel magasime, nii et maailma südamelöök tasa

Luulet

tuksus meiegi veres, ent kui ärkasime üles, otsisime asjatult seda
ust ja langesime ühest vapustusest teise

(E. P.)

Kojutulijad meie maale sarnanevad väljarändajaile, kes surmast
naastes toidavad oma viimast elukibedust tigidate nägemustega:
et nii väikesel maal paistab ärkamine olevat nii kaugel

ei olnud nii, et okasroosike, kui ta magas heki all ja kui ta äratati,
siis valgemasse maailma ärkas, oh ei, selle tumeda loori katki-
rebimine, mille roosiheki üle oli kudunud sajandipikkune uni, tegi
talle väga haiget

kui ootame lennujaamas, juba lennumasina kõhtu suletud, ise
ainult varjud valgustatud aknaavade taga, siis tundub meile, nagu
kuuleksime veel katkeid raadio võidumuusikast, nagu lendaksime
igaveseks ajaks kõrgusse ja langeksime igaveseks ajaks ole-
matusse, külad ja jõed kaugel silmisse joonistumas, ja korraga
tunneme hullumeelset kiusatust heita pomme osavõtmatu taeva
lõpmatusse, nii ruttu muutume kummitusteks

kui ajalugu oleks hirmuunenägu! millest me veel korraks tohik-
sime valge kätte ujuda

“KIRJUTAN,
ET MU VALUDEST SAAKS PIDU”
Kohtumine Gertrud Leuteneggeriga
28. juunil 2002 Zürichis

Eve Pormeister

Tõlkinud Krista Räni

Pärast mõningast ringiekslemist Zürichi Enge linnajaos sattusin ma nagu tellimise peale kokku tühe vanema daamiga, kes oli kord eestlannaga koos töötanud. Tema sõbraliku abiga jõudsin ma lõpuks Gertrud Leuteneggeri praegusesse elupaika. Meie pikki aastaid kestnud tutvus — nüüd vist küll juba sõprus —, mis on mind saatnud peaaegu terve mu elu teise poole, ei säästnud mind südameklõppimisest uksekella helistamisel ning lühikesel ooteajal. Sest meie esimesest kohtumisest itaaliakeelses Šveitsis Rovios oli ju ikkagi möödunud tervelt kaheksa aastat. Umbes kaks aastat tagasi kolis kirjanik koos tütreaga sellesse üle kolmekümne aasta vanusesse majja Zürichi järve vahetus läheduses. Ja nüüd seisib ta minu ees, särades üle kogu näo, milles ei olnud jälgegi talle viimastel aastatel osaks saanud kurbadest läbielamistest.

Schwyzis toimetaja tütreana sündinud (1948) ja üles kasvanud Gertrud Leutenegger on prantsuskeelse katoliku internaatkooli lõpetamise järel tegelenud mitmesuguste asjadega. Ta alustas õpinguid 1976. aastal Zürichi lavakunstiakadeemias režii alal

Tõlgitud saksakeelsest käsikirjast ““Ich schreibe, um aus meinen Schmerzen ein Fest zu machen””: Eine Begegnung mit Gertrud Leutenegger am 28. Juni 2002 in Zürich”.

ning töötas Jürgen Flimmi režissööriassistendina Hamburgi teatris. Kuuludes põlvkonda, kes sündis 1945. aasta paiku ning kelle ees maailm oli algusest peale valla, sai ka tema "Šveitsi teatud mõttes väljastpoolt avastada" (Villain 1977: 23): arvukad reisid ja viibimised Firenzes, Inglismaal ning Berliinis (samuti Ida-Berliinis), nagu ka hilisematel aastatel Hiinas ja Jaapanis. Seda hetkede, piltide ja elamuste mitmekesisust püüdis ta esmalt ümber panna luulesse, tundis end selles aga luuletuste "napisõnalisuse ja absoluutsuse" tõttu, milles "teatud tingimustel võib olla midagi toorest" (m. v. 1977)), pisut piiratuna, ning pöördus lõpuks proosa poole.¹

1973. aasta suvel alustas Gertrud Leutenegger Sils-Marias asuvas Nietzsche Majas oma esikteost, romaani *Eelõhtu* (Vorabend), ning lõpetas selle oma Berliini-talvel 1974. aasta veebruaris. Koos Verena Stefani *Kestamistega* (Häutungen) aitas see raamat ÜRO naisteaastal ning Šveitsi majandusliku mõõnaperioodi kõrgpunktis 1985. aastal jõuda naiskirjanike loomingul tõelise pöördeni, läbimurdeni. Need teed näitavad teosed löid esimese mõra naiskirjanike kui marginaalse tähtsusega nähtuste tammi patriarhaalse suunilusega kirjanduses. "Läve ületamise hirmust" (Schafroth 1988: 261) saadi üle ning saksakeelse Šveitsi kirjanduse kandjaks on sestpeale mehed ja naised. Avalööök oli siiski antud juba paar aastat varem, kui uue naisliikumise käigus 1970. aastate alul majanduslike muudatuste, sotsiaalse struktuuri ümbergrupeerimise, eetiliste, kultuuriliste ja moraalsete väärtuste muutumise ning naiste hääle- ja valimisõiguse sisseviimise taus-

¹Tema teosed: romaan *Vorabend* (Eelõhtu; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1975); romaan *Ninive* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1977); draamaatiline poem *Lebewohl: Gute Reise* (Hüvastijätt: Head reisi; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1980); luulekogu *Wie in Salomons Garten* (Nagu Saalomoni aias; Düsseldorf: Eremiten-Presse, 1981); romaan *Gouverneur* (Kuberner; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1981); dramaatiline poem *Komm ins Schiff* (Tule laeva; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1983); romaan *Kontinent* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985); *Das verlorene Monument* (Kadunud mälestussammas; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1985); *Meduse* (Meduus; Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1988); *Acheron* (Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1994); dramaatiline poem *Sphärenklang* (Taevafääride kõla; Düsseldorf: Eremiten-Presse, 1999.)

tal (erandiks jäi veel aastakümneteks Appenzelli kanton) loodi naiskirjanike loomingule ühiskondlikult või poliitiliselt mõjus taust. Siis kasvas naisautorite arv sedavõrd, et võis uuesti hakata kõnelema Šveitsist kui “erijuhtumist”, sest erinevalt samast nähtusest teistes riikides tuli Elsbeth Pulveri sõnul see tõus siin “otsekui eikusagilt” (tsitaat Kübler 1994: 276; vt ka Pulver 1987).

Gertrud Leuteneggeri *Eelõhtu*, millel lisaks suurele väljendusjõule on ka hea keeleline koloriit ning mida poetoloogilises plaanis võib vaadelda peaaegu *Kestamiste* vastandina, ei äratanud Šveitsis sugugi vähem tähelepanu kui too Verena Stefani esikteos. “Gertrud Leuteneggeri saksakeelse kirjanduse areenile ilmumist nimbuslikuna kujutades pole võimalik üle pakkuda. See autor ilmus välja kehval ajal. Tema tulemine oli nagu ilmutus.” — “Milline küllane toon põuasel ajal, milline esinemine, milline fenomen. Oma debüüdiga oli Gertrud Leutenegger kirjandusmaailmale saatnud poeetilise manifesti imepärase enesekehtestamise ja kindla tahtmise kohta ennast tõestada” (Hieber 1999: 15, 20) — avaldab saksa kirjandusteadlane Jochen Hieber oma kiidukõnes Gertrud Leuteneggerile austust Sise-Šveitsi kirjandusauhinna saamise puhul 1999. aastal. Ka Šveitsi kirjandusteadlane Beatrice von Matt ei nimeta nende aastate kirjanduslikuks peatunnistajaks mitte Verena Stefanit, vaid pigem Gertrud Leuteneggerit tema *Eelõhtuga* ja Erica Pedrettit (vrd Matt 1998: 29).

Just Gertrud Leutenegger olevat *Eelõhtuga*² loonud teksti, mis erinevalt Verena Stefani *Kestamistest* mitte ei pretendeeri *écriture féminine*’ile, vaid loob sellise *écriture*’i kaasaega tunnetades. “See tähendab — just nimelt ka saksakeelse Šveitsi kirjanduses — **poeetilis revolutsiooni**. Sellest siis tookordne võimas vastukaja nii nais- kui meeslugejailt” (Matt 1998: 43, siinne rõhutus) — kuulutab Beatrice von Matt. Poeetilisel tasandil võetakse *Eelõhtus* jutustajast minategelase suu läbi arutlusele kõik teemad, mida arendasid prantsuse poststrukuralistid Hélène Cixous, Luce Irigaray ja Julia Kristeva. Sealjuures puudutab romaan kõiki tahke, mis

²Vt Gertrud Leuteneggeri *Eelõhtu* ja *Niiniye* (1977) kohta ka Eve Vahtrik-Pormeistri diplomitööd “Erzählende Prosa und Literaturauffassung von Gertrud Leutenegger” (1980; käsikiri autori valduses) ning Herwig 1993.

autorile kunagi tähtsad on olnud. Muu hulgas näib ta käibelolevate süntaktiliste normide lõhkumisega olevat jõudnud uue teadvuseni, naiseliku teadvuseni. Lisaks sellele näen ma Gertrud Leuteneggeris — mitte üksnes romaani *Eelõhtu* põhjal — just naist, kellel on tõepoolest tekstiga armusuhe, nagu Cixous, kes toonast ajavaimu ja naiselikkust kirjutamises (mitte ainult) teoreetiliselt käsitles ja käsitas, kirjutava naise kohta uskus: "... samal ajal lähedasem tema alateadvusele, kartlikum, ent ka julgem, ta püüab erootilisel viisil kirjutamist nautida. Tal on tõepoolest tekstiga armusuhe" (Cixous 1977: 9).

Programmiliselt tõrgub minajutustaja välise teema ning välise tegevuse vastu. Teema käsitlemisest keeldumiseks, asjalikkusele vastuhakkamiseks ning anarhiliseks tungiks võtta ette seadusetaid liikumisi, samuti kasutada difuusset ning polaarseid vaatlus- ja jutustamisviisi näib teda olevat ühelt poolt tõrganud hirm kõige tardunu, laialivalgunu ja konkreetse ees ning seesmise keskme kaotuse ees, teiselt poolt elujanu, millegi teistsuguse ja teiste mõttemaailmade otsimine, tahe leida tee iseenda juurde, et samas saada vabamaks oma minast.

See jutustava mina habras suhe ümbritsevaga iseloomustab kõiki Gertrud Leuteneggeri tekste, kaasa arvatud viimast teost, dramaatilist poemi *Taevastähtede kõla* (1999), mis "eksponeerib seda vaikselt hõõguvat konflikti veel kord nii sisuliselt kui formaalselt radikaliseeritud viisil" — nagu kinnitab ka Roman Bucheli (1998). See traumaatiline tekst ühe suhte dramaatilisesel nurjumisel, mis päris esimest korda vastandab nimetu naiseliku minategelase "temakesena" ("Sie") meessoost visaviiga kui "temaga" ("Er") ning toob teadvustamatult mängu veel kolmandagi tegelase väikese lapse kujul, ei astu autori sõnul mitte niivõrd võõrale pinnale, kui võrd näitab uut vaatenurka. Eksperiment olevat see ometigi. Ja kui dramaatiline poem ei lasegi toimunud täiesti olematuks teha ega osuta väljapääsule, hoitakse nais- ning meeslugejate jaoks nii "TEMA" ("Er") kui kogu teksti lõpusõnades lapse kaudu siiski alal lootusesäde: "Uks läheb lahti! Seal; pimedas praos: väike käsi!" (Leutenegger 1999: 65).

Jäägu esiotsa saladuseks, kas Gertrud Leutenegger hõivab oma järgmise teosega uusi valdkondi. Suur kirjutusmasin lebab veel kinnikaetuna töölaua paremal tiival. Kõigepealt tehakse etteval-

mistusi: kogutakse mõtteid ja mosaiigikilde. Hiigelsuurel mustal kirjutuslaual akna all, millest avaneb vaade Zürichi järvele, leavad Friedrich Nietzsche kogutud teoste esimene köide ja Marianne Beucherti *Taimede sümboolika*. Minu küsimuste läbiarutamiseks oleme aga siiski valmis.

*

Eve Pormeister: *Millise pilgu ja milliste tunnetega vaataksid sa nüüd, ligi kolmkümmend aastat hiljem, tagasi Šveitsi kirjutavate naiste suure lahtihüppe ja läbimurde algusaastatele? Mis oli sinu toonase kirjutamise lähtepunktiks?*

Gertrud Leutenegger: Robert Musili *Mehes ilma omadusteta* on ühes kohas öeldud: "... see otsekui kiirtel õõtsuv nooruse tunne". See oligi toona minu elu läbivaks meeleoluks. Midagi sellesarnast tahtsin ma tekitada ka keeles: midagi kaalutut, unenäolist, uljast. Seda, et teised naised tegid oma lahtihüppe minuga samal ajal, teadvustasin ma vaid ebamääraselt. Vahest oli see õhus. Teinekord, ehk küll harva, tuleb ajaloos sellist isikliku ja ühiskondliku arengu ühtelangemist ette.

E. P.: *Kas naiste loodud kirjanduse feministlik määratlemine "naiskirjandusena" ja feministlikud põhimõtted aitasid sul kuidagi õiget suunda leida?*

G. L.: Ei, hoopiski mitte. Kui kirjutasin oma varased luuletused ja esimese romaani, lugesin ma aasta otsa ainult Kierkegaard'i, siis Meister Eckharti, ja elasin sisimas Rimbaud' ning Éluard'i maailmas.

E. P.: *Ühe tõkkena kirjutavate naiste kirjanduse läbimurdel nähti piiridesse surutust. Kas sina isiklikult usud, et oled sellest nüüd võitu saanud?*

G. L.: Olen piiridesse surutuse ees kindlasti alati sügavat hirmu tundnud. Olin metsik plika ning tahtnuksin parema meelega olla poiss. See hoiak viis välja tõrkumiseni täiskasvanuks saada, androgüünia-ahvatluseni. Minu teoste tegevus toimus alguses alati vabas õhus, mitte kunagi hoones sees. Oma vähese osalemise ühiskondlikult aktuaalsetes protsessides tegin ma tasa huviga müütiliste teadvuse kihtide vastu.

E. P.: *Kas sinus peitub mingi niisugune tung nagu Ingeborg Bachmannis, mis avardab võimatu ja võimaliku vastandumisena meie võimalusi ning tahab näha, et tekiks see pingestatud suhe, mille toel me kasvame?*

G. L.: Arvan, et kirjutamise sügavaimad impulsid jäävad inimesele endalegi saladuseks. Alguses oli igal juhul ohjeldamatu vabaduseihalus. See sähvib ikka veel läbi mu keele. Minu tekstid on katkematu kahekõne võimatuga, vastuolude püsimine. Ent ka nauding sütitada tervet maailma.

E. P.: *Kas sa vaatleksid kirjandust ka utoopiana?*

G. L.: Kirjandus on utopia nagu iga kunst, üldse iga mäng. Lisaks sellele on ta kõige immateriaalsem kõigist utopiatest ja mängudest, sest nõuab kõige vähem füüsilist ruumi.

E. P.: *Eelõhtus tundud sa otseselt või kaudselt kõnelevat oma kehaga, end teksti kaudu väljendavat ja püüdvat end selles või selle abiga identifitseerida. Kas kirjutamine tähendab sinu jaoks ka "kehaga kirjutamist" (Cixous)?*

G. L.: Ehk oli *Eelõhtu* aegu minu jaoks tõepoolest kõige meelelisemaks kogemuseks muuta keeleline keha lausete kahina kaudu tajutavaks. See õrnuse lõõm, mis valgustab uinuvat materiat.

E. P.: *Millist rolli etendab sinu kirjutamises naiselik "kehamälu"?*

G. L.: Taban end vahel sellelt, et teen teatud žeste täpselt samamoodi kui mu ema, ja seda nii intensiivselt, peaaegu šokeerivalt, nagu elaks ta minus edasi. See on minu emamälu. Ent kindlasti on mul ka mõne looma, mäe, või põõsa mälu.

E. P.: *Kas sa vaatled Eelõhtus hullumeelsust Doris Lessingi vaimus vastuhaku vormina — "Madness can be a form of rebellion"?*

G. L.: *Eelõhtu* aegadel nägin ma hullumeelsust täiesti vastuhaku aspektist. Nüüdseks tajun ma aga meelesõgeduse seisundites rohkem hirmutavalt irreaalset, pealesunnitut, ahistavat. Selgelnägemine on ikkagi suur hüve.

E. P.: *Kas aegade vahel edasi-tagasi-hüplemine, nagu ka asotsiatsioonide jaded on naiskirjanduse muutumatuks eeltingimuseks?*

G. L.: Mitte tingimata. Seda võib kohata ka Marcel Prousti või Bruno Schulzi juures ja tänapäeva kirjanduses ületildse. Elu eri-

nevatel aegadel, selle kompleksne tänapäevastamine keeles on samuti vastuhakk kaduvusele. Nagu tahetaks keelega väljendada, et kunst, kultuur üldse, on elujõuline tegevus.

E. P.: *Minu jaoks ei ole sinu romaan Eelõhtu, ent ka teised tekstid, Cixous' vaimus mitte ainult silma-tekst, vaid samal ajal ka kõrva-tekst, "loodud häälele".*

G. L.: Tajun iga vöörast keelt erakordselt akustiliselt ning talletan selle kõrva kaudu mällu. Usun, et räägin ka kirjutades sageli omaette, nagu oleks tegu heliloominguga.

E. P.: *Millisena näed luule ja muusika suhet?*

G. L.: Ilmselt valitsevad muusika põhimõtted kogu mu süntaksit. Ja kas ei otsita kirjutamise protsessi ajal taga kadunud meloodiate riismeid ning katkeid?

E. P.: *Sinu loomingus võib pidevalt tunda ja tajuda autobiograafilisi hääli ning tundeid. Millist funktsiooni omistad autobiograafilisele aspektile naiskirjanduses või ka kirjanduses üldse?*

G. L.: Autobiograafilised jooned? Kirjutan, et mu valudest saaks pidu.

E. P.: *Mida tähendab sinule kirjanduslik autonoomia kogu suurel saksakeelsel alal?*

G. L.: Mida enam on diferentseerumist, seda enam on kultuuri. Hääled, kude, värvid, rütmid ei saa kunagi olla küllalt autonoomsed ja mitmekesised.

Kirjandus

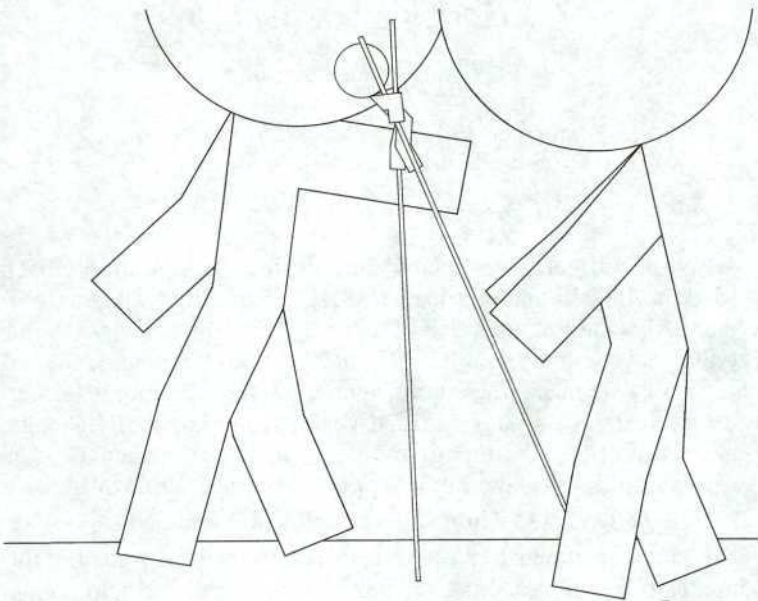
B u c h e l i, Roman 1998. Ein dramatisches Poem zu zwei Stimmen: Gertrud Leutenegger im Werkstattgespräch. — *Neue Zürcher Zeitung*, 31. III, S. 45

C i x o u s, Hélène 1977. *Die unendliche Zirkulation des Begehrens: Weiblichkeit in der Schrift*. Berlin: Merve Verlag

H e r w i g, Henriette 1993. Gertrud Leutenegger (*1948): Zwischen Tradition und Individuation. — Joseph Bättig, Stephan Leimgruber (Hg.). *Grenzfall Literatur: Die Sinnfrage in der modernen Literatur der viersprachigen Schweiz*. Universitätsverlag Freiburg Schweiz, Paulusverlag Freiburg Schweiz, S. 561–574

- Hiebert, Jochen 1999. "Wie ich abschweife": Laudatio auf Gertrud Leutenegger. — *Literaturpreis der Innerschweiz 1999: Gertrud Leutenegger, Schriftstellerin*. Rovio/Schwyz, S. 15–31
- Kübler, Gunhild 1994. Kurzer Rundgang auf einer sich wandelnden Szene: Literatur von Frauen in der Schweiz seit 1970. — *Und schrieb und schrieb wie ein Tiger aus dem Busch*. Hrsg. von Elisabeth Ryter u.a. Zürich: Limmat Verlag, S. 276–294
- Leutenegger, Gertrud 1999. *Sphärenklang: Dramatisches Poem*. Verlag Eremiten-Presse
- m. v. 1977. Zu Besuch bei Gertrud Leutenegger. — *Neue Zürcher Zeitung*, Nr. 117, 21. V, S. 41
- Matt, Beatrice von 1998. *Frauen schreiben die Schweiz: Aus der Literaturgeschichte der Gegenwart*. Stuttgart—Wien: Verlag Huber Frauenfeld
- Pulver, Elsbeth 1987. Blick auf die Schweiz: Zur Frage der Eigenständigkeit der Schweizer Literatur seit 1970. — *Amsterdamer Beiträge zur Neueren Germanistik*. Band 22. Amsterdam, S. 1–42
- Schafroth, Heinz F. 1988. Zehn Einfälle im Zusammenhang mit der Schweizer Gegenwartsliteratur. — *Text + Kritik*. Sonderband. Hrsg. Von Heinz Ludwig Arnold. (Bestandsaufnahme Gegenwartsliteratur BRD, DDR, Österreich, Schweiz.) München, S. 257–266
- Villain, Jean 1977. Stippvisite; Tagebuchnotizen eines Auslandschweizers. — *Schweiz heute: Ein Lesebuch*. Berlin: Verlag Volk und Welt, S. 13–28

EVE PORMEISTER (1956) on lõpetanud 1980. a germanistina Leipzigi ülikooli, samast aastast Tartu ülikooli saksa filoloogia õppetooli lektor; 1992 kaitses magistritööd Šveitsi kirjandusest, praegu doktorant. *Akadeemias* on ta avaldanud Gertrud Leuteneggeri essee "Avalikult ja otsustavalt lahti öelda oma sajandi põhimõtetest" tõlke (1989, nr 4, lk 704–710) ning artiklid "Kirjandus ja kultuurilugu kuuluvad keeleõpetuse juurde" (1999, nr 7, lk 1505–1509) ja "Mida tänapäeval tähendab Šveits" (2001, nr 5, lk 977–987). Ajalehes *Edasi* (30. VI 1984) on ilmunud tema tõlkes ka mõned Gertrud Leuteneggeri luuletused, mille töödeldud versioonid leiduvad siinses *Akadeemia* numbris.

KAIDO OLE

VEENE INTELLIGENTS KUI VEENE KULTUURI ERILINE FENOMEN

Boriss Uspenski

Tõlkinud Peet Lepik

*Meie vene intelligents — sedavõrd iseloomulik, et on
võõramaa keeltele andnud eriomase sõna intelligentsia. . .*

Veressajev (1945)

Mis on vene intelligents? Kas me võiksime teda põhimõtteliselt pidada millekski analoogiliseks sellega, mida kutsutakse intelligentsiks ja intellektuaalideks Läänes? Teisisõnu: kas võiksime arvata, et vene intelligent on pelgalt lääne intellektuaali vene variant? Või me peaksime aduma vene intelligentsis hoopis teistsugust nähtust, mis, olgugi tekkinud Venemaa kokkupuutel Läänega, lääne kultuuriga, on ometigi arenenud millekski originaalseks ja eriliseks, millekski lähtemudelist põhimõtteliselt erinevaks?

Vastused sellele küsimusele võivad järsult lahknedada.

Lääne vaatekohast võidakse vene intelligente käsitada kui midagi lääne intellektuaalidega identset: sageli peetakse neid samastatavateks nähtusteks.

Б. А. Успенский. Русская интеллигенция как специфический феномен русской культуры. — РОССИЯ-RUSSIA. Москва—Венеция, 1999, № 2, с. 7–19.

Avaldatakse autori loal.

Tõlkija tänab Sergei Dotsenkot abi eest apostel Andrei vanavene teksti tõlkimisel.

Vene vaatekohast seevastu nähakse siin just midagi erinevat ja isegi vene kultuurile eriomast: äärmisel juhul võidakse vene intelligenti ja lääne intellektuaali käsitada isegi polaarselt vastandlike nähtustena.

Sõna *intelligents* on lääne päritolu ja Venemaale võis ta sattuda üksnes lääne kultuurimõju kontekstis.¹ Kuid vene kultuuri spet-

¹Sõna *intelligents* sotsiaalses tähenduses, s.t inimgrupi, mitte aga mõistuse töö tähistajana (vrd ld *intelligentia* selles viimases tähenduses) on tõenäoliselt polonism (vt Mihhelson I: 377; Panfilov 1970: 365 jj; vrd Vinogradov 1994: 228; Sorokin 1965: 147–148).

B. Markevitši tõenduse kohaselt laenas vene ajakirjandus selle sõna (meid huvitavas tähenduses) mitte varem kui 1840. aastate alul poola ajakirjandusest (Markevitš XI: 393); P. Lavrovski fikseerib 1861. a selle sõna ukrainismina (“haritud klass, või nagu teda Austrias nimetatakse — intelligents” — Lavrovski 1861: 402). Sõna satub vene publitsistikasse alles 1860. aastate lõpul (Sorokin 1965: 145); P. Boborõkin kinnitas, et see sõna “läks ajakirjanduses käibele” 1866. a, ja pidas seda enda teeneks (Boborõkin 1909: 129; vrd Boborõkin I: 283).

Selle sõna sotsiaalne tähendus fikseeritakse alguses poola entsüklopeediates (*Encyklopedya ogólna*. VII: 145 [1874. a]), seejärel vene omades (Berjozin II/2: 427–428 [1877. a]); vt Wójcik 1962: 22, 24. Vene sõnaraamatutes seevastu registreeritakse see tähendus poola omadest varem (vene keele jaoks esmakordselt Dali sõnaraamatu teises väljaandes, vt Dal II: [1881. a], poola keele jaoks nn Varssavi sõnaraamatus, vt Karłowicz *et al.* II: 101 [1902. a]. Sealjuures tõrjus sõna *intelligents* sotsiaalne tähendus vene keeles täiesti kõrvale mõistuse tööd puudutava vana tähenduse, poola keeles aga on kõnealune sõna esindatud mõlemas tähenduses (vene sõnaraamatutes alates Dalist antakse vaid üks selle sõna tähendus, aga poola sõnaraamatutes osutatakse mõlemale tähendusele, kusjuures tähendus, mis vastab ld *intelligentia*’le, antakse esimesena). Kuivõrd meid huvitava tähendusega vene sõna võtsid lääneeuroopa keeled üle, on poola autorid võinud arvata, et see sattus poola keelde vene keelest (vt Doroszewski 1948–1954: I, 185; III: 233).

Ülestähendus V. Žukovski päevikus 2. veebruarist 1836. a (“Tõllad, kõik täidetud Peterburi parima aadelkonnaga, nendega, kes meil esindavad kogu vene euroopalikku intelligentsi.” — Žukovski 1994: 46) demonstreerib võimalust selle sõna ümbermõtestamiseks sotsiaalses võtmes. Ometigi ei ole alust väita (hoolimata S. Šmidti arvamusest; vt Šmidt 1996, 1996a: 217–218), et Žukovski kasutab seda sõna sot-

siifika just selles seisnebki, et ta on ühtaegu teiste kultuuridega sarnane ja neist erinev. Sellepärast võib vene kultuuri alati kirjeldada nendesamade terminite abil, samasuguse mudeli alusel nagu mõnd teistki kultuuri, kuid niisugusel juhul ignoreeritaks paratamatult vene kultuuri teatud spetsiifilisi jooni, nad jäetakse uurija vaateväljast kõrvale (vrd Uspenski 1985: 12–14).

Arvan, et vene intelligents on eriomaselt vene kultuuri fenomen. See nähtus on tüüpiline vene kultuurile. Tõepoolest, siin koonduvad tema peaaegu kõige iseloomulikumad tunnused otsekui fookusesse.

Milles üldse seisneb vene kultuuri omapära? Nii imelik, kui see ongi — see seisneb tema piiripealsuses.

See näib paradoksina. Piiril puudub ju meie ettekujutuste kohaselt ruum või on see mõõtetelt ahas; rangelt võttes on see tinglik vahejoon — joon. Ent ühtlasi käib siiski jutt maast, millel maailmas on kõige suurem territoorium ja mida iseloomustab nii suure territooriumi kohta hämmastav kultuuristandardite ühetoolisus.

Aga ometi see ongi nii. Üldiselt pole kultuur seotud niivõrd objektiivse, antud juhul geograafilise tegelikkusega vahetult, vaid pigem selle tegelikkuse mõtestamisega: kultuuri kujundabki just tegelikkuse mõtestamine, eneseteadvustamine.² Venemaa on end mõtestanud piirialana, eelkõige alana, mis asetseb Ida ja Lääne vahel: see on Lääs Idas ja ühtaegu Ida Läänes.³ Selles paistab olevat

siaalse grupi tähistamiseks — tõenäoliselt ta lihtsalt transliteerib ladina sõna.

²Ses mõttes on kultuur võrreldav keelega. Me tajume ümbritsevat maailma keele kaudu, milles fikseeritakse üldistatud ettekujutusi maailmast; need ettekujutused määravad meie maailmapildi — me tajume ümbritsevat tegelikkust läbi niisuguste ettekujutuste prisma. Samamoodi on kultuuri puhul, mis kujutab endast keelt, või kui soovite — keelte kogumit laiemas semiootilises tähenduses.

³Seda mõtestamist saab käsitada romantilises võtmes. Vrd Puškiniga: “Venemaa jäi Euroopale kaua võõraks. Pärast ristiusu valguse vastuvõttu Bütsantsilt ei osalenud ta roomakatoliku maailma poliitilistes pööretes ega selle vaimutöös. Suur renessansiajastu ei avaldanud temale mingisugust mõju; rüütelkond ei soetanud meie esivanemate hinge puhast

Venemaa järjepidev tunnusjoon. Juba vanimates vene kroonikates on Venemaal iseloomustatud kui maad, mis asub teel “varjaagide juurest kreeklasteni” ja sellega kooskõlas on vene kommete vanim kirjeldus neissamades kroonikates esitatud distantsi hoides, teispoolse vaatleja seisukohast, mille järgi “oma” kirjeldatakse võõra ja veidrana (pean silmas pajatust apostel Andrei käigust Venemaal “Jutustuses möödunud aegadest”).⁴

Vene kultuur on alati olnud orienteeritud võõrale kultuurile. Alguses, pärast Venemaa ristimist orienteeruti Bütsantsile. Koos ristiusuga võtab Venemaa üle Bütsantsi väärtussüsteemi ning üritab muganduda bütsantsi kultuuri.

Ja täpselt samamoodi mõtestab Venemaa end 18. sajandil Euroopa tsivilisatsiooni osana ning püüab kohaneda lääneeuroopa kultuurietaloniga. Varem oli Venemaa (*Русь*) end käsitanud Büt-

vaimustust, ja hüva vapustus, mille tekitasid ristosõjad, ei kajastunud põhjamaa tardunud piirides [---] Venemaal oli määratud auväärne saatus [---] Tema hõlmamatud tasandikud neelasid mongolite jõu ning peatasid nende sisserände otse Euroopa piiril; barbarid ei sõandanud jätta oma tagalaks alistatud Venemaad ja pöördusid tagasi steppidesse koduses Idas. Võrsuva rahvaalgustuse oli päästnud räsitud ja hingeheitve Venemaa [---] [Märkus: Ja mitte Poola, nagu veel hiljaaegu kinnitasid Euroopa ajakirjad; aga Venemaa suhtes on Euroopa alati olnud ühtviisi võhiklik ja tänamatu]” (“Vene kirjanduse vaimuvaesusest”, 1834. a. — Puškin XI: 268). Puškinile kiidab takka Blok: ”Me oleme alandlike hoolloppidena / Hoidnud soomuskilpi kahe vaenutseva rassi — / Mongolite ja Euroopa vahel!” (“Sküüdid” — Blok III: 360).

⁴Vrd vene sauna kirjeldusega, nagu seda kujutab apostel Andrei: “Ja jõudsin slaavlaste juurde, sinna, kus praegu on Novgorod, ja nägin seal elavaid inimesi, nende kombeid ja seda, kuidas nad pesevad ja vihtlevad, ja nad panid mind imestama. Ja sõitsin varjaagide maale ja tuln Rooma ja pajatasin sellest, kuidas õppisin ja mida olin näinud, ja jutustasin: “Oma teel siia nägin ma slaavlaste maal imeasja. Nägin palksaunu ja nad kütavad need kangesti kuumaks ja võtavad riided seljast ära ja on alasti ja valavad end nahaparkimisveega üle ja annavad endale värskete vitstega valu ja nüpeldavad end ise ja nüpeldavad endal peaaegu et eluvaimu seest, ning ronivad siis välja, valavad end jääkülma veega üle ja alles niiviisi saavad virgeks. Nad teevad seda kogu aeg, nad piinavad end ise — seda ei tee nendele keegi teine, ja nõnda on see enese pesemise, mitte mingi piinamistoiming.”” (PVL I: 12.)

santsi oikumeeni osana, nüüd aga siseneb ta Euroopa kultuuri-ruumi. Nii nagu varem oli üle võetud bütsantsi väärtussüsteem, võetakse nüüd omaks lääneeuroopalik kultuuriorientatsioon.

Piiripealne, vahepealne iseloom määratleb vene kultuuri niioelda kahetist eneseteadvust, tema kahetist lähtepunkti. Orienteerumise korral lääne kultuurile võib siin mitmes perspektiivis, mitmetest vaatekohtadest hinnates kangastuda nii Lääs kui ka Ida. Sellepärast võib Venemaal pidevalt täheldada kas püüdlemist lääne kultuuri poole või, vastupidi, ettekujutust oma eripärasest teest, s.t pürgimust eralduda, säilida. Nii või teisiti on mõlemal juhul püsivaks kultuuriliseks orientiiriks olnud Lääs, lääne kultuur on see, millega kogu aeg on tulnud arvestada.⁵

Sestpeale hakkab areng kiirenema — võõraste kultuuriväärtuste läbematu omandamine ja koos sellega vene ühiskonna kultuuriline heterogeensus, kultuurieliidi ja rahva lahknemine, kes kumbki räägib eri keelt ja kuulub eri kultuuri. Aga sellest saab omakorda alguse ka vene intelligentsi eriline ilming temale nii iseloomuliku süü- või kohusetundega rahva suhtes.⁶

Vene intelligents on orienteeritud lääne kultuurile ja juba see asjaolu eristab kaheldamatult vene intelligenti lääne intellektuaalist (kelle jaoks Lääs ei saa olla kultuuriliseks orientiiriks). Ta

⁵Midagi analoogilist — samasugust autorefleksiooni, samalaadset eneseteadvust täheldame Saksamaal. Ka saksa kultuur on end mõtestanud piiriäärsena, piiripealsena. Siit on pärit ka teatav alaväärsuskompleks, mis neid kaht (vene ja saksa) kultuuri ühendab, orienteerumine võõrale kultuurile ja ühtlasi sellega antiteetilisel seotud natsionalism, puristlik lahtiütlemine võõrast kultuurist, juurte otsingud, ajaloo mütologiseerimine, messianism — enese erilise rolli rõhutamine. Just see võõra traditsiooni vastane natsionalistlik protest on tavaliselt kõige vähemal määral rahvuslik ja traditsioone järgiv. Need juurteotsimised on alati kunstliku, intellektuaalse iseloomuga ja üldse on nad sageli seotud võõrkeelse, välismaise mõjuga — selle lääne kultuuri mõjuga, millest püütakse lahti ütelda. Näiteks vene slavofiilide puristlik protest võõrsõnade vastu toob ilmsiks saksa romantismi ja üldse saksa ideoloogia mõju (vt Uspenski 1994: 160–161): vene slavofiilid on ideoloogiliselt saksa romantikute koopia.

⁶Selles mõttes osutus intelligentsi kui “kihi” ja vahepealse grupi (vt Ušakov III: 1002) stalinlik määratlus õnnestunuks.

kuulub küll lääne kultuuri, kuid sellel kuulumisel on eriline sotsiaalne funktsioon, ühiskonna teenimise iseloom (mida tal Läänes jällegi olla ei saaks): intelligents esindab lääne kultuuri, kuid selle kultuuri retsiipiendiks peab olema vene rahvas — selle mõiste kogu ebamäärasuse ja ajaloolise muutlikkuse juures.

Intelligentsifenomeni on raske defineerida, muu hulgas on raske eristada intelligendi käitumist määravaid iseloomulikke jooni, sest intelligents ise ei püüagi end sotsiaalse grupina määratleda. Pigem püüab ta määratleda oma suhtumist teistesse sotsiaalses näähtustesse. Seetõttu ta sõltub nendest näähtustest (millele ta end vastandab või siis just orienteerub). Kuid need näähtused ei ole stabiilsed, nende sisu on omakorda teatud sõltuvuses ajaloolisest ja kultuurikontekstist, see aga kajastub intelligentsi mõiste sisus.⁷

Niisiis ei iseloomusta intelligentsi niivõrd mingid sõltumatud ja immanentsed tunnused (mis lubaksid konstateerida nende näähtuste olemasolu või puudumist sõltumatult ajaloolisest ja kultuurikontekstist), vaid pigem just vastandumine teistele sotsiaalses näähtustele. Eeskätt annab intelligents mõtte oma suhtumisele võimusse (sealhulgas tsaarisse kui võimu kehasusse) ja rahvasse. Suhtumine võimusse ja rahvasse määrab kindlaks nii-öelda semantilise ruumi koordinaadid, pluss- ja miinuspooluse: intelligents vastandab end võimule ja teenib rahvast (kellele ta end sellega tegelikult samuti vastandab). Seejuures võib nii võimu mõiste sisu (muuhulgas kujutus ainuvalitsejast) kui ka rahva mõiste sisu aja jooksul muutuda, eri ajalooetappidel võib neil olla täiesti erinev mõte ja loomulikult kajastub see ka intelligentsi käitumises; ometigi vastandumine ja suhete struktuur — see kõik säilib.

⁷Niisugust laadi situatsioon on hästi tuntud lingvistikas ja semiootikas. Me võime foneemist *a* kõnelda sedavõrd, kui ta vastandub teistele sama keele foneemidele; teisisõnu, foneemi *a* sisu ei määra iseisvad, näiteks artikulatsioonilised või akustilised karakteristikud, vaid tema asend fonoloogilises süsteemis: foneem *a* on ühtede tunnuste alusel vastandatud foneemile *b*, teiste tunnuste alusel foneemile *c* jne, ja see suhete kogum määrab tema sisu. Aja jooksul (keele evolutsiooniprotsessi käigus) vastanduse iseloom muutub, kuid vastandamine ise jääb alles — fonoloogiline süsteem on tema elementide konkreetsetest karakteristikutest päisavam.

Järgnevalt kavatsen ma rääkida just suhtumisest võimusse. Mulle näib, et vene intelligentsi kujundas nimelt see suhtumine ja vahest ilmneb vene intelligendi ning lääne intellektuaali erinevus just siin kõige kujukamalt.

Nagu ma olen rääkinud, on Venemaa alati olnud eksplitsiitselt orienteeritud võõrale kultuurile. Kõigepealt orienteeruti Bütsantsile, seejärel — Läänele. Püha Vladimiri reformides, mis tähendasid Venemaa saamist Bütsantsi tsivilisatsiooni osaks, ja Peeter I reformides, millega deklareeriti Venemaa kuulumist Lääne-Euroopa tsivilisatsiooni, ilmneb põhimõtteline sarnasus. Tegelikult on need reformid sisuldasa analoogilised — muutub vaid kultuuriline orientiir. Ühel juhul kuulutatakse printsipi *ex Oriente lux*, teisel juhul — *ex Occidente lux*, kuid mõlemal juhul määratakse väärtused väljaspool ja see eeldab paratamatult võõraste kultuurimudelite ning kontseptuaalsete skeemide teadlikku omandamist. Vana ja uue küsimus paistab nüüd oma ja võõra probleemina, kultuurilist arengut adutakse võõra kogemuse omandamisena.

Ent vene pinnasesse sattudes saavad need mudelid üldjuhul sootuks teise sisu ja selle tulemusena kujuneb miski, mis on oluliselt uus ega sarnane ei omaksvõetavale (s.t orientiiriks olevale) kultuurile ega retsiipiendi kultuurile. Selle tulemusena — ärgu see tundugu paradoksina — vene kultuuri omapära toetab märgatavalt just orienteeritus võõrale kultuurile.⁸

⁸Vrd Pjotr Bicilli märkusega vene kultuuri loomingulise laadi kohta: "See, et Venemaa oli oma arengus Euroopast maha jäänud ja pidi hiljem kiiruga Euroopale järele jõudma, oli suurim õnnetus, kui me peame silmas Tsivilisatsiooni; kui me aga silmas peame Kultuuri, siis oli see saatuse suurimaks kingiks. Kultuurilgi on oma eripärane progress, millel küll puudub seaduspära, mis küll ei ole sirgjooneline, mis küll ei pea realiseerima teadlikult püstitatud eesmärgi, ent mis seisneb vaimse kogemuse tulemuste salvestamises, vaimsete stiimulite ja loominguliste võimaluste tagavara soetamises [...] Kultuur on loomu poolest traagiline ja sellepärast ei ole talle omane kulgeda häirimatult, idülliliselt, ilma takistuste ja ohtudeta. Muidu ähvardaks teda iseäranis kohutav ja vääramatu oht — olla tsivilisatsiooni poolt märkamatuks, vähehaaval endasse imendatud, nii nagu see on järjepidevalt juhtunud hulga Euroopa

Tõepoolest, võõrale kultuurietalonile orienteerumise tulemukses on see, et Venemaale hakkab ilmuma nii- või teistsuguseid tekste (nii selle sõna lingvistilises kui ka laias, semiootilises mõttes), tekste, mis väljendavad omandatavat kultuuritraditsiooni. Kuid need tekstid hakkavad siin käibima väljaspool seda ajaloo- ja kultuurikonteksti, mis oli tinginud nende tekke omal ajal. Veel enamgi: tegelikult nad just selleks üle võetaksegi, et vastav kultuurikontekst siin taas luua. Kultuuriline hoiak ja ideoloogiline taotlus ennetavad tõelisust ja nad on tegelikult kutsutud looma uut reaalsust. Uude konteksti sattudes omandavad need tekstid paratamatult teise sisu — võib öelda, et nad hakkavad elama uut elu.

Kõik see peab paika ka vene intelligentsi fenomeni puhul. Pole vähimatki kahtlust, et vene intelligentsil ja lääne intellektualismil on ühised juured. Nad lähtuvad ühest ning samast allikast, ja vene intelligents tekib lääne kultuuri ülekandmisprotsessi käigus. Sellegipoolest, nagu ma püüan osutada, tekib Venemaal midagi oluliselt erinevat sellest, millega võib kohtuda Läänes.

Üheks vene intelligentsi fundamentaalseks tunnuseks on tema põhimõtteline opositsioonilisus ühiskonnas domineerivate insti-

kultuuridega. Nende pärijaks osutudes käis vene kultuur oma rikkustega ümber tõeliselt kuningliku vabadusega” (Bicilli 1996: 147).

Samasuguseid mõtteid võib leida ka Toporovilt: “On hästi teada, mille poolest mahajäämine on halb ja milles on mahajääja häda. Halvemini tuntakse mahajäämisolukorra eeliseid nendel juhtudel, kui teatud imperatiiv kohustab järgalt seda mahajäämist ületama, ettejätnuid kinni püüdma, s.t hädavajalikkusest voojust tegema — kui pidada silmas olukorra üht tõlgendamisevõimalust. Samal ajal kuulub säärane olukord vene kultuuri arengu tüüpiliste ja kestvate situatsioonide hulka. See, et venelased (ja laiemalt slaavlased) olid Bütsantsist ja Lääne-Euroopa rahvastest maha jäänud oma liikumise poolest ristiusu suunas, oli halb, kuid see, et ristiusu vastuvõtmine teatava paratamatusega eeldas oma keelse kirjaviisi kehtestamist ja omandamist, mis sai teoks enam-vähem samal ajal — see oli vaieldamatult hea ja selle heaga seostus säärase vaimse maksimalismi, lootuste ja eufooria õhustiku kujunemine, mis iseloomustas ühiskonna vaimset olekut nende kahe sündmuse ajastul, kuid sellega tärkasid ka ahvatlused, mis lähtusid “heast”, kuid vedasid äraspidise suunas. . .” (Toporov 1994: 339).

tuutide suhtes. See opositsioonilisus leiab väljenduse eeskätt suhtumises poliitilisse režiimi, religioossetesse ja ideoloogilistesse hoiakutesse, kuid see võib laieneda ka eetilistele normidele ja käitumisreeglitele jmt. Nende standardite teisenedes muutub selle opositsioonilisuse laad ja suund, kuid mitte kvaliteet. Just opositsiooni- ja vastasseisutraditsioon ühendab erinevate põlvkondade intelligentsi: intelligents on alati vastu — eeskätt on ta võimu ja igasuguse despotismi, domineerimise vastu. Vastavalt sellele on vene intelligents näiteks religioosnes ühiskonnas ateistlik (nagu see oli imperaatorlikul Venemaal) ja ateistlikus ühiskonnas religioosne (nagu see oli Nõukogude Liidus). Üldiselt võttes peitub selles vene intelligentsi kui ideoloogilise liikumise nõrkus: teda ei ühenda niivõrd ideoloogiline programm, kuivõrd vastasseisu traditsioon, s.t mitte positiivsed, vaid negatiivsed tunnused. Tulemuseks on, et olles opositsioonis sootsiumis domineerivate institututidega, satub ta tegelikult nendest sõltuvusse: standardite teisenedes muutub opositsioonilisuse laad, selle konkreetset ilmingud.⁹

Näib, et kõik see eristab vene intelligentsi lääne intellektuaalsusest. Lääne intellektuaale ühendab palju suuremal määral ideoloogiline traditsioon, mis lõppkokkuvõttes on tagasiviidav valgustusaja ideoloogiale — eriti progressiusule. Vene intelligendile ei ole progressiusk iseenesest tähtis (kuigi teatud ajalooajaperioodidel võib ta väga tähtis olla). Vene intelligent võib (teatud perioodil) uskuda progressi samal määral, nagu ta (teisel perioodil) võib uskuda Jumalat. Kõik oleneb sellest, millele see usk vastandub.

Ajalooliselt on vene intelligentsi ideoloogilise vastasseisu traditsiooni nähtavasti määranud opositsioonilisus Tsaari-Venemaa poliitilise režiimi suhtes. Edaspidi muutub opositsioonilisus sõltumatuks teguriks, mis laieneb ka teistele sootsiumis domineerivatele institututidele ning võib esineda kõige mitmekesisemal kujul. Kord kätteõpitud vastasseisuprintsiip otsib siis endale realiseerumisevõimalusi.

⁹Siit omakorda saab tekkida teisene opositsioonilisus, s.t opositsioonilisus opositsioonilisuse suhtes, kui miinus korda miinus annab plussi (niisugune on Leontjevi ja Rozanovi seisukoht). On ilmne, et see asjaolu seostub intelligentsi üldiste tüpoloogiliste karakteristikutega (selles mõttes Leontjev ja Rozanov on intelligentsi kvintessents).

Vene intelligentsi lätteks on just opositsioon “intelligents vs. tsaar”: vene intelligents tekkis vastuseisust tsaarivõimule, tsaari-režiimile. Teisisõnu, opositsioon tsaarivõimu vastu formeeris vene intelligentsi.

Veel enamgi, vene intelligents tekkis vastuseisu tingimustes tüüpilisele tsaarile, tsaarivõimule kui regulaarsele instituudile, kui vene riigimasina süsteemipärasele ilmingule.

Võib öelda, et tsaari tüpologiseerimine tekib uusimas Vene ajaloos suhteliselt hilja, alles Nikolai I ajal. Enne 1825. aastat olid Venemaa ainuvalitsejad isikupärased ja erinesid suuresti üksteisest. Valitsemiskorra vahetumine tähistas alati uut ajastut, mis olenes täiel määral ainuvalitseja isiksusest. Teisisõnu, puudus tsaarivõimu kui organiseeriva printsiibiga seotud korra, regulaarsuse traditsioon. Sealhulgas puudus ka troonipärimise, s.t võimu üleandmise korrastatud traditsioon. Kuni Nikolai I-ni välja oli võimu üleandmise tavaliseks viisiks riigipööre (mille viisid läbi kaardiväe ohvitserid), ja selle traditsiooniga on üldiselt öeldes kooskõlas ka dekabristide ülestõus. Tulemusena võis troonile sattuda isik, kellel polnud aujärjeks mingeid õigusi, nagu näiteks Katarina II (ja siit selgub muuseas “isehakanute” teke; vrd Uspenski 1996: 150 jj). Kuidas muidu sai Puškin väita, et kõik Romanovid on revolutsionäärid (Puškin XII: 335, 178; vrd Lotman, Uspenski 1996: 415, 502 märkus 3); kui seejuures arvestada, et faktiliselt lõppes Romanovite dünastia eksisteerimine pärast Jelizavetat (sest Paul I ei olnud Peeter III poeg), siis peame järeldama, et revolutsioonilisus ei ole kirjeldatava perioodi ainuvalitsejate geneetiline, vaid tüpoloogiline tunnus.

Võtmemõisteks, mis avas Romanovite valitsemisstiili, oli kuni 1825. aastani ekstsess. Ja alles Nikolai I ajastul tekib ettekujutus seaduslikust tsaarist, millega ei peeta silmas üksnes tsaari legitiimsust, vaid ka ainuvalitsusliku võimu reegleid määravate aluste olemasolu. Teinud oma eesmärgiks niisuguse kõikehõlmava korrastatuse saavutamise, loobub Nikolai I esmakordselt toetumast ajutisele (ning kergesti väljavahetatavale) favoriitide seltskonnale ja loob isikupäratu riigimasina, mille aluseks on määruspärasus ja kord, mis peab elama temast endast kauem ning saama järglase omaks. (Selles seoses on iseloomulik, et uusima aja Vene riigiva-

litsejatest on tema samuti esimene, kes algusest peale ja vastutus-tundeliselt kasvatas vanemat poega kui oma järeltulijat.)

Võib öelda, et Nikolai-eelsel ajastul rajanesid isiksuse ja valitseja suhted religioosel mudelil. Apelleerimine tsaarile, nagu Jumalalegi, võis jääda vastuseta, võis esile kutsuda täiesti ette-arvamatut, ka negatiivse reaktsiooni, kuid mis tahes tulemus vaid rõhutas suhete endi isiksuslikku ja põhimõtteliselt kodifitseerimatut laadi. Suhe tsaarisse on siinjuures analoogiline religioosse suhtega Jumalasse. Ent Nikolai-ajastul vahetab religioosse mudeli välja maagiline mudel, mille olemus seisneb selles, et soovitud tulemuse tagab ainult õige käitumine. Suhted valitsejaga asendatakse sel ajastul suhtega riiki kui korrastatud süsteemi (mis näeb ette suhete formaalse, bürokraatliku külje järsult tõusva väärtuse). Isiklik kontakt tsaariga on mõistagi võimalik uuteski oludes, kuid tsaaril ei ole enam voli valdaval enamikul juhtudest muuta oma-enda kehtestatud korda.¹⁰

Intelligents kui eriline sotsiaalne nähtus tekib, nagu mulle näib, nimelt reaktsioonina selle uue korra vastu. Vastuseis süsteemile ja ka isikule, kes seda süsteemi personifitseerib (tsaari vastu), muutub immanentseks teguriks, mis eri ajaloolistes oludes teostub isemoodi, kuid hakkab nii või teisiti alaliselt ohjama käitumise üldist koodi.

Vene intelligents on ikka olnud opositsiooniline, see on ühiskonna niisugune grupp, mida tema loomust silmas pidades ei saa põhimõtteliselt kutsuda osa võtma riigivalitsemisest, mida ei saa bürokraatlikku masinavärki kaasa tõmmata; intelligent ei saa õigupoolest kuuluda bürokraatlikku administratsiooni, ta ei

¹⁰Tsaariga suhtlemise tüübi vahetumist, millele osutasime, elas valuliselt läbi Puškin. Näiteks *Kapteni tütres* palub Maša Mironova Katarina II-lt nimelt *armu* ja mitte *õiglust*. Ühele selle vastanduse paljudest mõttevarjunditest heidab valgust jutustuse all seisev töö kuupäev. Samadel aastatel sai valmis Speranski teos Vene seaduste kodifitseerimisest, mis omandas Nikolai valitsemisajal väga kõrge saavutuse staatuse. Puškin ise mängis demonstratiivselt Maša Mironova rolli, ilmudes tsaari ballile frakis ja mitte kammerjunkru mundris; kõigil usalduslikel jutustajatel Nikolai I-ga oli frakk Puškini jaoks vältimatuks atribuudiks. See tähelepanek kuulub A. Ospovatile; vestlused temaga olid käesoleva töö kirjutamisel suureks abiks.

saa valitseda, administreerida. Selles mõttes võivad intelligendid meenutada munki, kes hülgavad maailma. Intelligent hülgab bürokraatliku, riikliku maailma, riiklikule süsteemile vastandab ta vaimsed väärtused.

Ja selles mõttes on intelligent aadliku vastand. Vene aadelkond on nimelt teenistuslik seisus, vene aadlik teenib (mis peegeldub ka sõna *aadlik* etümoloogias:* erinevalt vastavatest lääneeuroopa sõnadest ei rõhutata siin mõtet suursugusest päritolust või kõrgemast seltskonnast, vaid lähikondlust tsaarile, teenimise ideed).¹¹ Aadlik on “tsaari teener” ja riigi, riigisüsteemi teener, kes põhimõtteliselt peab alluma kõigile antud ühiskonna standarditele.¹² Erinevalt aadlikust, kes teenib tsaari, saab intelligent teenida ainult ideed: aadlik teenib riiki, intelligent aga ühiskonda (ehkki see teenimine võib eri ajalooperioodidel isesuguseid vorme võtta).¹³

Siit järeldub, et intelligents, mida võib käsitada omamoodi kultuurieliidina, ei saa sotsiaalsesse eliiti kuuluda oma olemuse tõttu. Kooskõlas sellega ei saa intelligent olla rikas, tal ei tohi olla võimu, ta ei tohi administreerida. Kõik see meenutab tegelikult mungaordut: sarnaselt munkadega hülgavad intelligendid teatud mõttes ilmaliku ja keskenduvad vaimulikule (arvestades küll seda, et mõistetele *ilmalik* ja *vaimulik* omistatakse niisugusel juhul teine tähendus). Vaevalt et see analoogia on juhuslik. Intelligendid olid kutsutud uuel ilmalikustatud Venemaal, kus religioonil, erinevalt

*Vн *дворянин* tuleneb sõnast *двор* ‘õukond’, mis märgib monarhi ja tema perekonna teenindamiseks loodud institutsiooni; *дворянин* on selle institutsiooni koosseisuline liige. *Tlk. märkus*.

¹¹Pärast aadli privileegide ukaasi (1762) ei olnud vene aadlik kohustatud töötama, tööst sai kultuurilise valiku probleem.

¹²See puudutab isegi välimust. 1699. a käskis Peeter I kõigil habeme maha ajada ja kanda euroopa rõivaid. Vanausulised aadlikud, kes seda käsku täita ei tahtnud, jäid aadliseisusest ilma: aadlikud ei olnud oma välimuse suhtes vabad just niisamuti, nagu ses suhtes ei ole vabad sõjaväelased.

¹³Kõneldes aadlist ja vastandades teda intelligentsile, ei pea ma mõistagi silmas seisust, vaid just teenimise iseloomu, s.t elutee valikut: intelligentsil ei saa olla seisuslikke piire ja paljud intelligendid olidki päritolu poolest aadlikud (vt allpool).

varasemast, Peetri-eelsest Venemaast enam domineerivat rolli ei olnud, mängima vaimsete väärtuste kandjana sama osa, mida omal ajal olid täitnud mungad. Ilmalikustamise oludes võtsid nad kanda selle ülesande (muu hulgas õpetamisfunktsiooni), mis varem oli kuulunud munkkonnale ja üldse vaimulikele. Pole ime, et intelligent võib tihti meenutada vaga hullu (näitena sobib Rahmetovi kuju Tšernõševskil) ja et intelligentsi üritus on iseenesest käsitatav vaimse missioonina.*

Täpselt niisamuti täidab ka vene kirjandus uues ilmalikustatud ühiskonnas sedasama ülesannet, mida varem oli täitnud vaimulik, religioosne kirjandus. Ta õpetab, moraliseerib — see on omamoodi jutlus. Vanavene lugeja luges pühakute elulugusid; uus vene lugeja loeb klassikalise vene kirjanduse teoseid. Need täidavad üht ja sedasama dotseerivat rolli. Klassikaline vene kirjandus nagu ka vanavene kirjandus õpetab, kuidas elada, ta pajatab pidevalt Hea ja Kurja võitlusest, vajadusest teha valik Tõe ja Vale vahel (see iseloomustab vene kirjanduse traditsiooni nüüdisajani välja. Sotsiaalsed probleemid on sellele vähem iseloomulikud, enamasti arutatakse neid üldisema probleemistiku kontekstis; omaette ei ole nad huvitavad — nad on huvitavad ainult kui Hea ja Kurja ilmlemise valdkond).¹⁴

*Vaga hullu, kelle nimeks vene religioosnes kultuuris on *уродивый*, on Boriss Uspenski teisal interpreteerinud kui “didaktilise antikäitumise” kandjat, keda ümbritseb “sakraalne mikroruum” ja kelle käitumine, mis “ühendab teda sealpoolse maailmaga”, paljastab samal ajal “siinse maailma valskuse”. Vt Борис Успенский, “Антиповедение в культуре Древней Руси.” — Б. А. Успенский. *Избранные труды*, I. Москва: Гнозис, 1994, lk 326–327 (320–332). *Tlk. märkus.*

¹⁴Vanavene kirjandus oli ennekõike kirikukirjandus — õpetav, samavõrd kui vanavene kultuur oli ennekõike kirikukultuur. Aga uus vene kultuur oli Peetri-ajast peale ilmalikustatud kultuur — ta kujunes kirikust väljaspool ja koguni vastandas end kirikule. Samal ajal uus vene kirjandus, võiks öelda, täidab kujunenud lünka — ta tekib tühistatud kirikutraditsiooni asemele. Nendes tingimustes omandab algupärane kirjandus senisest veelgi suurema tähenduse. Varem oli kirjandus olnud justkui lisanduseks Pühakirjale ja jumalateenistusraamatutele. Nüüd, ilmalikustatud kultuuri oludes võtab vene kirjandus enda peale selle rolli, mis varem kuulus kirikule — ta jutlustab, õpetab.

Selles on vene kirjanduse eripära. Vene kirjanduse eripära on õigupoolest analoogiline vene intelligentsi eripäraga. Nii nagu intelligents, tekib klassikaline vene kirjandus lääne kultuuri omaksvõtmise käigus, lääneeuroopa kirjanduslike standardite jälgendamise käigus, kuid välja tuleb midagi lähtenäidistest erinevat — niisamuti nagu intelligentsigi puhul.

On lausa seaduspärane, et vene intelligentsi kujunemisel on nii tähendusväärne roll vaimuliku seisuse esindajatel. Õigupoolest intelligents ei ole seisuslik (intelligent võib olla mis tahes seisuse esindaja): intelligents on kutsumus, aga mitte seisus; intelligentsi ei ühenda mitte päritolu ühtsus, vaid elutee valik. Ja ometigi on intelligentide hulgas silmatorkavalt palju vaimuliku seisuse võsuid.

Ka siin ilmneb vene ajaloolise ja kultuurikonteksti erilisus. Õigeuskliku vaimulikkonna abielukeelu puudumine viis selleni, et preestritöö muutus pärandatavaks ametiks. Preestri vanim poeg päris isa koguduse (kui pärijaks osutus tütar, siis sai koguduse tema mees, kes üldjuhul samuti kuulus vaimulikku seisusse). Preestri lapsed said hariduse, kuid paljulapselistes preestriperekondades ei jätkunud kirikus kõigi jaoks kohta. Seega siis tsölibaadi puudumine koos koguduse pärandamise tavaga viis selleni, et Venemaal moodustus haritud klass, mida katoliiklik Lääs ei tundnud — preestrite lapsed, kes isa jälgedes ei käinud (vrd Medvedjev 1976: 17–18; Uspenski 1987: 29, § 3.1.5.). Just sealt käib vene intelligentsi pidev värbamine — see klass on tema täienemise pidev allikas.

Kuid pöördugem ajaloo juurde tagasi. Ma rääkisin, et vene intelligentsi kui erilise sotsiaalse fenomeni tekkimine on tagasiviidav Nikolai ajastule. See oli reaktsioon selle impeeriumiideoloogia vastu, mis leidis väljenduse kuulsas Sergei Uvarovi vormelisel “Õigeusk, Isevalitsus, Rahvuslus” (1832. a).

Uvarovi programm avaldas suurt mõju nii Vene impeeriumi kui teokraatliku ja monarhistliku rahvusriigi kujunemisele ning lõppkokkuvõttes ka vene intelligentsi formeerumisele.

Seejuures tuleb tingimata rõhutada, et Uvarovi kolmainsuslik vormel loodi nähtavasti Prantsuse revolutsiooni loosungi “Liberté, Egalité, Fraternité” (Vabadus, Võrdsus, Vendlus) mudeli

järgi ja vastandati sellele poleemiliselt.¹⁵ See oli omamoodi reaktsioon, vastus *prantsuse* vormelile. Niisiis Uvarovi vormel on ühtaegu *prantsuse* vormeliga seotud ja sellele vastandatud. Tõepoolest, Vabaduse asemel pakutakse meile Õigeusku (mida käsitataksegi tõelise vabadusena — ehkki mitte inimlikus, vaid jumalikus mõttes), Võrdsusele vastandub Isevalitsus ja lõpuks, Vendluse asemele asub Rahvuslus, s.t rahvuslikkuse idee.¹⁶

Vene intelligents tekkis omakorda reaktsioonina seda tüüpi ideoloogiale ja suurel määral reaktsioonina otseselt Uvarovi programmile. Niisiis selle asemel, et võtta aluseks prantsuse lähtevormel vabadusest, võrdsusest ja vendlusest ning sellega koos asuda ühte kilda lääne demokraatia (lääne intellektuaalide) traditsiooniga, reageeris vene intelligents eeskätt Uvarovi programmile. Teisisõnu, see oli reaktsioon reaktsioonile (kuivõrd Uvarovi programm oli reaktsioon Prantsuse revolutsioonile).

See määrab vene intelligentide ja lääne intellektuaalide põlise erinevuse: need on kaks erinevat mõttetraditsiooni.

Vastandades end Uvarovi vormelis väljenduse leidnud impeeriumiideoloogiale, osutub vene intelligents sellest tegelikult sõltuvaks (samaviisi, nagu Uvarovi vormel sõltub tegelikult Prantsuse revolutsiooni vormelist). Üldse realiseerub igasugune vastandamine teatud tunnuste alusel, mis oma semantiliste karakteristikute poolest on ühitatavad, s.t tunnuste alusel, mis eksisteerivad nende jaoks ühises semantilises ruumis. Vastandatavatel mõistetel peab tingimata olema midagi ühist, nad peavad pärinema ühelt ja samalt semantiliselt väljalt (muidu ei oleks vastandamine võimalik). Niisiis vastandumine ühe või teise tunnuse alusel

¹⁵Vrd selles seoses märkusega A. Homjakovilt (kelle avaldused võivad peegeldada tema isa vaateid): “Tsaar Nikolai Pavlovitši ja tema tahte väljendaja S. Uvarovi suur teene on selles, et nad valisid Venemaa definiitseks deviisiks selle kolmeosalise vormeli, milles ei varjata tole silmahakkavat vastandamist Prantsuse revolutsiooni deviisile, mis koosneb samuti kolmest sõnast” (Homjakov 1997: 7, samuti 8–9).

¹⁶Sõna *rahvuslus* toob Vjazemski käbele prantsuse *nationalité* vahendamiseks. Selle sõna konstrueeris ta poola *narodowość* eeskujul (vt Lotman, Uspenski 1996: 506–507, 555–556). Niisiis nähtavasti on sõna *intelligents* ja sõna *rahvuslus* ühtviisi tagasiviidavad poola allikale.

tähendab tegelikult sisenemist antud ruumi, antud semantilisele väljale. Kui Uvarovi vormel osutub sõltuvaks prantsuse vormelist, millest ta lähtub, siis vene intelligentsi programm osutub sõltuvaks Uvarovi programmist.

Tulemuseks on, et vene intelligents keeldub oma kujunemisperioodil olemast õigeusklik (nagu seda pakub Uvarovi vormel), kuid seejuures püsib vaimuomasena — Õigeusklikkust asendab Vaimsus — ja see eristab vene intelligentsi selgesti lääne intellektualismist.*

Edasi hülgavad intelligendid isevalitsuse ja pakuvad selle asemele revolutsioonilisust.

Lõpuks nad hülgavad rahvusluse kui imperiaalse rahvusliku idee; selle kohale võib asuda kosmopolitism; “rahvusluse” idee, mis Uvarovi mõtte järgi on seatud ühendama rahvust, vahetatakse edaspidi välja “rahva” ideega, mis vastandatakse vene ühiskonna teistele kihtidele, eeskätt aadli- ja linnakultuurile (siit minemine rahva sekka, mis võib üpris vahetul kombel meenutada palverännakut;¹⁷ seega saavad intelligendid tunnusjoonteks enese klassikuuluvuse eitamine ja talumatsi idealiseerimine).¹⁸

Nagu näeme, sünnitab lähtevormel “Vabadus, Võrdsus, Vendlus” Venemaal vastureaktsioonina vormeli “Õigeusk, Isevalitsus, Rahvuslus”, too viimane aga sünnitab omakorda vormeli “Vaimuomasus, Revolutsioonilisus, Kosmopolitism”.

Need transformatsioonid võivad olla illustratsiooniks sellele, millest ma varem rääkisin.

*Tuleks küll silmas pidada, et vene *духовность* märgib nii *vaimusust* kui ka *vaimulikkust*. *Tlk. märkus*.

¹⁷Kõneldes “rahva sekka minemisest”, me ei pea silmas mitte ainult 1873. ja 1874. a revolutsioonilist liikumist, mida selle nimetuse all tunti. Nähtusel endal on kahtlemata üldisem iseloom (ses seoses on eriti iseloomulikud kujud Aleksandr Dobroljubov ja Leonid Semjonov-Tjanšanski).

¹⁸19. sajandi keelt kasutades võib väita, et “rahvaliku” vahetab välja “lihtrahvalik”. Puškinil assotsieerub “lihtrahvalik” “slavofiilsusega” (“Kriitikate ümberlukkamiseks”, 1830. a — Puškin XI: 159; vrd Lotman, Uspenski 1996: 556–557).

Vene intelligentsil ja lääne intellektualismil on kahtlemata ühised juured: nad on nii või teisiti seotud valgustusajastu ja Prantsuse revolutsiooniga. Kuid vene intelligents ei ole nende allikatega seotud vahetult. Tema tekkis reaktsioonina teokraatliku, isevalitsusliku ja natsionalistliku režiimi vastu, mille tekkimine omakorda oli prantsuse ideoloogia vastase reaktsiooni tulemus.

Seega me näeme midagi kahekordse tõlke taolist. Kui me tõlgime teksti näiteks prantsuse keelest vene keelde ja püüame siis saadud teksti vene keelest prantsuse keelde tagasi tõlkida sõltumatult algsest lähtetekstist, siis ei pöördu me ilmiski algseisu juurde tagasi, s.t lähteteksti ei taba me ilmiski. Me saame uue teksti, mis erineb nii algsest kui ka tõlketekstist.

Seda laadi kahekordne tõlge näib laiemas semiootilises mõttes olevat tüüpiline Venemaale, vene kultuuri evolutsioonile. Eriti on aga säärane protsess, nagu mulle näib, suuteline selgitama vene intelligentsi kui erilise kultuurilmingu tekkimist.

Kirjandus

- В е р ж о з и н I–IV = *Русский энциклопедический словарь, издаваемый И. Н. Березиным*. СПб., 1873–1879. Отд. I–IV
- В и с и л л и 1996 = Бицилли П. М. Трагедия русской культуры. — П. М. Бицилли. *Избранные труды по филологии*. [М.], с. 147–157
- В л о к I–VIII = Блок А. *Собрание сочинений в восьми томах*. М.—Л., 1960–1963. Т. I–VIII
- В о б о р ъ к и н I–II = Боборыкин П. Д. *Воспоминания в двух томах*. [М.], 1965. Т. I–II
- В о б о р ъ к и н 1909 = Боборыкин П. Д. Подгнившие “вехи”. — *В защиту русской интеллигенции. Сборник статей*. М.
- Д а л I–IV = Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. Изд. 2-е. СПб.—М., 1880–1882. Т. I–IV
- D o r o s z e w s k i 1948–[1954]. = Doroszewski W. *Rozmowy o języku*. Warszawa *et al.*, Ser. [I]–IV
- D o r o s z e w s k i 1958–1969. = *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Warszawa, T. I–XI
- Е н с к л о п е д я о г о ł н а I–XII = *Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej wydawana pod kierunkiem redakcyi Tygodnika ilustrowanego i Wędrowca (F. M. Sobieszkańskiego)*. Warszawa, 1872–1877. Т. I–XII

- Н о т j а к о в 1997 = Хомяков Д. А. Православие как начало просветительно-бытовое, личное и общественное. — Д. А. Хомяков. *Православие, самодержавие, народность*. Минск, с. 7–94
- K a r ł o w i c z *et al.* I–VIII = Karłowicz, J., A. Kryński, W. Niedźwiedzki. *Słownik języka polskiego*. Warszawa, 1900–1927. Т. I–VIII
- L a v r o v s k i 1861 = Л...й П. [= П. А. Лавровский]. Южно-русский элемент в Австрии. — *Санкт-Петербургские ведомости*, № 73
- L o t m a n, U s p e n s k i 1996 = Лотман Ю. М., Б. А. Успенский. Споры о языке в начале XIX в. как факт русской культуры (“Происшествие в царстве теней, или Судьбина российского языка” — неизвестное сочинение Семена Боброва). — Успенский Б. А. *Избранные труды*. Т. II. *Язык и культура*. Изд. 2-е испр. и перераб. М., с. 411–683
- M a r k e v i t š I–XI = Маркевич Б. М. *Полное собрание сочинений*. М., 1912. Т. I–XI
- M e d v e d j e v 1976 = Медведев И. П. *Византийский гуманизм XIV–XV вв.* Л.
- M i h h e l s o n I–II = Михельсон М. И. *Русская мысль и речь. Свое и чужое: опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*. СПб., s.a. Т. I–II
- P a n f i l o v 1970 = Панфилов А. К. О слове интеллигенция. — *Вопросы языкознания и русского языка*. М. (Ученые записки Московского государственного педагогического института им. В. И. Ленина. № 353.) С. 362–373
- P u š k i n I–XVII = Пушкин [А. С.]. *Полное собрание сочинений*. S.l.: Изд-во АН СССР, 1937–1949. Т. I–XVII
- P V L I–II = *Повесть временных лет*. Под ред. В. П. Адриановой-Перец. М.—Л., 1950. Ч. I–II
- S o r o k i n 1965 = Сорокин Ю. С. *Развитие словарного состава русского литературного языка: 30–90-е годы XIX века*. М.—Л.
- Š m i d t 1996 = Шмидт С. О. К истории слова “интеллигенция”. — *Россия—Запад—Восток: Встречные течения. К столетию со дня рождения М. П. Алексеева*. М., с. 409–417
- Š m i d t 1996a = Шмидт С. О. Подвиг наставничества: В. А. Жуковский — наставник наследника царского престола. — *Русское подвижничество*. М., с. 187–221

- Ž u k o v s k i 1994 = Жуковский В. А. Из дневников 1827–1840 годов. Публикация, вступление и примечания А. С. Янушкевича. — *Наше наследие*, № 32. с. 35–47
- Т о р о г о в 1994 = Топоров В. Н. Вместо воспоминания. — Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. М., с. 330–351
- U s p e n s k i 1985 = Успенский Б. А. *Из истории русского литературного языка XVIII–начала XIX века: Языковая программа Карамзина и ее исторические корни*. [М.]
- U s p e n s k i 1987 = Успенский Б. А. *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München. (Sagners slavistische Sammlung. Bd. XII).
- U s p e n s k i 1994 = Успенский Б. А. 1994. *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI–XIX вв.)*. М.
- U s p e n s k i 1996 = Успенский Б. А. 1996. Царь и самозванец: самозванчество в России как культурно-исторический феномен. — Б. А. Успенский. *Избранные труды*, т. I. *Семиотика истории. Семиотика культуры*. Изд. 2-е испр. и перераб. М., с. 142–183
- U š a k o v I–IV = *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. М., 1934–1940. Т. I–IV
- V e r e s s a j e v 1945 = Вересаев В. В. О Качалове. — *Литературная газета*, № 7 от 10 февраля
- V i n o g r a d o v 1994 = Виноградов В. В. *История слов: Около 1500 слов и выражений и более 5000 слов, с ними связанных*. М.
- W ó j c i k, Z. 1962. *Rozwój pojęcia inteligencji*. Wrocław—Warszawa—Kraków

BORISS USPENSKI MÄÄRATU UURIMISVÄLI

BORISS USPENSKI (sünd. 1937) on eesti lugejale üsna tundmatu nimi. Seni on tema enam kui 400 teadustööst (millest suur osa on tõlgitud paljudesse võõrkeeltesse) eesti keeli ilmunud kaks artiklit — needki kirjutatud koostöös Juri Lotmaniga.

Ja ometigi on tartlastel au tohtida seda mitmete Euroopa ülikoolide audoktorit ja erudiiti nimetada oma kaaslinlaseks. Selleks on vähemalt kolm kaalukat põhjust. Boriss Uspenski kuulub võtmefiguuride Vjatšeslav Ivanovi, Juri Lotmani, Aleksandr Pjatigorski ja Vladimir Toporovi kõrvale, kes 1960. aastate teise poole suvekoolides Käärikul panid aluse Tartu-Moskva semiootikakoolkonnale, ning oli Juri Lotmani kõige lähem mõttekaaslane ja sõber. Kahekümne viie aasta jooksul kohtusid

nad Tartus või Moskvas vähemalt korra kuus. Pikemate kohtumiste aegu suviti valmisid nende arvukad kahasse kirjutatud artiklid. Ja lõpuks on Boriss Uspenski ka Tartu ülikooli teenekas külalislektor. Enne püsivalt Itaaliasse siirdumist väisas ta sageli ülikoolilinna, et siinsetele vene filoloogidele tarkust jagada. Möödunud aastal taas Tartut ja Tartu üliõpilasi uudistades tunnistas Boriss Uspenski nende ridade autorile, et ta ei ole üheski maailma linnas tundnud end kodusemalt kui Tartus. Ning avaldas hämmastust, et see on ikka veel nii.

Hariduselt on Boriss Uspenski lingvist; ta lõpetas Moskva ülikooli 1960. aastal üldise ja võrdlev-ajaloolise keeleteaduse alal. Esimesed monograafiad olidki lingvistilised: *Struktuurse tüpologia põhimõtted* (1962)*, *Keelte struktuurne tüpologia* (1965). Kuid keel(t)e struktuur-tüpoloogilise käsitluse juurest hargnesid Boriss Uspenski huvid ja pädevus keele- ja kultuuriajaloo ning semiootika, eriti kunsti- ja kultuuri-semiootika piiridesse. Kõik need valdkonnad ühinevad Boriss Uspenski teaduslikus loomingus kaleidoskoopiliseks tervikuks, mille püsivaks tunnuseks on olnud lingvisti detailitäpsus, semiootiku struktuuritaju ja ajaloolase kujutlusvõime ning haare. Silmatorkav on seejuures Boriss Uspenski eruditsioon. Näiteks tema *Valitud tööde* I köite viitekirjanduse koondnimistu hõlmab umbes 400-leheküljelisest raamatust rohkem kui kümnendiku!

Keelelise aine kultuuriajaloolised siirded realiseeruvad keeleteaduslikes monograafiates *Kirikuslaavi keele arhailine hääldussüsteem* (1968), *18. ja 19. sajandi vene kirjakeele ajaloost* (1985), *Vene kirjakeele ajalugu 11.–17. sajandini* (1987).

Kultuuriajaloo saab semiootilise ja lingvistilise analüüsi objekt 1970. aastate keskpaiku alustatud kapitaalses uurimuste tsükklis. Siin võetakse vaatluse alla (ida)slaavi paganlikud uskumused, vene religioosse väärtussüsteemi semiootika, murranguline kirikulõhe (ja selle omapärased filoloogilised aktsendid), 17. sajandi Venemaa poliitilised protsessid, Peeter I radikaalsed reformid, nende mõju vene kirjakeelele ja poliitiline kultuur üldisemalt. Silmapaistvamatest töödest olgu siin mainitud "Historia sub specie semioticae" (1976), *Filoloogilised leiud slaavi muistses pärandis (Paganluse reliktid idaslaavi Nikola kultuses)* (1982), "Tsaar ja isehakanu: Võimu usurpeerimine Venemaal kultuuriajaloolise nähtusena" (1982), "Antikäitumine vanavene kultuuris" (1985), "Tsaar ja Jumal: Vene monarhi sakraliseerimise semiootilised aspektid" (1987), "Tsaar ja patriarh: Võimu karisma Venemaal (Bütsantsi mudel ja selle vene tõlgendus)" (1991), *Tsaar ja imperaator* (2000). Kultuuriajaloo-

*Kõik uurimuste ilmumisaastad ja ilmumiskuju (artikkel või monograafia) on siin ja allpool antud töö esmaavaldamise daatumi järgi.

lise, lingvistilise ja semiootilise süvaanalüüsi tippnäidiseks võib kindlasti pidada Boriss Uspenski kapitaalset uurimust "Vene ekspressiivse fraseoloogia mütoloogiline aspekt" (1983/1987), milles autor avab vene *mat'* (= rõvedate sõimusõnade) sakraalsed (mütoloogilised ja religioossed) juured.

Kui heita pilk nendele Boriss Uspenski töödele, milles ta keskendub kunstilise teksti semiootikale, siis tuleb kindlasti mainida ettekannet "Kunstisemiootikast", mille noor lingvist pidas märgisüsteemide struktuursele analüüsile pühendatud konverentsil Moskvast 1962. aastal. Seda võib ühtlasi pidada Tartu-Moskva semiootikakoolkonna kujunemisloo üheks avataktiks. Kääriku suvekoolis tehtud ettekannete põhjal valmib Boriss Uspenskil paljudesse keeltesse tõlgitud kunstisemiootiline monograafia *Kompositsiooni poeetika: Kunstilise teksti struktuur ja kompositsiooni vormi tüpologia* (1970). Sellesse loomingurubriiki kuulub ka fundamentaalse tähendusega käsitlus "Ikooni semiootikast" (1971).

Hulk Boriss Uspenski kultuuri- ja kunstisemiootilise dominandiga uurimusi on valminud Juri Lotmaniga kahasse. Mõlemad teadlased täiendasid teineteist: Boriss Uspenski on hariduselt lingvist, Juri Lotman — kirjandusteadlane. Mõlemad keskenduvad vene kultuuri probleematikale, ning Uspenski on eriti asjatundlik 17. ja 18. sajandi vene poliitilise ja religioosse kultuuri alal, Lotman jällegi *par excellence* 18. ja 19. sajandi kirjandus- ja olmekultuuri vallas. Kumbki pole kutsumuselt teoreetik, nende teoreetilisi arusaamu semiootikast tuleb üldjuhul tuletada kunsti- või kultuuritekstide analüüsiloogikast. Samas on ka silmapaistvaid erandeid. Näiteks koostöö artikli "Müüt—Nimi—Kultuur" kirjutamisel kandis võrtsikaid teoreetilisi vilju just sellepärast, et artikli koostamisele olid eelnenud Boriss Uspenski mitmed tööd nimekultuurist Venemaal (nende hulgas kapitaalne monograafia *Vene kanooniliste nimede ajaloost* (1969) ja sari uurimusi keeleuniversaalidest (1965–1970)). Teiselt poolt vaadatuna tuleb rõhutada Juri Lotmani 1960. aastatel tärganud teoreetilist huvi kultuuri universaalsete keelte vastu ning silmas pidada esimeses tekstisemiootilises monograafias *Loengud struktuuralsest poeetikast* (1964) väljatöötatud *samasuse—erisuse*-esteetika inspiratiivset potentsiaali. Kui juttu on teoreetilisest panusest semiootikasse, siis ei saa muidugi mööda vaadata Boriss Uspenski väga huvitava uurimusest "Ajalugu ja semiootika" (1988/1989), milles muu hulgas avatakse ajaloomälu mütoloogilised mehhanismid. Sellelgi artiklil on kokkupuutepunkte Juri Lotmani pärandiga. Mainimata ei saa küll jätta vahest ehk tähtsaimat teoreetilise koostöö episoodi eespool mainitud viisiku koosseisus: 1973. a avaldatakse kuulsad "Kultuurisemiootika teesid" — Tartu-Moskva semiootikakoolkonna manifest.

*

Boriss Uspenski kirjutus vene intelligentsist on eesti kultuuri kontekstis kõigiti aja- ja asjakohane. Mitmes mõttes haakub see Mihhail Lotmani samateemalise artikliga *Akadeemias* (2001, nr 2; mõlemad on muide 1997. a Napoli rahvusvahelisel konverentsil esitatud ettekande redaktsoonid.)

Vene intelligentsi ja intellektuaalsuse pikaajaline mõju eesti kultuurile vääriks eraldi monograafilist käsitlemist. Olukorras, kus Eesti raamatukogud on tulvil venekeelseid originaal- ja tõlketekste ning kus russofoobia tuules vene keele oskus ehmatavalt kiiresti kaob, on asjakohane meenutada, et peaaegu kõigi eluvaldkondade haritlaskond Eestis on märkimisväärsel arvul ja tunduvalt kauem kui viimased sada aastat (esimene iseseisvusperiood välja arvatud) saanud hariduse Venemaa ülikoolides ja teistes teadusasutustes. Eesti rahvuslikku ja riiklikku ärkamisse on vene intelligentsi kompromissitu missioonitunne ja individualismi põlgav ohvrimeelsus jätnud jälje, mida tuleks säilitada ja meeles pidada.

Vene intelligentsi “alati vastu”-olek on lõppkokkuvõttes tagasiviidav vene õigesusust lähtuva eneseteadvuse duaalsele süvastruktuurile, mida Boriss Uspenski ja Juri Lotman ettevaatlikult kompasid juba oma 1975. a avaldatud ühisartiklis “19. sajandi alguse keelealased vaidlused vene kultuuri faktina (“Juhtum varjudeeriigis ehk keele saatus Venemaal” — Semjon Bobrovi tundmatu teos)”. Põhjalikult käsitleti seda duaalsust Juri Lotmani ja Boriss Uspenski artiklis “Duaalsete mudelite roll vene kultuuri dünaamikas (kuni 18. saj. lõpuni)” (1977). Kui katoliku usule toetavas lääne kultuuris asetseb paradiisi ja põrgu vahel neutraalse käitumise tsoon, milles viibivad isikud ja institutsioonid ei ole ei “pühad” ega “patused” (*resp.* “(riigi)truud” või “(riiki) reetvad”), siis vene õigesusus valitseb järsk kaksikjaotus, mistõttu kultuuri ühest olekust teise minek ei ole sujuv, vaid murranguline. Ajaloo kontekstis tähendab see enne olnu (*resp.* vastandatava) miinusmärgilist ja sakraliseeritud eitamist. Heaks näiteks on Lotmani ja Uspenski osutus sellele, et vene kunstikultuuris oli kaua aega mõeldamatu inimlikustatud, lihast ja luust neitsi Maarja (või teiste piiblitegelaste) kujutamise, seega ka renessanss kui inimlik kompromiss “püha” ja “patuse”, paradiisi ja põrgu vahel. Seesama sakraalse ja argise vahekord kultuuris kerkib päevakorra eesti luterliku traditsiooni ja vene kultuuritraditsioonide pörkumisel.

Mis puutub vene intelligentsi meie jaoks asjakohasesse missioonifenomeni, siis Boriss Uspenski õigustatud arvamuse kohaselt ilmneb see missioon näiteks vene klassikalise kirjanduse hingeharivas, vaimukosutavas, õpetavas rollis, millesse vene kirjanik on suhtunud niisamuti, nagu

preester suhtub jutlusse. Põlvkond, kuhu kuulub ka allakirjutanu, teab, mida see tähendas tuhandete vaimsete huvidega eesti koolinoorte jaoks umbse ja agressiivse nõukogude ideoloogia tingimustes. Lääne kirjandus ja suurem osa eesti kirjandusest, igasugune tõsiseltvõetav ajalookursus, rääkimata eesti omast — kõik see oli välistatud. Kuid — ime küll! — me pidime koolis kohustuslikult lugema Fonvizini *Äbarikku*, Gribojedovi *Häda mõistuse pärast*, Puškini *Lasku*, *Kapteni tüdart*, *Vaskratsanikku* ja *Mustlasi*, Lermontovi *Meie aja kangelast* ja *Deemonit*, Gogoli *Revidenti*, *Nina*, *Tarass Bulba*'d ja *Surnud hingi*, Gontšarovi *Oblomovit*, Turgenevi *Isasid ja poegi*, Tšernõševski *Mis teha?*, Nekrassovi *Kellel on Venemaal hea elada?*, Tolstoi *Anna Kareninat*, *Ülestõusmist*, *Sõda ja rahu*, Tšehhovi novelle, Gorki romantilisi jutustusi ja *Lapsepõlve*. Isegi Saltõkov-Štšedrini *Ühe linna ajalugu*! Nõukogudeaegse haritlaskonna vaimne pale võinuks olla sootuks teistsugune, kui seda vene kirjanduse vaimuvalgust poleks siis meile antud.

Peet Lepik

ESEMETE KEEL

Tarbekaupade semiootika alused

Winfried Nöth

Tõlkinud Indrek Aija

Kuigi tarbijauuringutes on juba ammu tunnustatud tarbekaupade sümbolilist loomust, hakati semiootika meetodeid turumajanduse märkide uurimisel rakendama alles hiljuti. Vaadanud üle hetkeseisu naaberuurimisvaldkondades, pakume välja semiootilise mudeli, näitamaks, et tarbekaupu tajutakse kolmes semiootilises freimis: kui utilitaarseid, kui komertsiaalseid ja kui sotsio-kultuurilisi *märke*. Sealjuures ei ole nende märkide tähendus füüsilisele tootele seesmiselt omane, vaid on genereeritud tootja ja tarbija interaktsioonis esemega või tarbija hinnangutes toodetele tarbekaupade süsteemi taustal.

Tarbekaupade süsteem on semiootiline *süsteem* (keel) *par excellence*, sest tootjatevaheline konkurents kipub suurendama erinevusi ja vähendama sarnasusi toodete vahel. Hoolimata tarbekaupade semiootilise süsteemi märkimisväärsest paradigmaatilisest struktuurist on sel siiski küllaltki nõrk süntagmaatiline dimensioon.

Niisugused metafoorid nagu “riiete keel” (Lurie 1981), “auto-de keel” (Aronoff 1985) või ka küllaltki populaarne nn “lillede keel” viitavad sellele, et kaubanduslike tehingute objektid pole lihtsalt märgid, vaid moodustavad ka semiootilisi süsteeme.

Winfried Nöth, “The Language of Commodities: Groundwork for a Semiotics of Consumer Goods.” — *International Journal of Research in Marketing*, No. 4, pp. 173–186.

Avaldame autori loal.

1. TARBEKAUBA SEMIOOTIKA HETKESEIS

Tarbekaupade märgilist loomust on analüüsitud nii puhtsemiootilistes käsitlustes (vt punkt 1.2) kui ka paljudes turundusalastes uurimustes (punkt 1.1), teoreetilises majandusteaduses (punkt 1.3) ja antropoloogias (punkt 1.4), kus semiootiline aspekt on esinenud varjatumal kujul.

1.1. Tarbekauba semiootika marketingialastes uurimustes

Turundusalastes uuringutes on tarbekaupade semiootilist aspekti käsitletud peamiselt kolmes valdkonnas: reklaamiteoorias, brändi imago uurimustes ja sümbolilise tarbimise teoorias. Põhjalike ülevaadete asemel puudutatakse käesolevas artiklis lühidalt nende lähenemiste semiootilisi aspekte.

1.1.1. Reklaam

Semiootilisest vaatepunktist uurib reklaamiteooria *sõnumeid tarbekaupade kohta*. Sellised sõnumid on tootja- või müüjadiskursused, mis on suunatud potentsiaalsele ostjale. Sõnum koosneb verbaalsetest ja visuaalsetest märkidest ning tarbekaup on nende märkide *referendiks*. Tootemargi imago ja sümbolilise tarbimise teooriad uurivad seevastu *tarbekaupade kui sõnumite* kommunikatiivseid funktsioone.

1.1.2. Tootemargi imidži uuringud

Sellest vaatepunktist on tarbekaupade näol tegu märkidega, mille tähenduseks on "brändi imago" tarbija teadvuses. Selle imago semantilisteks komponentideks on Levy järgi (1978: 168) tehnoloogiline aspekt, toote omadused, rahaline väärtus või sotsiaalne vastavus. Semiootilise lähenemise järgi moodustavad need komponendid toote *tähistatava* külje (ehk sisu), samas kui materiaalne ese ise on tarbekauba kui märgi *tähistajaks*.

1.1.3. Sümbolilise tarbimise teooria

Sümbolilise tarbimise (vrd Hirschman, Holbrook 1981) avastas juba Thorstein Veblen (1899) nn “silmatorkava” ehk “demonstraativse tarbimise” vormis; see kujutab endast kommunikatsiooniakti, kuid mitte tootja ja tarbija, vaid pigem tarbija ning teiste ühiskonnaliikmete vahel (või ka tarbija ja tema *mina* vahel). Märjiks pole sümbolilises tarbimises mitte niivõrd toode, vaid pigem tarbimise akt. Belk, Bahn ja Mayer (1982: 6) näevad sümbolilise tarbimise teooriat nii: “Sõltumata sellest, kas tarbimine vahendab [*communicates*] staatust niisama selgelt kui varasematel aegadel või mitte, on kindel, et inimeste kohta tehakse arvukalt järeldusi, mis on mõjutatud toodetest ja teenustest, mida nad on eeldatavalt valinud”. Kui toodete (näiteks auto) põhjal tehakse järeldusi nende kasutajate kohta (näiteks isikutüübi osas), siis interpreteeritakse neid tooteid *indeksiaalsete märkidena*. Sellise indeksi tähendus ei ole tarbekaupa ennast iseloomustav tunnus (nagu seda on tema kasulikkus või esteetiline väärtus), vaid viitab omadusele, mis oletatavalt iseloomustab selle tarbijat. Tarbekaupade keel, mis põhineb sellistel indeksiaalsetel märkidel, on keel tarbekauba kasutajate kohta.

1.2. Semiootilised lähenemised tarbekaubale

Kuna “kogu universum on märkidest küllastatud” (Peirce 1906: § 5.448n, tsit. Peirce 1931/1958) ja kuna semiootika on “teadus, mis uurib märkide toimimist ühiskonnas” (Saussure 1916: 16), siis paistab see distsipliin — sellisena, nagu seda on iseloomustanud tema loojad — olevat sobiv vahend ka kaubanduslike tehingute objektidega seotud tähenduste uurimiseks. Kuigi tarbijauuringud on alles hiljuti avastanud semiootika meetodid (näiteks Mick 1986; Umiker-Sebeok 1987), on semiootikud ise sel alal tegutsenud juba alates 1960. aastatest (vrd Nöth 1985: 447–454).

Kõige ulatuslikumaid tooteuuringuid on tehtud reklaami-semiootika kontekstis (vt punkti 1.2.1), uurides sõnumeid tarbekaupade *kohta*. Kaupade *kui* sõnumite uurimine on jäänud semiootikas tagaplaanile. See on osa üldisemast *esemete* semiootikast (ülevaadet vt Krampen 1979: 6–21). Keskseks teemaks sellel uurimisalal on olnud nn “semiootilise läve” [*semiotic threshold*]

määratlemine (vrd Eco 1976: 19–28) mittesemiootiliste esemete sfääri ja märkidena funktsioneerivate esemete sfääri vahel. Siin vaatleme kaht pakutud läve: kõrgemat (punkt 1.2.2) ja madalamat (punkt 1.2.3).

1.2.1. Reklaami ja tarbekauba müüdid

Kuigi reklaamisemiootikat (sõnumeid kaupade *kohta*) me siinses kontekstis (kus on vaatluse all tarbekaubad *kui* sõnumid) sügavamalt ei puuduta (ülevaadet vaata Nöth 1985: 447–454), pole reklaam siiski kõrvaline teema. Avalik diskursus kaupade *kohta* tekitab tähendusi, mis muudavad kommertsobjekti märgiks. Kui tarbija on kord neid tähendusi tundma õppinud, kaldub ta teatud teadvustatuse astmel neid kaubandusvõrgus ehk tarbekaupade süsteemis taas märkama.

Tarbekaupadele tekstuaalselt genereeritud tähenduste hulgas on semiootikud pööranud erilist tähelepanu *konnotatsioonidele* ehk sekundaarsetele tähendustele, mis on leitud olevat n-ö paraasiitsel kombel siirdatud kauba primaarsete tähenduste kõrvale. Selliste tähenduste süsteeme on (Barthes'i 1964a, 1964b järgides) käsitatud kui *müüte* (Langholz-Leymore 1975) või kui *ideoloogiad* (Williamson 1978). (Tarbekauba mütoloogiliste tähenduste kohta vt punkti 2.5.)

1.2.2. Sotsiokultuuriline semiotiseerimine

Ühe esimese semiootilise tõlgenduse tarbekaupadest kui märkidest esitas Barthes (1964a: 41–42). Tema jaoks tundub lävi mittesemiootilise ja semiootilise vahel asetsevat kõrgemal esemete “utilitaarsest või funktsionaalsest” aspektist (ehkki ta nimetab neid esemete aspekte märgifunktsioonideks (vrd *ibid.*: 41, 68)). Barthes leiab, et tarbekaubad ja muud kultuuriesemed “omavad väljenduslikku substantsi, mille põhieesmärgiks pole tähistamine”; näiteks “riided on kasutusel kaitsefunktsioonis ja söök toiteväärtuse pärast isegi siis, kui nad on kasutusel ka märkidena”. Kuid utilitaarse eseme *semantiseerimise* “vältimatus” protsessis omandavad nad tähenduse: “niipea kui on tegu ühiskonnaga, on iga kasutusakt muudetud iseenda märgiks”. Barthes (*ibid.*: 41)

arutleb selle semiotiseerimise kahe aspekti üle. Esimest võiks kutsuda *sotsiokultuuriliseks märgiks*. (Tema näide: “Vihmamantli kasutamine [---] ei saa olla lahutatud atmosfäärilise situatsiooni tegelikest märkidest”). Teist võiks kutsuda *kommertsiaalseks märgiks*. Selle viiteraamistikuks on tarbekaupade süsteem: “Kuna meie ühiskond toodab vaid standardiseeritud, normaliseeritud esemeid, siis on need esemed vältimatult mingi mudeli realisatsioonid [---] tähendusliku vormi substantsid. Et taasavastada tähenduseta esemeid, tuleks ette kujutada sellist tarbeeset, mis on täielikult improviseeritud ja millel täielikult puuduks sarnasus eksisteeriva mudeliga” (*ibid.*: 41–42).

Semiootilist läve, mida Barthes näeb eseme utilitaarse ja sotsiokultuurilise aspekti vahel, on samamoodi käsitletud ka mitmes teises semiootilises teoorias. Eriti just Mukařovský (1978: 40) funktsionaalne semiootika (rajatud 1930. ja 1940. aastatel) tõmbab selge piiri *praktilise* sfääri — kus leiab aset esemete vahetu kasutamine ja manipuleerimine — ning *semiootilise* sfääri vahele, mis on seotud esemete käsitamisega vahendatuna. (Teistsugust vaadet sellele dihhotoomiale vaata punktis 2.2.)

1.2.3. Utilitaarse tähenduslikustamine

Semiootilist sfääri on harva laiendatud funktsionaalse kasulikkuse valdkonda, kuid Moles (1972) on oma esemete teoorias selle võimaluse välja pakkunud. Moles’i definitsiooni kohaselt on eseme tähendus “suuresti seotud tema *funktsiooniga*, tema kasulikkusega inimvajaduste seisukohast” (1972: 48). Tarbekauba praktiline funktsioon on tema järgi selle *denotatiivne* tähendus. Oma teoorias sellistest tähendustest seob Moles struktuuralse semantika printsiibid psühhoosemantika meetoditega. Sel viisil avastatud eseme tähendus on sarnane selle eseme tähistamiseks kasutatava *sõna* leksikograafilise tähendusega. Näiteks sellise eseme nagu *nuga* tähendus võiks olla “käepidemega varustatud terav metall-laba, mida kasutatakse lõikamisvahendina”. Lisaks sellele tähenduse primaartasandile vaatleb Moles ka tähenduse sekundaarseid tasandeid, mida ta määratleb kui “esteetilisi või konnotatiivseid”. (Alternatiivset lähenemist käsitletakse punktides 2.1 ja 3.1.)

1.3. Semiootika ja teoreetiline majandusteadus

Täiendavad semiootilised lähenemised tarbekaupadele töötati välja teoreetilise majandusteaduse raames, kus kauba semiootilist olemust püüti esmalt leida tema kasutus- või vahetusväärtusest. Karl Marx on seejuures samuti kasutanud metafoori "tarbekaupade keel" (milles "linane riie annab edasi oma mõtteid") (Kapital I, 2.2).

Puhtsemiootilistes terminites on Lefebre (1966: 342) väitnud, et tarbekaup on märk, mille *tähistajaks* on "ese, mida saab vahetada" ja mille *tähistatavaks* on "potentsiaalne rahulolu", mida tarbija võib sellest ammutada. Rossi-Landi (1975: 128), nõustudes tarbekauba *kasutusväärtuse* aspekti kui "juba tootetasandil eksisteeriva märgifunktsiooniga", on väitnud, et esemele kui kaubale *iseloomulikku* märgiväärtust väljendab tema *vahetusväärtus*, kuna just see tingib kasuliku eseme muutumise kaubaks.

Baudrillard (1968, 1972) arendas välja tarbekaupade semiootika, mis defineerib nii tarbekauba kasutus- kui vahetusväärtust väärtustena kommertsiaalsete märkide süsteemis. Baudrillard'i järgi (1968: 276–277) saavad tarbekaupadest märgid just *tarbimise* kaudu, mida ta näeb "süsteemaatilise märgi-manipuleerimisena". Selle vaate järgi omandab materiaalne ja funktsionaalne ese tähenduse "abstraktses süsteemses suhtes kõigi teiste märgiliste esemetega [---], mitte kunagi oma materiaalsuses, vaid oma erinevuses" kõigist teistest tarbekaupadest. Nagu lingvistilised märgid, mille väärtus on määratud nende erinevusega muudest keeleelementidest, nii on ka tarbekaupad defineeritud semiootilise süsteemi elementidena. Ja nii nagu loomulikus keeles, kus sõnade materiaalne (foneetiline või kirjutatud) kandja on olemuselt irrelevantne ("arbitraarne") sisu suhtes, nähakse ka tarbekaupades märke, mille materiaalne aspekt on samavõrd suvaline: "Mitte esemed, vaid [---] *idee* on see, mida tarbitakse, esemed lasevad sellel ideel esile kerkida." Sellise radikaalse vaatega tarbimissemiootikale on tarbekauba semiotiseerimine jõudnud kriitilisse punkti: tarbekaubast on saanud puhas märk, milles ei näi olevat materiaalsel jälgegi praktilisest funktsionaalsusest.

1.4. Antropoloogilised lähenemised

Baudrillard'i äärmuslik nõue, et tarbekaupade semiootilise olemuse juures tuleb kõrvale jätta nende utilitaarne funktsioon (vrd Krampen 1979: 7), on analoogne teesidega, mille on iseseisvalt välja käinud antropoloogid. Nagu rõhutab Sahlins (1976: 55), on antropoloogiline lähenemine juba pikemat aega kõikunud kahe pooluse — tarbekaupade utilitaarse ja sümbolilise seletuse vahel. Esimene poolus on seotud *praktilise mõistusega*, teine kultuuriga (*ibid.*). Kultuuriline tõlgendus omistab kaubale märgilise väärtuse, "praktiline mõistus" vaatleb tarbekaupa mittesemiootilises, utilitaarses funktsioonis. Sahlinsi enda seisukoht (1976: 169) selles vaidluses on see, et tarbekaubad on alati läbi imbinud kultuurilistest tähendustest ning seda nii nende praktilise kasulikkuse kui ka sotsiaalses ja kommertsiaalses kontekstis: "Eseme sotsiaalne tähendus, mis muudab ta kasulikuks kindlatele inimtüüpidele, ei saa tema füüsilistes tunnustes avalduda selgemalt kui väärtus, mis talle omistatakse vahetusprotsessides. Kasutusväärtus pole vähem sümboliline ega vähem irrelevantne kui kaubanduslik väärtus."

Mitte vähem jõuliselt on seda radikaalset väidet tarbekaupade semiootilise iseloomu kohta kaitsnud ka Douglas ja Isherwood (1979: 62), kes deklareerisid, et "tarbimise põhilisim funktsioon peitub selle võimes mõtestada [*to make sense*]. Unustage idee tarbija irratsionaalsusest. Unustage ära, et tarbekaubad on head kas söömiseks või riietumiseks või enesekaitseks; unustage nende kasulikkus ja püüdke mõista ideed, et tarbekaubad on head mõtlemiseks — käsitage neid kui inimloovuse mitteverbaalset infokanalit."

Kultuurilise vahetuse objektide veel mõningaid mitteutilitaarseid mõõtmeid on esile toonud Csikszentmihalyi ja Rochberg-Halton (1981), kes uurisid, milline sotsiaalne ja psühholoogiline tähendus on kiindumusel, mida ameeriklased tunnevad oma koduste esemete vastu. Wallendorf ja Arnould (1988) pakuvad kultuuridevahelist [*cross-cultural*] lähenemist inimeste "lemmik-esemeid" puudutavatele hoiakutele. Antropoloogilist lähenemist tarbekaupadega seonduvate kultuuriliste väärtuste kujunemisele pakub välja ka Appadurai (1986).

2. TARBEKAUBAD KUI MÄRGID. PLURALISTLIK VAATEVIIS

Tarbekaupade semiootika alaste uurimuste põhipuudused on olnud ühekülgsus ja valed dihhotoomiad. Tarbekaubad ei saa märkideks väljaspool praktilise kasulikkuse sfääri. Nagu brändiimago uurimine on näidanud, seostavad tarbijad tarbekaupadega kindlasti ka utilitaarseid või praktilisi tähendusi. Sellised tähendused kuuluvad märgiliste tarbeesemete [*commodity-signs*] koostisse ja tarbija on neid tundma õppinud kas reklaami kaudu või praktilise kogemuse teel individuaalsetes tarbimisaktides. Tarbekaupade semiootilist tuuma ei tohi seega piirata dihhotoomiatesse nagu "utilitaarne/semiootiline" või "märk/mittemärk". Samal põhjusel pole tarbekaubaga seonduvate tähenduste paljususe kirjeldamisel ammendavaks vahendiks ka denotatiivse-konnotatiivse dihhotoomia.

2.1. Mitmefreimiline märk: põhieeldused

Selliste dihhotoomsete vaadete asemel esitatakse järgnevalt pluralistlik lähenemine tarbekaupade semiootikale. Põhieelduseks on see, et tarbekaubad on esemed, mida tarbijad tajuvad *erinevatest semiootilistest vaatepunktidest* (vrd Eco 1976: 24–27) ehk — kognitiivteadusliku terminoloogia järgi — eri freimides (vrd Nöth 1987a).

2.1.1. Tarbekauba semiootilised freimid

Järgnevalt pakume välja kolm prototüüpilist tarbekaupade freimi: *utilitaarne* (punkt 2.2), *kommertsiaalne* (punkt 2.3) ja *sotsiokultuuriline* kitsamas mõttes (punkt 2.4). Nende freimidega seonduvad tähendused pole tarbija- ja turundusteooriale tundmatud (vt punkti 1.1), kuid semiootikud on seni jätnud tähelepanu alt välja utilitaarse ja kommertsiaalse freimi (vt punkti 1.2).

Freime, mis võivad määratleda tarbekaupade tajumist, ei pea tingimata olema ainult kolm. Üht lisafreimi, mis edasisel eristamisel võib esile kerkida, tuleks nimetada *psühholoogiliseks* freimiks. Kultuurilise freimi alla kuuluvate allfreimide kohta vaata

punkti 2.4. Filosoofilisemast vaatepunktist on välja pakutud maailmavaatelisi universaalseid freime, alates kolmest (Popperi ja Ecclesi kolm maailma (1977)) ja lõpetades seitsmega (Kochi seitse semiogeneesi tasandit (1986: 167)).

2.1.2. Tarbekaup kui mitmefreimiline märk

Igas freimis vaadeldakse tarbekaupa kui *märki*, mis koosneb tähistajast ja tähistatavast. *Tähistajaks* on tarbekauba aine ja vorm — kui vahend või kandja, mille abil sõnumit edastatakse. *Tähistatavaks* on iga märgi spetsiifiline sisu. Seega väidetakse siin, et mitmefreimiline märgiline tarbekaup on tavaliselt seostatud kolme semantilise väljaga.

2.1.3. Tegelik ja potentsiaalne märk

Iga tarbeese on vaid *potentsiaalne* märk ja igaüks neist neljast vaatest talle omandab vaid virtuaalselt semiootilise mõõtme. Ostmise või kasutamise situatsioonis võib tarbekaup avalduda ka mittememiootilistes freimides (vt punkti 2.2). Tarbekaup pole kunagi ainult märk ega kunagi ainult mitte-märk. Ainult kindlas pragmaatilises kontekstis saab potentsiaalsest märgist tegelik märk. Turunduses ja reklaamiteoorias on siiski huvikeskmes tarbekauba märgiline loomus.

2.1.4. Tarbekauba tähenduste allikad

Eksisteerib kolm peamist tarbekaupade tähenduste allikat: (1) tootja diskursus (tootekirjeldused või reklaamid) kauba kohta ning selle diskursuse tõlgendamine tarbija poolt (kes võib pakutud tähendusi aktsepteerida, need tagasi lükata või neid ignoreerida), (2) tarbija isiklikud eelistused või varasemad kogemused konkreetse tootega ja (3) tarbija terviklik arusaam tarbekaupade süsteemist, mis koosneb teadmistest turul konkureerivate kaupade kohta.

Tootja ja tarbija poolt loodavad tähendused peegeldavad kaht antagonistlikku huvi ja lähenemist tootele (vrd Nöth 1987a). Kui tootja pakutud tähendused tootele on tavaliselt eufoorilised

ega puuduta kunagi selle võimalikke negatiivseid omadusi, siis ideaalne kriitiline tarbija suhtub tootja omakasupüüdlikesse avaldustesse skeptisega.

2.2. Utilitaarne märk ja semiootiline lävi

Neile, kes toetavad praktilise ja semiootilise selgepiirilist eristamist või isegi defineerivad semiootilist mitte-utilitaarsena (vt punkti 1.2.2), peaks mõiste “utilitaarne märk” tunduma sisemiselt vastuolulisena.

2.2.1. Mittesemiootiline ning semiootiline lävi

Erinevalt neist, kes leiavad semiootilise läve olevat utilitaarse ja semiootilise sfääri vahel (vt punkti 1.2), võtab käesolev lähenemine eelduseks, et utilitaarseid esemeid saab tajuda nii semiootilisena kui ka mittesemiootilisena. Erinevus ei tähenda läve kahe esemete või sündmuste klassi vahel. Erinevus seisneb kasutaja või tajuja vaatepunktis: *utilitaarses perspektiivis* tarbekaupa *kasutatakse* (näiteks kruvikeerajat või sõiduautot) või *tarbitakse* (näiteks purgiõlut). Kasutamine ja tarbimine kujutavad endast vahetut esemega manipuleerimist või selle muutmist (vrd Mukařovský 1978), kuid kasutamise ja tarbimise tunnuseid võib näha ka semioosise aktis.

2.2.2. Utilitaarne märk

Semioosise utilitaarsel tasandil esineb kaks lähenemist märgilisele tarbekaubale. Tarbija vaatepunktist assotsieerub utilitaarne märgiline tarbekaup tunnustega, mis on seotud eseme praktilise *kasutusväärtusega*. Lisaks sisaldab tootja vaatepunkt sellist tunnust nagu eseme tootmiseks kulunud tööjõu või materjali hulk. Järgnev arutelu keskendub tarbija vaatepunktile. Tarbija jaoks on utilitaarsel märgilisel tarbekaubal sellised tunnused nagu töökindlus, vastupidavus, praktiline kasulikkus, sobivus, maitsekus (vt punkti 2.2.3). Näiteks pesumasin, mille margi-*imago* sisaldab omadusi “kõrge kvaliteet”, “töökindlus” või “ökonoomsus”, on kujunenud nende utilitaarsete kontseptsioonide märgiks, isegi kui märgi kasutaja

pole kunagi kasutanud selle brändi pesumasinat. Ka toidu maitse ja toiteväärtus, rõivaste kaitsvad omadused (vrd Holman 1981a) ja tekstiili hooldatavus on näited utilitaarsetest tähendustest. Need semiootilised tunnused ei pea tingimata kattuma “tegelike” toote-tunnuste või -omadustega, nagu need avalduksid toote teaduslikul katsetamisel (vt punkti 2.2.3).

2.2.3. Utilitaarsed faktid ja märgid

Utilitaarse märgi referentsiaalsed tunnused ei ole identsed ühegi utilitaarse “faktiga”, toote omaduste ega funktsioonidega tegelikus kasutuses. Nende füüsiliste, tehniliste, biokeemiliste või muude “tegelike faktide” mittesemiootilist staatust siin ei eitata. Kogu skeptitsismi juures, mis puudutab võimalust jõuda teadusliku objektiivsuseni, võib öelda, et toote omadused, mis avalduvad tarbijate küsitlustulemustes, jõuavad lähedale nende tarbekauba mittesemiootilistele utilitaarsetele omadustele. Vaid “ideaalne kriitiline tarbija”, kes neid omadusi uurib ja tundma õpib, loob tarbekauba utilitaarse *märgi*, mille omadused vastavad ligilähedaselt neile mittesemiootilistele “faktidele”, kuid semiootika valdkonda ei kuulu see, kas pesumasin on ka tegelikult vastupidav ja töökindel. Semiootika teema on see, kas tarbijad on veendunud konkreetse margitoote vastupidavuses. Semiootilise tasandil tuleb tunnistada, et sellised veendumused võivad põhineda ka valedel eeldustel. Nagu ütleb Eco (1976: 7), “märk on kõik see, mida saab vaadelda tähenduslikult millegi muu asendajana. See miski muu ei pea tingimata eksisteerima või tegelikkuses kuskil olema hetkel, mil märk tema eest seisab. Seega on *semiootika põhimõtteliselt distsipliin, mis uurib kõike seda, mida saab kasutada petmise eesmärgil.*”

2.3. Kommertsiaalne märk

Kommertsiaalse märgina tähistab tarbekaup oma vahetusväärtust, kommertsväärtust seoses teiste toodetega tarbekaupade süsteemis. Selle väärtuse kõige otsesemaks indikaatoriks on hind, kuid ta sisaldab ka teisi tegureid, mis suurendavad või kahandavad tootja- või tarbijapoolseid kulusi, nagu näiteks defitsiitsus, allahindlused või garantiid. Mõned tooted omavad vahetusväärtust, mis

sisaldub ka tarbija margiimagos; näiteks Rolls-Royce konnoteerib kõrget hinda, samas kui venelaste Lada on tuntud odava autonona. Teised kommertsiaalsed tähendused on genereeritud edasimüüja hinnastrateegiatega (näiteks võimalus "hinna üle tingida" või kahetsev konstateering, et heal kvaliteedil "on ka vastav hind"). Paljud massitarbekaupade reklaamikampaaniad minetavad kommertsiaalse perspektiivi ning loovad mulje "hindamatust" [*priceless*] tootest. Sellistel juhtudel saab tarbekaubast (potentsiaalne) kommertsiaalne märk vaid kauplustes, mis ehitavad endale ise üles kommertsiaalsete tarbekaupade märkide süsteemid.

2.4. Sotsiokultuuriline märk

Tarbija (või reklaamija), kes tajub (või esitab) tarbekaupa kui sotsiokultuurilist märki, seob toote sotsiaalse grupi või kultuuriga, mida ta näeb olevat tüüpiliselt sellega assotsieeritud. Tuleb rõhutada, et mõiste *kultuur* on siinses kontekstis kasutusel kitsamas mõttes. Laiemas mõttes hõlmab kultuur muidugi ka kauplemise ja praktilise kasulikkuse sfääri (näiteks tehnoloogia).

Sotsiokultuuriline freim hõlmab suurt hulka allfreime või ka võimalikke ülemfreime, mille täpset omavahelist suhestumist siin ei puudutata. Kaht sellist sotsiokultuurilist freimi käsitletakse vaid lühidalt punktides 2.4.1 ja 2.4.2. Teised olulisemad allfreimid tarbekaupade semiotiseerimisel on näiteks *esteetiline freim* (vrd Nõth 1987b) ja *sakraalne freim* (vrd Kopytoff 1986: 73–76). Mõlemas nimetatud raamistikus kaotab toode lõpuks oma tarbekaubalise staatuse ja muutub mittekommertsiaalseks esemeks.

2.4.1. Sotsioloogiline allfreim

Tooteid võib tarbida eesmärgiga näidata tarbija kuulumist mingisse kindlasse sotsioloogilisse gruppi (vrd Holman 1981b). Ehkki tarbija ei pruugi sellist sotsioloogiliselt osutavat viidet teha kavatsuslikult, *dekodeerib* kõrvaltvaataja mõnikord niisugused tarbimisaktid just sel viisil. Sellistel juhtudel funktsioneerib toode sotsioloogilise märgina.

Sotsiaalne grupp, millega tarbeese on seotud, võib olla väike (näiteks naabruskond: nn "et Jonesidest mitte kehvem olla"-feno-

men), aga selleks võib olla ka terve kultuur (näiteks “ameerikalik elulaad”). Rohkem kui muud eseme aspektid, alluvad sotsioloogilised märgid ajaloolistele muutustele. Sellised muutused võivad olla kiired (kui toode sõltub moest ja stiilist) või aeglased (tooted, mis on seotud rahvuslike stereotüüpidega).

Tarbekaupadeks, mida tihti tarbitakse või tõlgendatakse sotsioloogiliste märkidena, on autod, toit ja moetooted. Näiteks pitsa ja hamburger viitavad vastavalt Itaalia ja Ameerika elustiilile, Rolls-Royce, Cadillac ja Citroën vastavalt Briti, Ameerika ja Prantsuse elustiilile ning tehnoloogilistele standarditele. Kõige selgem on riietuse sotsioloogiline märgiväärtus (vrd Barthes 1967 ja Holman 1981a). Nende sotsiaalsed dimensioonid ulatuvad elukutsetest (näiteks Londoni ärimehe kõvakübar) kuni regionaalse folkloori (baierlaste nahksed põlvpüksid) ja massikultuurini (nn *blue jeans culture*).

Nagu märgitud punktis 2.1.3, ei tarbita definitsiooni järgi ühtki toodet märgina. Mõned tooted *tunduvad* isegi täielikult kuuluvat mittesemiootilisse utilitaarsesse sfääri. Töövahendid, nagu haamer ja tangid, naelad ja kruvid, on tüüpilised selle kaubaklassi esindajad. Kuid isegi need tooted võivad saada sotsiokultuurilisteks märkideks. Haamrit ja tange võib potentsiaalselt tõlgendada vihjetena oskustöölise sotsioloogilisele klassile (ja mitte akadeemikutele ega aristokraatidele). Näiteid töövahendite sotsioloogilisest semiotiseerimisest võib leida ka leksikast. Nõnda eristab saksa keel mõningaid tööriistu elukutse järgi, millega neid tavaliselt seostatakse. Näiteks on olemas kingsepahaamer, sepahaamer, lukksepahaamer ja inglise ning prantsuse mutrivõti (kaks reguleeritava mutrivõtme tüüpi on *Engländer* ja *Franzose*). Isegi kruvid seostuvad oma päritolumaaga; seda näitab meetermõõdus keerme, British Whitworthi keerme ja American Sellersi keerme erinevus. Pangem tähele, et tehnilised tunnused, mille poolest need kruvitüübid erinevad, on ainult potentsiaalselt utilitaarsed märgid. Alles siis, kui neid seostatakse mandrieuroopa, briti või ameerika tehnoloogiaga, muutuvad nad sotsiokultuurilisteks märkideks.

2.4.2. Müütiline märk

Müütide uurimine seoses tarbekaupadega on olnud eelkõige reklaamisemiootika lemmikteema (vt punkti 1.2.1). Siiski on müüdi definitsioon ka selles kontekstis jäänud küllaltki ähmaseks. Barthes (nt 1964a) ja teised on tihti diskuteerinud mütoloogiliste tähenduste üle, eristamata neid lihtsatest konnotatsioonidest ja iseäranis ideoloogilistest tähendustest. Et sellist ähmasust vältida, on siinses töös müüte defineeritud seotuna antiikkreeka mõistega *mythos*, mis tähendab poeetilist või legendilaadset juttu kui ajaloolise jutustuse vastandit: müüt selles mõttes on narratiiv, millel on lisaks primaarsele ka sekundaarne tähendustasand. Müütilised märgid viitavad sellise definitsiooni järgi lugudele või nende fragmentidele tähenduse metafoorilise mõõtme abil. On olemas uued ja vanad müüdid. Kui vanad on kujunenud kultuuri kirjanduslikus või religiooses traditsioonis, siis uued on loodud massimeedia, sealhulgas reklaami poolt.

Näiteid uutest müütidest võib leida selliste toodete reklaamistrateegiast nagu Marlboro või Cameli sigaretid: iga uus kampania esitleb järgmist episoodi selles lõputuna tunduvases seiklusjutus. Nende järgede episoodid on tihti vaid pildilises vormis ning sisu ei pruugi olla verbaalselt sõnastatud. Tegu on narratiiviga eraklikust kangelasest edukas võitluses loodusstiihiaga, olgu selleks kangelaseks siis kas lassot keerutav kauboi, kes tõestab oma üleolekut metsikust karjast, või julge maadeavastaja, kes randub oma primitiivse paadiga tundmatul eksootilisel saarel. Hoolimata muutuvast stsenaariumist — kas Metsik Lääs või eksootilised paigad — jääb narratiivide sõnum samaks: see on müüt sõltumatu eneseteostusest harmoonilises vahekorras loodusega, mis on vastandiks reaalsele argielule saastunud industriaalmaailma suletuses.

Teine kaasaegne müüt koos ajaloolise, õigemini pseudoajaloolise mõõtmega on loodud sigaretimargi Virginia Slims kampania paljudes episoodides. Selle müüdi teemaks on naiste emantsipeerumise ajalooline progress, mis reklaami tellija omakasupüüdlikel huvidel põhinevast vaatepunktist nähtuna on seostatud suitsetamisharjumuse levimisega. See võltsmüüt, lühidalt kokku võetuna hüüdlauseks, *You've come a long way baby*, on

õigustatult tagasi lükatud kriitilise tarbija poolt, kes paneb pahaks sõna "progress" kasutamist niisuguse arengu kohta, mille tulemuseks on "baby" suitsetamine.

Vanad müüdid viitavad lugudele, mida teatakse sõltumata nende seotusest konkreetse kaubaga. Mõned tooted viitavad sellistele müütidele oma marginimega, näiteks Napoleon Cognac või Highland Queen Scotch Whisky. Selliseid müüte kujutatakse reklaamides sageli kõrvuti tootega, eesmärgiga kanda tähendus narratiivilt (pildilt) tootele (vrd Nöth 1977, 1987b). Näiteks viski Highland Queen Scotch reklaam kujutab toodet maali taustal, mille nimi on "Sõjavägi tervitamas Šotimaa kuningannat Maryt enne Edinburgh' lossi vallutamist aastal 1561" ja mis viitab Šotimaa rahvuslikule müüdile.

2.5. Näide

Siin esitatud märgiliste tarbekaupade nelja semiootilist freimi võib lühidalt illustreerida näitliku analüüsiga, mis peab jääma tootja-poolse lähenemise raamesse (vt punkti 2.1.4). Ajakiri *Time* (12.8. 1986: 1) esitleb uut sõiduauto Ford Thunderbird Sport reklaamis, mida pole tarvis põhjalikumalt tsiteerida, kuivõrd ta on sarnane paljude teiste sama tüüpi reklaamidega. Sõnum püüab luua mitmefreimilist märgilist tarbekaupa: tähelepanu keskmes on utilitaarne märk. See hõlmab semantilisi komponente, nagu "Mootor 5.0-liitrine V-8 [---], võimsus 150 hobujõudu [---], standardvarustus: [---]" jne. *Kommertsiaalne* märk koosneb niisugustest pakkumistest nagu "kolmeaastane kindlustus" ja "eluaegne tasuta teenuste garantiid". *Sotsiokultuuriline* märk peitub marginime seotuses 'spordiga' ja tekstilises viites 'ringireisimisele'. *Müütiline* märk seostub samuti marginimega, kuivõrd *thunderbird* on "müütiline lind, keda Ameerika indiaanlased uskusid toovat tormi ja äikest" (Webster's Third International Dictionary). See märk avaldub ka kaubamärgis väljasirutatud tiibadega linnu kujutise näol, mida toetab hüüdlause "*Go like the wind*". Taas ei ole need ettenähtud tähendused sõnumile sisemiselt omased. Tarbija jaoks, kes ei ole üldse või on ainult ähmaselt tuttav selle indiaanlaste müüdiga, niisugune müütiline märk ei aktualiseeru või jääb

fragmentaarseks. Nende jaoks, kes ei tea midagi mootoritest ega muudest tehnilistest detailidest, ei kujune välja utilitaarset märki.

3. TARBEKAUBA TÄHENDUSTAMISE PROTSESS

Pärast tarbekaupade kolme kõige tüüpilisema semiootilise freimi väljatoomist tuleb kindlaks teha nende freimide omavahelised suhted tarbekauba tähendustamise (semiotiseerimise) protsessis (vt punkti 3.2). Need suhted sõltuvad tarbekauba tüübist, mida me vaatleme punktis 3.1.

3.1. Toodete prototüüpilised kategooriad

Kuigi oleme näidanud, et kõiki tarbekaupu saab põhimõtteliselt dekodeerida kõigis kolmes peamises freimis, väidame me nüüd, et paljude tootekategooriate puhul eksisteerivad teatud *prototüüpilised* semiootilised freimid, isegi kui mõnel juhul võib esineda tüpoloogilist ähmasust. Nõnda on olemas *prototüüpiliselt utilitaarseid* ja *prototüüpiliselt sotsiokultuurilisi* tooteid. Esimene kategooria hõlmab tööriistu, masinaid ja põhilisi toiduaineid. Teine hõlmab selliseid tooteid nagu rinna- ja liikmemärgid, ekstsentrilised moerõivad, lilled, suveniirid, romaanid, maalid või ooperilavastused. Kolmas peamine kategooria, *prototüüpiliselt kommertsiaalsed* tooted, mis hõlmab seda laadi asju nagu aksiad, võlakirjad, valuuta ja üldse raha, jääb siin praegu üksikasjalikumalt käsitlemata.

Kategooria, millesse toode prototüüpiliselt kuulub, ei ole iseomane tootele endale, vaid on empiirilisel vaadeldav tema peamiste tarbimisviiside ja selle järgi, mis on olnud esikohal tema ajaloolises tekke- või arenguloos. Esmajoones utilitaarsele tootele on sotsiokultuuriline mõõde tegeliku kasutamise kontekstis ja/või toote ajaloos sekundaarne. Nii on kirjutusmasinad prototüüpiliselt utilitaarsed tooted. Nende tööstuslik disain on kasulikusega võrreldes teisejärguline. Mündid on prototüüpiliselt kommertsiaalsed tooted. Tõsiasi, et mõned inimesed kasutavad münte käevõruna, on vähe pistmist selle eseme evolutsiooni ja peamise kasutusviisiga. Samas võivad tarbekaubad oma prototüüpilist klassi vahetada. Näiteks vanaaegsed kirjutusmasinad,

mida kogutakse nende vanamoelise disaini pärast, on liikunud utilitaarsest prototüüpilisest kategooriast sotsiokultuurilisse.

3.2. Tähendustamise prototüüpilised protsessid

Eelkõige utilitaarsete toodete tähendustamise protsess (vt punkti 3.2.1) erineb prototüüpiliselt sotsiokultuuriliste tarbekaupade tähendustamise protsessist. (Ebatüüpiliste protsesside kohta vt punkti 3.3.)

3.2.1. Prototüüpiliselt utilitaarsed tooted

Esmajoones utilitaarsete toodete märgilisuse tekke prototüüpiline protsess toimub järjekorras (1) utilitaarne (*u*), (2) kommertsiaalne (*k*) ja (3) sotsiokultuuriline (*s-k*) märk. Enamik tarbekaupade semiotiseerimise käsitlusi on piirdunud vaid selle kolmanda tasandiga (vt punkti 1.2.2). McCracken (1986: 74) näiteks vaatleb seda oma arutluses kultuuriliste tähenduste ülekandmisest kaupadele.

Sellesse kategooriasse kuuluvate toodete prototüüpiline semiotiseerimine on iseloomulik semioosisele majandusvaldkonnas, kus valitseb nn praktiline mõistus (vt punkti 1.4). Kõige parem on seda illustreerida toodud näitega lihtsatest tööriistadest ja tehnilistest instrumentidest (punktis 2.4). Kui haamreid ja naelu üldse nähakse märkidena (vt punkti 2.2.1), siis esmajoones *utilitaarsete märkidena*. *Kommertsiaalsete märkidena* sõltuvad nad suuresti oma utilitaarsetest omadustest: ratsionaalne tarbija hindab neid nende kasutusväärtuse järgi. Ka tootja lähtub märgilise tarbekauba kommertsiaalse tähenduse (s.t kulude ja tulude) hindamisel utilitaarsest semantikast, mis on seotud materjali, tootmise ja realiseerimisega. *Sotsiokultuurilised* tähendused, mis assotsieeruvad töövahenditega — näiteks naelte ja kruvidega — harvem (vt punkti 2.4), on semantiline lisandus (tertsiaarne konnotatsioon) kahele esimesele tasandile. Nad nõuavad eeltingimusena utilitaarset märki (mille tehnilistest tunnustest nad on tuletatud) ja on kommertsiaalse märgi suhtes sekundaarsed.

Utilitaarne toode, mida prototüüpiliselt semiotiseeritakse järjekorras $u \rightarrow k \rightarrow s-k$, on ka näiteks piim: selle toiteväärtus ja maitseomadused (*u*) on primaarsed (näiteks imiku puhul on vaid need

olulised), selle hind (k) sekundaarne (kauplemine piimaga kujunes kultuurievolutsioonis välja hiljem kui selle tarbimine) ja sotsiokultuurilised konnotatsioonid, nagu näiteks “maalähedus” või “looduslähedus”, veelgi hilisemad ning seega toote evolutsioonis tertsaarsed. Mitte kõik toidud ei järgi seda prototüüpilise semiotiseerimise järjekorda. Kerged alkohoolsed joogid on näiteks kaubad, mille margiimidž on tihti loodud toiduainetele mittetüüpilises semiotiseerimise protsessis (vrd punktiga 3.3).

Teatud tooted, mis peavad täitma oma utilitaarset funktsiooni praktilises kasutuses, ei ole siiski semiotiseeritud järjekorras $u \rightarrow k \rightarrow s-k$, vaid järjekorras $u \rightarrow s-k \rightarrow k$. Seda liiki tarbekaupade puhul ei ole toote kommertsiaalse väärtuse (k) määramisel oluline mitte ainult praktiline kasulikkus (u), vaid ka stiil või tööstuslik disain ($s-k$) (näiteks moes olev mööbel või ornamenteeritud portselannõud). Need utilitaarsed tarbekaubad on vähem prototüüpilised. Nad paigutuvad pigem prototüüpiliselt utilitaarsete ja prototüüpiliselt sotsiokultuuriliste toodete kategooriate vahepeale.

3.2.2. Prototüüpiliselt sotsiokultuurilised esemed

Selle kaupade kategooria prototüüpiline semiotiseerimise kord on $s-k \rightarrow k$. Näiteks rinnamärgid ja raamatud on esmalt kultuuriobjektid ja alles seejärel kommertsiaalsed väärtused. Mõnikord on olemas ka kolmas semiotiseerimise faas ($s-k \rightarrow k \rightarrow u$): kõvakõiteline raamat on suurema praktilise kasulikkusega (u) kui pehmeaaneline väljaanne. Üht liiki liikmemärkidest võidakse teada, et nad on vastupidavad, teised võivad olla tuntud kui kergesti purunevad.

Praktiline utilitaarne märk, mis assotsieerub savikujuga (erinevalt pronksi valatud skulptuurist), on see, et ta kipub kergemini purunema. Kui see materiaalne ese muutub sedavõrd tähtsaks, et hakkab oluliselt mõjutama hinda (näit kullast skulptuur), siis võib tähendustamine toimuda järjekorras $s-k \rightarrow u \rightarrow k$.

3.3. Tarbekauba semiotiseerimise kõrvalekaldelised viisid

Siin vaatleme lühidalt kolme kõrvalekaldelist tarbekauba semiotiseerimise viisi: mittetüüpilist (vt punkti 3.3.1), ekslikku (punkt 3.3.2) ja degenereeruvat (punkt 3.3.3).

3.3.1. Tarbekauba mittetüüpiline semiotiseerimine

Niisugust protsessi võib täheldada sotsiokultuurilises sfääris. See iseloomustab esemeid, mille staatust tarbekaubana pannakse ühiskonna või kultuuri poolt pahaks ja mida ei toetata. Selles mõttes on orjana müüdav inimene 20. sajandil ebatüüpiline kaup. Sakraalsed esemed on samavõrd ebatüüpilised kaubad kultuurides, kus usutakse, et usureliikviaid ei tohiks müüa ($s-k \rightarrow k$). Teatud mõttes on ka kunstiteosed ebatüüpilised tarbekaubad (vrd Nöth 1987b). Erinevalt mis tahes teisest võrreldavast kaubanduslikust tehingust tõlgendatakse näiteks Rembrandti teose müümist välismaale tavaliselt ebapatriootilise aktina.

Mittetüüpilise semiotiseerimise äärmusliku näitena võib kunstiteos muutuda isegi utilitaarseks märgiks ($s-k \rightarrow u$), nimelt kui seda käsitletakse puhtpraktilisest vaatepunktist: kui tarbija hangeb kunstiteose ennekõike eesmärgiga riputada see seinale kohale, kus ta varjaks plekid tapeedil.

3.3.2. Semiootiline eksitus

Tähendustamise järjekorra ümberpöörämist, mille puhul tarbija võtab aluseks prototüüpiliselt sekundaarse ja hindab selle põhjal primaarset, nimetatakse semiootiliseks eksituseks [*semiotic fallacy*]. Veblen (1899) on kirjeldanud üht sellist eksituse tüüpi: utilitaarsete toodete ostmine põhimõttel "kallis, järelikult hea" ($k \rightarrow u$).

Teist klassikalist eksitust kaupade semiotiseerimisel on uuritud seoses eri marki koolajookide turustamisega. Oletatakse, et paljud tarbijad tajuvad kindlaid koolajookide marke peamiselt sotsiokultuuriliste märkidena (nt Coca-Cola kui Ameerika-müüdi kehastus) ja seega hindavad nende maitset just selle põhjal ($s-k \rightarrow u$). Kuigi enamik tarbijaid ei pruugi sellisest eksikujutelmast mõjutatud olla (vrd Stanley 1978), on seda siiski need, kes eelistavad müütilist *cola* tootemarki, mille maitset nad pimetestis eristada ei suudaks.

3.3.3. Degenereruv semiotiseerimine

Tarbekauba seda laadi semiotiseerimist iseloomustab konflikt või isegi vasturääkivus tarbekauba primaarsete ja sekundaarsete semiootiliste tunnuste vahel. Toodet tarbitakse tänu positiivsetele sekundaarsetele semiootilistele tunnustele, ning seda *hoolimata* tõsistest vajakajäämistest prototüüpilisel esmatasandil. Näiteks sotsiokultuuriline märgiline tarbekaup on vastuolus komertsiaalse märgiga, kui toodet tarbitakse, *ehkki* tarbija seda tegelikult endale lubada ei saa (näiteks prestiižikas sõiduauto). Konflikt utilitaarse ja sotsiokultuurilise märgi vahel avaldub juhul, kui toodet tarbitakse ka siis, kui see on ebapraktiline (näiteks kitsad moerõivad) või toiduaine puhul hoolimata selle vastumeelsest maitsest. Näiteks noorukid, kes joovad esimest korda õlut või suitsetavad, et olla omasuguste hulgas aktsepteeritud, tarbivad neid tooteid sotsiokultuurilise märgina, mis on konfliktis utilitaarse maitsemärgiga (mis esmalt signaaliseerib ebameeldivust).

4. TARBEKAUPADE KEEL KUI SÜSTEEM

Kui tarbekaupu kutsuda *keeleks*, peaks neid saama analüüsida *paradigmaatiliste* ja *süntagmaatiliste* suhete kaudu. Need on põhilised suhtetüübid, mis moodustavad lingvistilise struktuuri kaks klassikalist telge. Kui keele paradigmaatiline telg viitab märkide võimalikele (näiteks leksikaalsetele või semantilistele) *alternatiividele* ja *opositsioonidele*, siis süntagmaatiline telg osutab selle *süntaksile*, märkide kombineerimise reeglitele.

4.1. Paradigmaatiline mõõde

Barthes (1964a: 63, 1967) oli esimesi, kes pakkus välja tarbekaupade paradigmaatilise mõõtme analüüsi. Hilisemad ameeriklaste tarbijakäsitlused on teinud algust selle mõõtme turupõhise empiirilise uurimisega (näit Mick 1986: 202–203). Semiootilise süsteemi paradigmaatilise mõõtme analüüsid peavad käsitlema nii *sarnasusi* kui *erinevusi* uuritavate objektide vahel. Vastavalt semantilisele sarnasusele süsteemi üksused grupeeruvad ja moodustavad märkide *klasse*. Tarbekaupade klassifitseerimine tootemar-

kide ja tooteliikide järgi, nagu seda teeb kauplusejuhataja, peegeldab võimalust klassifitseerida tarbekaupu semiootiliselt *praktiliste* (utilitaarsete) märkidena. Erinevuste tõttu nende märkide vahel astuvad tarbekaubad *opositsioonidesse*, mis moodustavad semiootilise *süsteemi* struktuuri. Neid vastasseisulisi struktuure rõhutab tarbekaupade keele puhul konkurents tootemarkide ja -klasside vahel. Saussure'i väide, et semiootiline süsteem ja koos sellega ka märkide tähendused on määratletud vaid erinevuste poolt nende elementide vahel, vastab eriti tõele tarbekaupade keele puhul. Et turumajanduse edasiviivaks jõuks on vaba konkurents, siis peaks olema selge, et tarbekaupade keel on sõna otseses mõttes *semiootiline süsteem*. Kaupade tootjate ja reklaamijate kavatsusi silmas pidades on see keel isegi radikaalselt semiootilise loomusega: *Tarbekaupade keel püüab suurendada erinevusi ja vähendada sarnasusi konkureerivate toodete vahel*. Selle väite kõige veenvamaks illustratsiooniks on konkurents nn geneeriliste brändide ja nende materiaalselt identsete koopiade vahel, millest viimaseid müüakse teistsugustes pakendites, teistsuguste nimede all ja kõrgema hinnaga.

4.2. Tarbekaupade süntaks

Kui tootja ja tarbija kombineerivad tarbekaupu tähenduslikul viisil (sarnaselt sõnade kombineerimisega lauseteks ja tekstideks), siis on tulemuseks tarbekauba *sõnum*. Reeglid, mis määravad sellise kombineerimise ajas ja ruumis, moodustavad tarbekaupade keele *süntagmaatilise* mõõtme. Barthes (1964a: 63) on teinud ettepaneku uurida niisuguseid kombinatsioone — rõivaesemetest koosnevat rõivastust, toitudest koosnevat menüüd, mööbliesemetest koosnevat sisekujundust — süntagmaatiliste struktuuridena. Hiljem on ka Kehret-Ward (1987) pakkunud välja idee uurida toodete kombinatsioone kui tarbekaupade süntaksit.

Siiski on need toodete kombineerimise analüüsid jõudnud seni vaid väga rudimentaarse tarbekaubasüntaksi avastamiseni. Peale mõningate *kultuuriliste* ja *esteetiliste* reeglite ning konventsioonide, mis piiravad näiteks selliste toodete nagu lauanõude, toitute, rõivaste ja mööbliesemete või nende värvuse, vormi ja suuruste kombineerimisvõimalusi, on vähe tõendeid süstemaarse tar-

bekaupade süntaksi olemasolu kohta. Pangem tähele, et verbaal-
ses keeles toob üleminek sõnadelt lausetele kaasa kaks täiesti uut
mõõdet süntaksis: *lineaarsusest* tulenevad piirangud ja *predikat-
siooni*, s.t uue terviktähenduse tekke mingi argumendi (nt alu-
se) kombineerimisel predikaadiga. Erinevalt verbaalse keele li-
neaarsest süntaksist on tootesüntaksi (nõrgad) kultuurilised ja
esteetilised reeglid peamiselt vaid *kombineerimise* reeglid, mis
piiravad või kirjutavad ette elementide korralduse võimalikus
mitmemõõtmelises tarbekaubasõnumis. Tarbekaubastüntaksis ei
tundu leiduvat midagi sellist, mida saaks võrrelda predikatsiooni
printsiibiga. Toodete kombineerimine on põhiolemuselt lisandus-
lik [*additive*], isegi kui elementide lisamise tulemusena saadakse
sellised tüüpilised konstellatsioonid nagu “nuga ja kahvel”, “tass
ja alustass”, “laud ja tool” või muud seda laadi tootekombinatsioo-
nid, mida tihti ainult komplektina müüaksegi. Sellistes A+B-liiki
tootekombinatsioonides B ei täpsusta ega muuda A kultuurilist
tähendust, nagu näiteks predikaat “kuldne” muudab aluse “kah-
vel” tähendust väites “Kahvel on kullast”. Seega tuleb järeldada,
et vastupidiselt tarbekaupade keele rangelt struktureeritud para-
digmaatilisele mõõtmele (vt punkti 4.1) on tema süntaks üsna
nõrk.

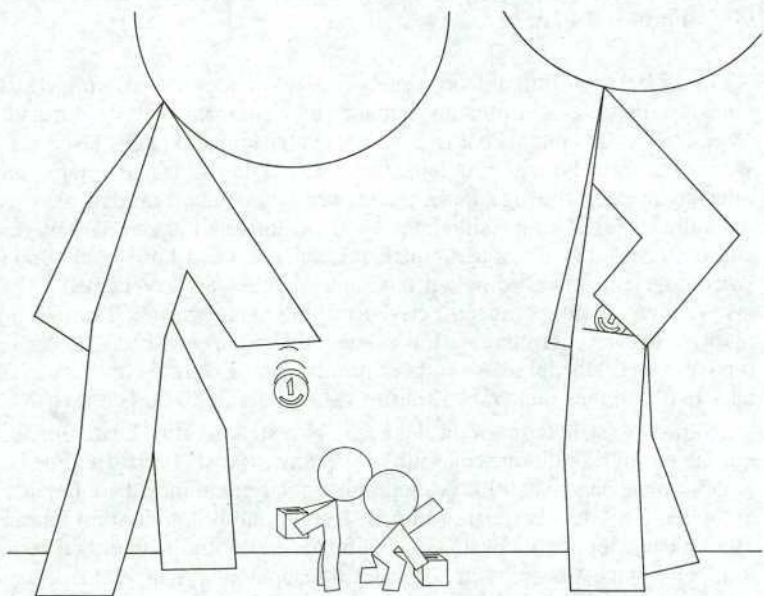
Kirjandus

- Appadurai, A. (ed.) 1986. *The Social Life of Things*. Cambridge:
Cambridge University Press
- Aronoff, M. 1985. *Automobile Semantics*. — Clark, V. P. et
al. (eds.) — *Language*. [4th ed.] New York: St. Martin's Press,
pp. 401–421
- Barthes, R. 1964a/1967. *Elements of Semiology*. London: Cape
- Barthes, R. 1964b/1977. *Rhetoric of the Image*. — Barthes, R. (ed.)
Image-Music-Text. New York: Hill and Wang, pp. 32–51
- Barthes, R. 1967/1983. *The Fashion System*. New York: Hill and
Wang
- Baudrillard, J. 1968. *Le système des objets*. Paris: Gallimard
- Baudrillard, J. 1972/1981. *For the Critique of the Political Econ-
omy of the Sign*. St. Louis, MO: Telos
- Belk, R. W., Bahn, K. D., Mayer, R. N. 1982. Developmental
Recognition of Consumption Symbolism. — *Journal of Consumer
Research* 9, pp. 4–17

- Csikszentmihalyi, M., Rochberg-Halton, E. 1981. *The Meaning of Things*. Cambridge: Cambridge University Press
- Douglas, M., Isherwood, B. 1979/1982. *The World of Goods*. New York: Norton
- Eco, U. 1976. *A Theory of Semiotics*. Bloomington, IN: Indiana University Press
- Hirschman, E. C., Holbrook, M. B. (eds.) 1981. *Symbolic Consumer Behavior*. Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research
- Holman, R. H. 1981a. Apparel as Communication. — Hirschman, E. C., Holbrook, M. B. (eds.) *Symbolic Consumer Behavior*. Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research, pp. 7–15
- Holman, R. H. 1981b. Product Use as Communication. — *Review of Marketing* 7, pp. 106–119
- Kehret-Ward, T. 1987. Combining Products in Use: How the syntax of product use affects marketing decisions. — Umiker-Sebeok, J. (ed.) *Marketing and Semiotics*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 219–238
- Koch, W. A. 1986. *Philosophie der Philologie und Semiotik*. Bochum: Brockmeyer.
- Kopytoff, I. 1986. The Cultural Biography of Things: Commodization as Process. — Appadurai, A. (ed.) *The Social Life of Things*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 64–91
- Krampen, M. 1979. *Meaning in the Urban Environment*. London: Pion
- Langholtz-Leymore, V. 1975. *Hidden Myth*. New York: Basic Books
- Lefebvre, H. 1966. *Le langage et la société*. Paris: Gallimard
- Levy, S. 1978. *Marketplace Behavior*. New York: AMACOM
- Lurie, A. 1981. *The Language of Clothes*. New York: Random
- McCracken, G. 1986. Culture and Consumption. — *Journal of Consumer Research* 13, pp. 71–81
- Mick, D. G. 1986. Consumer Research and Semiotics. — *Journal of Consumer Research* 13, pp. 196–213
- Moles, A. A. 1972. *Théorie de objets*. Paris: Ed. universitaire
- Mukařovský, J. 1978. *Structure, Sign and Function*. New Haven, CT: Yale University Press
- Nöth, W. 1977. *Dynamik semiotischer Systeme: Vom a.e. Zauberspruch zum illustrierten Werbetext*. Stuttgart: Metzler
- Nöth, W. 1985. *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart: Metzler

- Nöth, W. 1987a. Advertising: The Frame Message. — Umiker-Sebeok, J. (ed.) *Marketing and Semiotics: New Directions in the Study of Signs for Sale*. Berlin: Mouton de Gryter
- Nöth, W. 1987b. Advertising, Poetry and Art: Semiotic Reflections on Aesthetics and the Language of Commerce. — *Kodikas/Code* 10, pp. 53–81
- Peirce, C. S. 1931/1958. *Collected Papers*. Ed. by C. Hartshorne, P. Weiss and A. W. Burks. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Popper, K. R., Eccles, J. C. 1977. *The Self and Its Brain: An Argument for Interactionism*. Heidelberg and New York: Springer
- Rossi-Landi, F. 1975. *Linguistics and Economics*. The Hague: Mouton
- Sahlins, M. 1976. *Culture and Practical Reason*. Chicago, IL: Chicago University Press
- Saussure, F. de 1916/1966. *Course in General Linguistics*. New York: McCraw-Hill
- Stanley, Th. J. 1978. Cola Preferences: Disguised Taste vs. Brand Evaluations. — *Advances in Consumer Research* 5, pp. 19–21
- Umiker-Sebeok, J. (ed.) 1987. *Marketing and Semiotics: New Directions in the Study of Signs for Sale*. Berlin: Mouton de Gryter
- Veblen, T. 1899/1934. *The Theory of Leisure Class*. New York: Modern Library
- Wallendorf, M., Arnould, E. J. 1988. My Favorite Things: A Cross-Cultural Inquiry into Object Attachment, Possessiveness and Social Linkage. — *Journal of Consumer Research* 14, pp. 532–547
- Williamson, J. 1978. *Decoding Advertisements*. London: Boyars

WINFRIED NÖTH PhD (sünd. 1944) on Kasseli Ülikooli Kultuuriringute Teaduskeskuse direktor ja Saksa Semiootikahingude president. Ta on muu hulgas uurinud kultuuri-, kirjandus- ja reklaamisemiootikat.

KAIDO OLE

ARVUSTUS

UUTE VENEMAA EESTLASTE ORGANISEERUMISEST

Moskva Eesti Selts 1989–2000. *Московское общество Эстонской культуры. Estonian Society in Moscow.* Москва: Globalinform. 144 c.

Ajal, kui Eesti oli liidetud kas Vene või Nõukogude impeeriumiga, kujunesid selle hiidriigi mitmetes paikades nn Venemaa eestlaste rühmad. Need hakkasid laienema pärast talurahva vabastamist, kui eestlased elasid veel peamiselt maal ning unistasid oma maalapist. Maad ei jagunud oma kodumaal, küll aga lausa pakuti seda Venemaa hõredalt asustatud valdustes. Nii kujunesid alates 1860. aastaist neil aladel päris tugevad eestlaste idadiasporaa rühmad, mis säilisid hästi kuni nõukogude korra alguseni, kui neid hakati hävitama. Umbes 85% Venemaa eestlastest elaski maal, põhiliselt Peterburi, Pihkva, Novgorodi, Tauria, Samara ja Tveri kubermangus. Linnadest pakkus paremaid töö- ja õppimisvõimalusi lähedal asuva impeeriumi pealinn Peterburi, millest aastaks 1917 kujunes meie rahva suurim välisasuala (u 50 000 eestlast).

Pärast Teist maailmasõda hakkasid kiiresti kasvama Eesti linnad, kus pärast suurtüüditamist elas juba 47% rahvastikust (1950. a andmed). Kütüditamiste ja vabatahtliku väljarännu tagajärjel kujunesid nõukogude ajal uued Venemaa eestlaste rühmad. Kuigi enamik kütüditatuid naasis 1950. aastate lõpupoole Eestisse, jäid linnadesse õppima suundunud noored, kellel õnnestus õpingute lõppedes meelepärane (ja sageli ka tasuv) töö leida, tihti peale kohale ning hakkasid tasapisi venestuma, sest ametlikult mingeid kohalikke rahvusseltse luua ei lubatud. Erinevalt tsaariajast oli tol ajal põhiliseks tõmbekeskuseks Moskva, Nõukogude impeeriumi pealinn.

Niisiis peaks Nõukogude impeeriumi linnadesse koondunud eestlaste arvama enamasti majanduslikel põhjustel väljarännanute hulka. Selles mõttes erinesid Venemaa linnaeestlased lääneriikide linnades elanud eestlastest, kes kuulusid algselt poliitiliste pagulaste hulka. Kuigi, jah, ka pagulased hakkasid varsti pärast põgenemist linnadesse koonduma. Side kodumaaga oli takistatud ja nii hakkasid lääneriikide eestlased kohe

organiseeruma ning rahvuskeelset kultuuri viljelema. Et suuremal osal uutest Venemaa eestlastest side kodumaaga säilis, polnud nende organiseerimatusel esialgu siiski eriti suuri assimilaatorlikke tagajärgi. Etniline murenemine toimus eelkõige segaabelude kaudu. Assimileerumisest ei pääsenud hiljem ka hästi organiseerunud lääneriikide eestlased. Rahvuseltside moodustamine eesti idadiasporaades sai võimalikuks aga alles Nõukogude impeeriumi lõpuaastail.

Raamatul *Moskva Eesti Selts 1989–2000* on rohkesti autoreid ja toimetajaid. Toimetuskolleegiumi kuuluvad Irene Voltšek (peatoimetaja, sünnikoht Tallinn, sünniaasta 1937), Ellen Ahmedžanova (Haapsalu, 1942), Epp Jaanvärk (Narva, 1930), Riho Nõmmik (Tallinn, 1936) ja Veera Zdanovskaja. Autorid on Aivar Alle (Moskva, 1983), Katrin Koik (Tallinn, 1940), Alexander Kuus (Moskva, 1946), Helvi Laane (Tallinn, 1936), Vello Niinoja (Tallinn, 1954), Agnessa Peterson (Laiuse, 1936), Aarne Pärnpuu (Läänemaa, 1938), Aksel Raidaru (Tartu, 1930), Veera Ruber (Narva, 1925), Enno Ruuge (Narva, 1935), Arvo Taal (Rakvere, 1934), Liia Tatter (Hiiumaa, 1950) ja Lydia Otarova (Tartu, 1948). Eestikeelset teksti on korrigeerinud Riina Kuusik ja Liidia Otarova, ingliskeelset Virge Andrejeva. Resümeeide tõlkijaina märgitakse Olga Klotškovat (inglise k) ja Irene Voltšekit (vene k). Raamatus on rohkesti fotosid, enamasti värvilisi.

Raamat algab kahe pöördumisega, tühe autoriks Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu esimees Ülo Anson, teise aga on kirjutanud Moskva seltsi esimees Riho Nõmmik. Et Nõukogude impeeriumi aegse Moskva eelised Eesti ees on muutunud praegusel ajal hoopis piduriks, selgub esimehe sissejuhatuselt: “Seltsil on oma lipp, vimplid, liikmepiletid, isegi külaliste raamat. Seltsil ei ole oma tuba, lauda ega sahtlit, ei aadressi ega telefoni, raamatukogust, audio- ja videoteegist rääkimata. Palgadenpensionid on Venemaal Eesti omadest kuni kümme korda väiksemad, elu aga Moskvast mitte kuidagi odavam. Seega seltsi liikmete võimalused seltsi tegevust toetada on piiratud. Meie tegevus toimub ainult tänu iga seltsi liikme entusiasmile ja Eesti Moskva saatkonna toetusele, kes lubab oma ruume kasutada.”

Üllitise esimene osa (lk 8–70) “Aastast aastasse” koosneb 14 kirjutisest. Vello Niinoja tutvustusest “Eestlased Moskvast” selgub, et teated esimestest eestlastest ulatuvad aastasse 1864. “Erinevalt euroopalikust Peterburist ei pakkunud pealetükkivalt õigeusklik, asiaatlik, patriarhaatliku elulaadiga Moskva urbaniseerumisaltile luteriusku eestlasele suuremaid eeldusi”, ja nii elas seal enne Esimest maailmasõda vaid umbes 300 eestlast. 1926. a rahvaloendus näitas nende arvuks 1868. Eestikeelne “askeldamine” lõpetati 1937. a, mil “hukati revolutsioonääre, küüditati

küüditajaid, vangistati ilmsüütuid, keelustati eesti elu Venemaal. . . ” Alles 1988. a said Moskva eestlased “taas valjult rääkida oma keeles”. Kuid need olid hoopis teised eestlased, 1950.–1970. aastail sinna rännanud paarsada inimest.

Edasi tutvustab Katrin Koik Moskva Eesti Seltsi (MES) sündi ja seltsi esimest presidenti Valdur Saksa. Eesti Entsüklopeedia 14. köite andmeil oli 1943. a Kiviõlis sündinud südamebioenergeetik V. Saks seltsi presidendiks kuni aastani 1992, mil naasis Eestisse. Noorim autor Aivar Alle kirjutab paaril leheküljel Moskva eesti koolist aastail 1990–1995, mil seal õppis kuni üheksa last. 1988. a tööd alustanud MESi lasteringi tegevusest räägib lühemalt Helvi Laane. MESi võrdlemisi mitmekülgsest kultuurielust on pikema ülevaate (lk 23–38) andnud Epp Jaanvärk. Kuigi 1989. a Moskvas elanud 1776 eestlasest organiseerus vaid väike osa, on MESi agaramad liikmed ära teinud suure töö eesti kultuuri ja väljapaistvate kultuuritegelaste elu ja loomingu tutvustamisel, samuti eesti keele õpetamisel. MESi koosolekud toimuvad iga kuu kolmandal kolmapäeval. MES arendab sidemeid ka teiste väliseesti seltsidega. Seda tööd korraldab eelkõige seltsi esimees.

Kogumikus on veel lood MESi sümboolika kujundamisest (kalligraaf Aivar Taal), jaaniöödest Moskva lähistel (Alexander Kuus), Moskva eestlastest 1996. a ESTO-1 (Ellen Ahmedžanova), Ida-Lääne ümarlauast Moskvas 1998 (Riho Nõmmik) ning sellel vastu võetud viie allkirjaga (Sven Hansson, Mäido Kari, Jaan Maldre, Riho Nõmmik, Pärja Svarpstina) deklaratsioonist. Järgmistes kirjutistes tutvustatakse 1991. a jäädavalt lahkunud estofiili Natalja Nikitina MESile pärandatud unikaalset heliplaadikogu (Ellen Jaanvärk, Veera Ruber), MESi 10. aastapäeva tähistamist (Ellen Ahmedžanova), Eesti 20. sajandi suurkujude valimist Moskvas 1999 (Riho Nõmmik) ning eesti teadlasi Moskvas (Aarne Pärmpuu). Viimasest kirjutisest selgub seisukoht, et eesti teadlane ei pea elama ega töötama Eestis, kuid tal “peab olema tingimata seos Eestimaa-ga, kas reaalne või virtuaalne”. Nii rajati oktoobris 2000 MESi raames tegutsev ühing Eesti Teadlased Moskvas (esimees Aarne Pärmpuu).

Teisel osal (lk 71–121) — “Memuaarid” — on kolm autorit. MESist oma elus kirjutab Aksel Raidaru, kes lõpetas Tartu Elektromehhaanika Tehnikumi ning siirdus siis Venemaale, jäädes 1980. aastate keskel peatumaks Moskvasse. Rajatava MESiga viis ta ühendusse Katrin Koik, kes helistas ühel pühapäeval Moskva Eesti Esindusest. Aadress oli saadud Eestist, Aksel Raidaru õelt ja õemehelt. Sellest peale on Raidaru agaramaid Moskva eestlasi. Ta kirjutab muuseas: “Eesti seltsi taastamise algperiood sattus kokku väga aktiivse poliitilise käärimisega nii Eestis kui Moskvas. See oli kas 1989. või 1990. a. suvel, kui ma Tartus

olin külas oma lellepoja Alo Raidaru juures. Tema kinkis mulle õige mitu numbrit ajalehte Eesti Rahvarinde Teataja. Ja seal oli trükitud, et Moskva Eesti Seltsi liikmed on loonud ERSP Moskva algorganisatsiooni koosseisus: Ustav Malkov — esimees, Terje Luik — esimehe asetäitja, Eerik Kroll — sekretär, Aksel Raidaru — komitee liige. Selle komitee me tõesti selles koosseisus moodustasime ühe Tallinnast saabunud funktsionääri eestvedamisel, kes samal päeval viis protokollid Tallinna. Tasapisi need “parteiasjad” jäid soiku, aga jätkus väga aktiivne infovahetus ja levitamine.”

Moskva murrangulistest aastatest 1988–1991 kirjutab võrdlemisi pikalt (lk 77–102) Riho Nõmmik, kes põhjendab oma kirjatöö vajadust muuseas ka järgmiste asjaoludega: “Faktiliselt murdus impeeriumi selgroog ju Moskvast, linnas, kust Eesti tipp-poliitikud olid poolteist aastat enne seda lahkunud. [...] nii paradoksaalne, kui see ka ei ole, tuntakse Eestis Venemaad halvasti. Tuntakse kommunistliku režiimi iseärasusi impeeriumi perifeerias, milleks oli Eesti aastatel 1944–1991. [...] Halvasti tuntakse ka Venemaal elavaid eestlasi. Sellest tulenebki tõsine vajadus täita kodueestlaste ühte päris suurt infolünkka.” Laskumata siinkohal autoriga poleemikasse, märgiksin siiski, et pika eemaloleku tõttu kodumaast pole suurel osal Venemaa eestlastest kuigi selget ettekujutust kodu-Eesti oludest. Aga eks nii ole see ka Läände jäänud eestlaste rühmadel. Nii et midagi pole parata: eestlaste diasporaarühmad on omandanud asukohamaade näo ja mentaliteedi. Hea seegi, et nad oma eestlaseks olekut veel tunnistavad. Siit tulenebki kodu- ja väliseestlaste sidemete arendamise vajadus. Edasi rõhutab Nõmmik, et Moskva ülikooli “osa endise Liidu ja Venemaa teaduslikus ja poliitilises elus on raske üle hinnata. Ülikooli teaduslikku potentsiaali võib põhjendada selle suure valikuga, mida võimaldasid suurriigi inimressursid. Kui 1954. aastal asusin siia õppima, oli konkursi füüsika teaduskonda 7,4 medaliga keskkooli lõpetanud ühele kohale. [...] Poliitikas Moskva Ülikooli suhteline osa endises Liidus ja praegusel Venemaal ei ole olnud väiksem, kui Tartu Ülikooli osa Eesti poliitikas.” Oma Moskva-kogemuste põhjal teeb ta ka järelduse, et “humanitaarharidusega inimene suure kollektiivi liidrina on harva edukas.” Kirjutises antakse võrdlemisi põhjalik ülevaade partorg Nõmmiku võitlustest vanameelsete kommunistidega. Artikkel lõpeb 1991. a 19. augusti sündmuste kirjeldamisega. Sellega seoses märgib Nõmmik, et nende sündmustega lõppes tema poliitiline tegevus ning ta lülitus täielikult ümber teadusele. Omalt poolt märgin, et Nõmmik on noorpõlves lühemat aega (1964–1968) töötanud teadurina ka Eestis, nimelt Tõraveres. Praegu on ta siiski jälle poliitikas, kuid tema

tegevus seondub eelkõige MESi juhtimisega ning kriitiliste artiklitega Eesti ajakirjanduses, eriti *Postimehes*.

Mälestuste osa viimane lugu on Agnessa Petersonilt, kes kirjeldab oma 40-aastast tegevust näitlejana. Laiusel ja Narva 2. Keskkoolis õppinud Peterson jätkas 1956–1960 erialaõpinguid Moskvas Štšukini teatrikoolis. Pärast selle lõpetamist on ta töötanud Jevgeni Vahtangovi akadeemilises teatris ning saanud Venemaa teeneliseks näitlejaks. Autor kirjeldab oma esinemisi ja partnereid Vahtangovi teatri laval, kuid meenutab nostalgiliselt ka sidemeid Eesti teatri- ja kinonäitlejatega. Ta on mänginud mitmes “Tallinnfilmi” filmis (*Veealused karid*, 1959; *Supernova*, 1965) ning teda on usutlenud ka teleajakirjanik Urmas Ott. “Tänutundega meenutan neid eesti ajakirjanikke, kes kirjutasiid minust kui eesti näitlejast, kes töötab Moskva teatris. Hoian alles neid erinevatest aegadest pärinevaid ajalehti.” Oma isa Oskar Petersoni ta ei mäleta, sest isa suri varsti pärast tütre sündi. Tema ema Elma Ess (1918–1967) puhkab aga Narva-Jõesuu kalmistul.

Lisades (lk 121–142) on loetletud MESi auliikmed (Mart Helme, K. Koik, V. Saks), kroonika aastaist 1988–2000, juhatuse koosseis aastate lõikes, kirjutiste (mittetäielik) loend Moskva eestlastest aastaist 1954–2000, MESi liikmeist professorid ja teadusdoktorid (arvutitehnik Kus-tas-Taavi Jõudu (1930), biofüüsik Tiina Karu (Täbsi, 1947), A. Kuus, Maie Käbi (1941), Ivar Murdmaa (1931), R. Nõmmik, A. Pärnpuu, Heino Repp (1931), E. Ruuge, Alla Tihase (1946), Taissia Trofimova (1938) ja Ervin Teichmann (1931)), raamatu autorid ja toimetajad ning sponsorid.

Nagu selgus ühest R. Nõmmiku kirjust käesoleva ülevaate autorile, on oodata raamatule eelkõige mälestusi sisaldavat järke. Jääme ootama ja loodame, et ka Venemaa eestlaste teised seltsid tutvustavad laiemalt oma tegevust ja ajalugu.

Ott Kurs

ABSTRACTS

TOOMAS HIIO. Student fraternities and sororities in Tartu

The article describes the history of student fraternities and sororities at the University of Tartu from the university's foundation to the present. The author discusses only corporative student organizations, the common features of which are: 1) their membership consists of students only, from the 19th century also of former students or alumni; 2) there is a fixed body of members; a list or register is kept and members' fulfilment of their duties is strictly watched; 3) membership in one organization excludes simultaneous membership in another similar one; 4) membership is not limited to one or another speciality taught at the university; 5) the organization does not represent any political views and does not participate in political life as an organization.

Such organizations — student nations — were founded on the principle of members' common extraction at the universities of Bologna and Paris, where they were structural parts of the university. In the 14th–15th centuries they were also formed at the first universities of the German-speaking areas. In the 15th–16th centuries their significance declined. In the 16th–18th centuries the tradition of nations continued in the form of Landmannshcafts, which acted at German Landesuniversitäts usually illegally. Although they were illegal, membership in those organizations was a social duty. Landmannschafcs arranged students' life, protected their members' interests against the members of other Landmannschafcs but also carried negative traditions like penalism. In Swedish universities such organizations continued to be called nations. They also existed at the University of Tartu, which from 1632–1656 was active in Tartu and from 1690–1710 in Pärnu.

In the second half of the 18th century student organizations were influenced by freemasonry, and in the early 19th century, after Napoleonic wars, Landmannschafcs developed into a new type of fraternity, the Corpses. The membership of a Corps

no longer consisted of students coming from one locality — only its name and colours usually hinted at a locality or a city. From freemasonry, however, came lifelong membership, internal hierarchy, the principle of convent (decision of the matters of the organization at a general meeting), etc.

When the University of Tartu was reopened in 1802 as a German university, Landmannschaften named Curonia, Estonia, Livonia and Fraternitas Rigensis were founded. By the mid-19th century they developed into Corpses of the German type. These were Baltic German fraternities as the majority of students were Baltic Germans. In the first half of the 19th century, they resembled similar organizations of German universities, particularly of Göttingen, as before the restitution of Tartu University most students from Estonia, Livonia and Courland studied in Germany from where they brought their traditions to Tartu. However, as the University of Tartu was a German-language university of the Russian Empire, its links with Western Europe were balanced by Russian laws and the customs and traditions of the non-German students studying here. Therefore, the University of Tartu developed an endemic student culture of its own. This preserved the archaic traditions of the German fraternities of the early 19th century, which were complemented by the peculiarities resulting from the geographical and juridical position of the University.

By the mid-19th century, the Baltic German fraternities became part of the establishment in Estonia, Livonia and Courland, which enjoyed Baltic German autonomy in Tsarist Russia. The University of Tartu served as the Landesuniversität of Estonia, Livonia and Courland. The fraternities that had been illegal were legalized in 1855; from 1862 it was allowed to wear their colours in public.

In the last quarter of the 19th century the ethnic composition of the student body at Tartu University began to change quickly. There were more and more Estonians, Latvians, Poles, Russians, Jews and students of other ethnic origins, and they formed their own organizations modelled on Baltic German fraternities. The situation of the Baltic German fraternities was aggravated by Russification that began in the late 1880s: Russian became the language of tuition at the university, the share of students from the provinces of Estonia, Livonia and Courland decreased to a third, and Baltic German fraternities

lost their leading position in Tartu's student life. After the first Russian revolution in 1905 the Russian university policy liberalized. Activities of various student organizations became allowed; along with fraternities more and more societies and associations were founded that preferred cultural and scientific activities to outward pomp. From 1915 women were matriculated in Tartu. After World War I, Estonian Baltic German and Russian sororities and women student societies as well as the first mixed organizations were founded.

Since 1919, the language of tuition at the University has been Estonian. In the Estonian university tens of Estonian student organizations predominated, although Baltic German, Russian, Jewish and Latvian fraternities, sororities and societies continued their activities. Estonian student organizations, in particular associations of their alumni, were influential in Estonian politics and public life — primarily because Tartu University was the only university in Estonia, and most persons with higher education were alumni of fraternities, sororities or societies.

The vibrant international student culture of Tartu was shattered by World War II and the Soviet occupation: during Umsiedlung and Nachumsiedlung in 1939–1941, the members and alumni of Baltic German organizations left for Germany; Soviet occupation authorities banned the other fraternities, sororities and societies in summer 1940. After World War II, the organizations carrying on the Baltic German tradition established their new fraternities at the universities of West Germany; Estonian and Latvian student organizations continued their activities in exile: in Sweden, Germany, the USA, Canada, Australia, the United Kingdom as well as in Argentina, Brazil, Venezuela and elsewhere. Since the late 1980s most Estonian student organizations resumed their activities at the universities and other higher schools of Tartu and Tallinn. After the restoration of Estonia's independence they have adjusted to the changed times and circumstances, preserving centuries-old traditions of one of the most original segments of European student culture. (Auth.)

FREDO ARIAS-KING. **The centrality of elites**

Sovietology, transitology and, in particular, political science and diplomacy should take into consideration what has

been obvious for journalists and other occasional or semi-occasional observers of Central and East European transition states and pay more attention to the personal background and motives of those countries' leaders.

In East and Central Europe, many, if not all, leaders who have applied violent methods to justify authoritarian regimes and interethnic or religious conflicts have come from the former communist parties or structures of their political police. The behaviour of those former communists, however, who defeated democratic or semi-democratic governments in the mid-1990s but did not restore authoritarian regimes in their states is, perhaps, the result of the activities of their predecessors, who managed to destroy greater part of communist structures in order to prevent the return of the past.

Analysis of professional careers of the leaders of transition states could also be helpful for two ongoing debates in transitionology, where the issue is the advantages of "shock therapy" over gradual transition and the advantages of the presidential system over the parliamentary one. In itself, there is nothing bad about the "shock therapy". On the contrary, if administered properly, it may result in prosperity as it has happened in Poland, the Czech Republic and Estonia. The most obvious indicator of successful administration of a region is whether its leaders have participated in communist structures or not. Elite and management theories need not be able to explain why democracy emerged in some states and not in some others, but they can shed light on the reasons why in some post-communist countries the transition to democracy has been successful, but in others it has failed.

In transitionology, like in Greek mythology, the protagonists' weaknesses have so serious repercussions that they cannot be explained by any theory of "political fantasy". (Edit.)

ENERGMA, LYDIE KOCH-MIRAMOND, BEAT SITTER-LIVER. Science, morals and quality: A few sketchy issues

Everything that we have learned while following the development of nuclear physics of the 20th century and that we are facing while observing the impressive achievements of molecular biology and biotechnology has in an even too painful way taught us the necessity of speaking about morals. This first elementary truth leads us to the second, which is often

argued against by members of the scientific community, who stubbornly reiterate the principle of freedom of research. And this is: only by observing the principles of morals, we can strike a balance between scientists' freedom of research and their social responsibility. There are, however, situations when public opinion has tried to make scientists responsible for matters outside their competence. The obvious conclusion for our scientific and technological culture is that scientists should be brought up to become real experts in morals. Having accepted the duty of impartial seeking for the truth, they have to, as much as possible, fend off different interests that bind them to their own needs as well as external requirements of loyalty.

Usage of references in the internal context of the science system has changed completely: very often it is enforced on scientists by well-informed strategic and economic interest groups who are knowledgeable about traditional practices of evaluation. Definitely, quotation indices and the influential factor of journals should not become the main criteria of evaluation. They should be used for comparison outside an extremely homogeneous group. The whole system of evaluation should be halted for some time in order to get an overview of the situation and carry out a fundamental reform. This should be done primarily for ethical reasons, which are based on our understanding of justice, equal treatment and avoidance of injustice. (Edit.)

BRUNO MÖLDER. E, because C: Metaphysical dialogues on causation and mind

I had the most pleasant opportunity to witness a dialogue between two fictional philosophers that took place on three different occasions. The lucky Estonian reader has the chance to read the whole transcript, here in English I am confined to conveying only a glimpse of that fascinating discussion.

Our two fellow philosophers ponder on the wide topic of mental causation. One of them, called Mentius, speaks with the varied voices of the establishment, being thus not short of solutions. He is constantly being challenged by Causanus, the puzzled one, who also has a view of his own on these things, which is spelled out in the last dialogue. I hasten to add that I agree with almost everything that Causanus says.

The first dialogue begins with Mentius expounding the Humean picture of causation. This is the view that causation is not a natural relation between particulars but a projection of the mind. It is an habit formed in the mind by contemplating how objects of the first kind are followed by objects of the second kind. Mentius displays a rather unjustified optimism regarding the prospects of the Humean picture. However, Causanus is not convinced that this alleviates his worries about causation; it rather creates some additional things to worry about. For example, this view remains silent in one crucial issue, namely, what similarities between objects are necessary in order to belong to the same causal kind. According to Causanus, the main problem with the Humean picture is that its antirealism concerning causation is self-refuting, since it has the consequence that nothing ever takes place in the world.

Mentius, however, is relentless, he bundles the Humean view with Davidson's nomological account of causation. In this new approach, a singular causal relation takes place between singular events in virtue of there being a strict causal law that relates these events under some description. Now he is in a position to answer the worry mentioned earlier about the relevant similarities. Causally relevant similarities are namely those that get mentioned in the intensional description of the causal law. And one may say that one event causes another in virtue of those of its properties that are designated by the predicates mentioned in the causal law. Yet Causanus is unimpressed. For him, it seems that either the causal relation between events as particulars remains unexplained, or it is effected by their properties. However, if the latter is the case, then we are faced with the type-epiphenomenalism of many properties hitherto regarded as causally efficient. For then all those properties that are not mentioned in strict causal laws are epiphenomenal. Causanus assumes contrary to the nomological model that causal relation is metaphysically primary rather than causal generalisation or law.

The next time we meet our philosophers they are seated in an expensive restaurant enjoying their dinner and wine. Causanus teases Mentius by drawing the annoying consequence from the nomological view that our mental events are causal epiphenomena. This hurts Mentius' philosophical convictions as well as his common sense. But he is not easily won over.

Mentius tries out another rescue — the supervenience of mental on physical. Perhaps this is the way mental events could earn their causal roles. However, for Causanus, this would lead to the unacceptable consequence that all supervenient properties are causally efficient, or if we stick to the principle that every event has only one cause, then only the properties belonging to the supervenience base are causal and the rest are epiphenomena. Mentius attempts another idea — that higher-order properties inherit their causal powers from lower-level causal properties. But this is just another way of saying that all higher-order properties are epiphenomena. Causanus gives the generalisation objection — namely, the plague of epiphenomenalism generalises. If higher-order properties are not causal, then this is true of all properties higher than those of the very fundamental level. So we could not understand mental causation through supervenience and inheritance. The type-identity of mental and physical properties does not help Mentius either, for there are no such required type-identities. The question how mental could play the causal role remains as mysterious as before.

The situation is made even worse by the fact that mental states have content. For content is a relational property of a mental state, and how could something relational play a causal role? So it must be in virtue of some intrinsic property of a mental state that it has causal role. But then it does not have it in virtue of its content. The dialogue ends in severe puzzlement over how mental could cause anything at all — which was the innocuous assumption that seemed so certain in the beginning.

Luckily, there are answers coming in the third dialogue. (To be continued.) (Auth.)

JÜRI EINTALU. Hume's Effrontery

Hume's sceptical conclusion that it is impossible to know the future, rests on his thesis that it is impossible to justify inductive inferences. However, he has to prove that inductive inferences are necessary. Therefore, he has to prove his contingent presuppositions. This demand does not amount to the argument based on the infinite regress of justification.

Inconsistently, Hume used inductive inferences to justify his premises. Moreover, he made use of the argument based on

the burden of proof. However, while the burden of proof can be used to show that we do not know the future, it cannot be used to prove that it is impossible to know the future. The missing shade of blue is irrelevant. From the logical point of view, the most crucial assumption Hume needs is the assumption that direct foreknowledge of the future is impossible. Hume did not address this assumption. (Auth.)

GERTRUD LEUTENEGGER. Poetry

EVE PORMEISTER. "I'm writing so that my pains could become a feast": Meeting with Gertrud Leutenegger in Zurich on 28 June 2002

*Gertrud Leutenegger became known after the publication of her first novel *Eve (Vorabend)* in 1975. In 1985, the *Women's Year of the UN*, when Switzerland's economy was in a slump, this book, along with Verena Stefan's *Shedding One's Skin (Häutungen)*, helped to bring about a turnaround in the attitude to women writers' creation. These pioneering works changed the marginal position of women writers in patriarchal Swiss literature. At the poetic level, the first-person narrator of *Eve* discusses all the themes developed by the French poststructuralists Hélène Cixous, Luce Irigaray and Julia Kristeva. The novel touches all the aspects that were and have remained important for the author. By destroying the conventional syntactic norms, she seems to have reached a new awareness, womanly awareness.*

In the interview given nearly thirty years later, Leutenegger words her starting points against the background of Swiss women authors' breakthrough, expresses her opinion about "body language", "writing with the body", madness as a form of revolt, the autobiographical aspect in women's literature, etc. (Edit.)

BORIS USPENSKI. The Russian intelligentsia as a specific phenomenon of Russian culture

The author is of the opinion that the Russian intelligentsia is a phenomenon particular to Russian culture, differing from the intellectuals of the West.

The Russian intelligentsia is oriented to Western culture, and namely this circumstance distinguishes the Russian intellectual from his Western counterpart for whom the West cannot be a cultural target. The Russian intellectual is part of Western culture, but this participation has a specific social function, the function of serving the society: the intelligentsia represents Western culture, but the recipient of this culture should be the Russian people. Intelligentsia is not characterized by any independent or immanent features but rather by contrast to other social phenomena. Primarily, intelligentsia gives an interpretation of its attitude to the authorities and the people.

The Russian intelligentsia emerged in opposition to the typical tsar, to tsarism as a regular institution, a phenomenon typical of the Russian state apparatus. Typologization of the tsar appears relatively late in newer Russian history, only during Nicholas I, who is the first who does not rely on a temporary entourage of favourites and creates an impersonal state apparatus founded on regulations and order. The intelligentsia as a particular social phenomenon opposes the new order, contrasting the state machinery with spiritual values. Serving the idea and society, the intellectual is an opposite to the nobleman who is a servant of the tsar and the government system. It results from here that the intelligentsia that can be regarded a certain cultural elite cannot, in its essence, belong to the social elite. Accordingly, intellectuals cannot be rich, they should not wield power, and they must not participate in administration. All this resembles a monastic order.

The imperial ideology of the Nicholas I era found its expression in S. Uvarov's famous formula: "Orthodoxy, Autocracy, Nationalism" (1832). Obviously, it was modelled on the slogan of the French revolution in polemical contrast to it. Instead of relying on the Western formula of liberty, equality and fraternity and joining the tradition of Western democracy (Western intellectuals), the Russian intelligentsia primarily reacted to Uvarov's programme. The result is that Russian intelligentsia, in its period of formation, refuses to be Orthodox — Orthodoxy is replaced by Dukhovnost — and this clearly differentiates the Russian intelligentsia from Western intellectualism (the Russian dukhovnost designates both spirituality and ecclesiasticism). Further, Russian intellectuals abandon autocracy and

propagate revolution instead. Finally, they abandon nationalism as an imperial idea, which can be replaced by cosmopolitanism.

Definitely, the Russian intelligentsia and Western intellectualism have common roots: in one way or another, they are linked to the Enlightenment and the French Revolution. The Russian intelligentsia, however, has no immediate connection with these roots. It emerged as a reaction against the theocratic, autocratic and nationalist regime that, in its turn, was born as a reaction against the ideas of the French Revolution. (Edit.)

WINFRIED NÖTH. The language of commodities: Groundwork for a semiotics of consumer goods

The author offers a semiotic model to show that consumer goods are perceived in three semiotic frames: as utilitarian, commercial and socio-cultural signs. At that, the meaning of these signs is not an intrinsic quality of the physical product but has been generated in the interaction of the producer and the consumer with the commodity or in the consumer's assessment of products against the background of a system of consumer goods.

From the consumer's viewpoint, a commodity as a utilitarian sign is associated with the features that express the product's value in practical use. In addition, the producer's viewpoint includes such features as the amount of labour or material needed for producing the commodity.

As a commercial sign, a commodity signifies its exchange value, its commercial value in relation to other products in the system of consumer goods.

The consumer (or advertiser) who perceives (or presents) a commodity as a socio-cultural sign links the product with a social group or culture that they see as typically associated with it.

Although, in principle, all consumer goods can be decoded in all three main frames, in the case of many categories of products certain prototypical semiotic frames exist. Thus, there are prototypically utilitarian and prototypically socio-cultural products. The first category includes tools, machines and basic foodstuffs. The second category comprises products like

badges, eccentric designer clothes, flowers, souvenirs, novels, paintings or opera productions. The third main category, prototypically commercial products, includes shares, securities and money in general.

The system of consumer goods is a semiotic system (language) par excellence, as competition between producers tends to increase the differences and decrease the similarities between products. Despite the remarkable paradigmatic structure of the system of consumer goods, it has a relatively weak syntagmatic dimension. (Edit.)

Review

OTT KURS. New Estonians in Russia become organized

Moskva Eesti Selts 1989–2000. Московское общество Эстонской культуры. Estonian Society in Moscow. *Moscow: Globalinform. 144 pp.*

Serial

DENIS DIDEROT. Rameau's nephew

Diderot defined this piece of writing as an antique satire that should describe customs and a reveal of the vices of some real persons. Neither Jean-François Rameau (the nephew of the famous composer Jean-Philippe Rameau) nor the other characters of the dialogue are fictitious. How the work was created has remained unclear. One version says that the first variant of the manuscript was completed in 1762, but the events described suggest that the author repeatedly made additions to the manuscript later. The work appeared first in German translation by Johann Wolfgang von Goethe (1805). In French it was published as late as in 1821 as a reverse translation from German. The full manuscript was lost and remained lost until 1891, when it was found by accident in a second-hand bookshop and republished. Then, however, the manuscript disappeared once again and was found decades later in the collection of Pierpoint Morgan Library on the other side of the Atlantic. (Edit.)

AUTHORS

FREDO ARIAS-KING MA, founder of the journal *Demokratizatsiya*

DENIS DIDEROT (1713–1784), French Enlightenment philosopher and encyclopaedist

JÜRI EINTALU PhD (b. 1962), researcher at the Department of Philosophy, University of Tartu, and lecturer at the Estonian Institute of Humanities

ENE ERGMA ScD (b. 1944), astrophysicist, Vice President of the Estonian Academy of Sciences, Chair of the Council of Estonian Science Foundation, Member of Parliament

TOOMAS HIIO (b. 1965), historian, counsellor to the former President of Estonia, H. E. Lennart Meri

LYDIE KOCH-MIRAMOND ScD, French astrophysicist, member of the Committee for Human Rights and Problems of Ethics at the French Society of Physics

OTT KURS PhD (b. 1939), Professor of Human Geography at the University of Tartu

GERTRUD LEUTENEGGER (b. 1948), Swiss writer

BRUNO MÖLDER MPhil (b. 1975), doctoral student of philosophy at Konstanz University

WINFRIED NÖTH PhD (b. 1944), Director of the Centre for Cultural Studies at the University of Kassel, President of the German Society for Semiotics

EVE PORMEISTER MA (b. 1956), lecturer at the Department of German, University of Tartu

BEAT SITTE-LIVER PhD (b. 1939), professor of practical philosophy at the University of Freiburg, Secretary General of the Swiss Academy of Humanities and Social Sciences

BORIS USPENSKI PhD (b. 1937), semiotician

RAMEAU VENNAPOEG

Denis Diderot

Tõlkinud Andres Raudsepp

||

Denis Diderot' *Le neveu de Rameau* on kirjutatud 1762. aastal, hiljem täiendatud. Esmatrükk ilmus saksakeelses tõlkes 1805. aastal (tlk J. W. Goethe), prantsuskeelne esmatrükk 1821. Siinse tõlke aluseks on Denis Diderot, *La religieuse. Le neveu de Rameau*. Moscou: Éditions du Progrès, 1980, p. 285–413.

Toimetus tänab Anu Treikeldrit abi eest tõlke toimetamisel.

MINA. Mi-is! Aga kodumaa kaitsmine?

TEMA. Tühi töö! Enam ei ole mingit kodumaad olemaski. Poolusest pooluseni ma näen vaid türanne ja orje.

MINA. Aga sõpradele kasulik olemine?

TEMA. Tühi töö! Kas meil on sõpru? Kui neid oleks, kas siis tuleks nad tänamatuks muuta? Vaadake tähelepanelikult ja te näete, et peaaegu alati saame osutatud teenete eest vastu tänamatuse. Tänuikkus on koorem ja kõik koormad on tehtud selleks, et neid seljast visata.

MINA. Amet ja sellega kaasnevate kohustuste täitmine?

TEMA. Tühi töö! Mis tähtsust, kas meil on mingi amet või ei, peaasi on olla rikas, sest amet võetakse ainult selleks, et rikkaks saada. Aga kuhu viib kohustuste täitmine? Kadeduse, ärevuse ja tagakiusamise juurde. Kas nii ollaksegi edukas? Tuleb lipitseda, kurat võtaks, lipitseda, kohtuda siitilma vägevatega, õppida tundma nende maitset, kiita takka nende tujudele, teenida nende pahesid, kiita heaks nende ebaõiglased teod — vaat ja ongi kogu saladus.

MINA. Kuid oma laste hariduse eest hoolitsemine?

TEMA. Tühi töö! See on kasvataja ülesanne.

MINA. Aga kui see kasvataja on teie põhimõtted omaks võtnud ja jätab oma kohustused hooletusse, kes saab siis karistada?

TEMA. Ausõna, mitte mina, kuid võimalik, et ühel päeval mu tütre mees või mu poja naine.

MINA. Aga kui mõlemad prassimisse ja pahedesse sööstavad?

TEMA. Eks see ole siis nende seisusele kohane.

MINA. Aga kui nad häbistavad end?

TEMA. Kui olla rikas, siis võib teha mida tahes — ennast häbistada ei saa.

MINA. Aga kui nad laostuvad?

TEMA. Seda halvem neile.

MINA. Märkan, et kui te vabastate enda oma naise, laste ja teenijate käitumise järele valvamisest, siis te võite kergesti jätta hooletusse ka oma äriasjad.

TEMA. Andke mulle andeks, mõnikord on raske raha leida ning mõistlik on seda ette näha.

MINA. Te ei kavatse oma naise eest kuigivõrd hoolitseda?

TEMA. Ma ei kavatse tema eest üldse hoolitseda, võtke heaks või pange pahaks. Parim viis oma õrnema poole kohtlemiseks on minu arvates teha, mis talle sobib. Kas teie arvates ühiskond poleks väga lõbus koht, kui seal kõik aina oma kohustusi täidaksid?

MINA. Miks mitte? Õhtu on minu jaoks kõige kaunim siis, kui olen rahul hommikuga.

TEMA. Minu jaoks niisamuti.

MINA. Just täielik jõudeelu teeb seltskonnainimesed oma aja-veetmisviiside suhtes nii hellatundeliseks.

TEMA. Ärge nii arvake — nad rabelevad palju.

MINA. Nad ei väsi kunagi, sellepärast nad ka ei puhka kunagi.

TEMA. Ärge nii ka arvake — nad on alalõpmata kurnatud.

MINA. Alati on lõbu nende jaoks tõsine töö, kuid mitte kunagi vajadus.

TEMA. Seda parem — vajadus on alati vaev.

MINA. Nad kulutavad kõik läbi. Nende hing juhmistub, selle vallutab tülpimus. See, kes võtaks neilt ära nende elu kesk rõhuvat küllust, osutaks neile teene. Tunnevad nad ju õnnest vaid seda osa, mis kõige kiiremini nüriks jääb. Ma ei põlga meelisi naudinguid, minulgi on suulagi, mis tunneb hõrgu roa ja oiivalise veini hellitust, mul on süda ja silmad, mulle meeldib vaadata ilusat naist, meeldib tunda oma peos tema rinna prinkust ja ümarust, suruda tema huultele oma huuled, ammutada tema pilkudest iha ning elada seda välja tema süleluses. Vahel harva ei ole midagi sõpradega prassimise vastu, isegi kui see on pisut lärmakas. Aga ma ei salga, et mulle pakub lõputult suuremat naudingut õnnetu päästmine, riukliku asja lõpetamine, kasuliku nõu andmine, meeldiv lugemine, südamele kalli mehe või naisega jalutamine, mõne hariva tunni veetmine oma lastega, tubli lehekülje kirjutamine, ametikohustuste täitmine, armastatud naisele õrnade ja armsate sõnade lausumine, mis ta käed ümber minu kaela toovad. Tean üht tegu, mille eest annaksin kõik, mis mulle kuulub, et vaid olla seda teinud. *Muhamed* on küll ülev teos, kuid ma tahaksin olla see, kes rehabiliteeris Calas'de mälestuse.⁶¹ Üks

⁶¹Toulouse'ist pärit kalvinistist kaupmees Jean Calas hukati rattaletõmbamise läbi 1762. a. Tal lasus valesüüdistus oma poja tapmises sooviga takistada selle üleminekut katoliku kiriku rüppe. Voltaire võitles

tuttav mees oli põgenenud Cartagenasse.⁶² Maal, kus tavakohaselt läheb kogu varandus vanemale pojale, oli ta perekonna noorim poeg. Cartagenas saab ta teada, et tema ärahellitatud vanem vend oli nende liigjäreleandlikult isalt ja emalt võtnud kogu varanduse, ajanud nad nende lossist minema ning head vanakesed viरेlevad nüüd mingis väikeses provintsilinnas. Mida teeb siis see noorem vend, keda vanemad olid karmilt kohelnud ning kes oli läinud kaugemale õnne otsima? Ta saadab neile abi, korraldab kiiruga oma äriasjad, tuleb tagasi jõukana, viib isa ja ema tagasi nende koju, paneb õed mehele. Ah, mu kallis Rameau, see mees pidas seda aega kõige õnnelikumaks oma elus. Ta kõneles mulle sellest pisarsilmil ja mina tunnen teile seda jutustades, kuidas mu süda on rõõmust segane ja nauding mul sõnad suust võtab.

TEMA. Te olete isevärki olevused!

MINA. Te olete haletsusväärased olevused, kui te ei kujuta ette, et saatusest on võimalik tõusta kõrgemale ning kahe eelkõneldud kauni teo varjus on võimatu õnnetu olla.

TEMA. Vaat seda sorti õndsusega suudaksin ma suure vaevaga koduneda, sest seda kohtab harva. Kuid kas teie arvates peaksime tõesti olema aumehed?

MINA. Kas selleks, et olla õnnelik? Kindlasti.

TEMA. Ometi ma näen lõputut hulka ausaid inimesi, kes ei ole õnnelikud, ja lõputut hulka inimesi, kes on õnnelikud, kuid ei ole ausad.

MINA. Teile tundub nii.

TEMA. Kas mitte sellepärast, et hetkeks jagus mul tervet mõistust ja otsekohesust, ei teagi ma nüüd, kuhu täna õhtust sööma minna?

MINA. Eh-ei! Hoopis sellepärast, et teil ei olnud neid kogu aeg. Sellepärast, et te õigel ajal ei tundnud, et kõigepealt tuleb endale soetada sõltumatu tuluallikas, mis orjusest vabastab.

TEMA. Sõltumatu või mitte, vähemasti on allikas, mille ma soetasin, kõige hõlpsam.

MINA. Ja kõige ebakindlam ja kõige vähem aus.

TEMA. Aga kõige sobivam mulle kui logardile, lollpeale ja päevavargale.

tema hea nime ja tema perekonna õiguste taastamise eest ning saavutaski selle Pariisi parlamendilt aastal 1765.

⁶²Šotlasest kirurg Hoop, parun d'Holbachi sõber.

MINA. Nõus.

TEMA. Mina võin saavutada oma õnne pahede abil, mis on mulle loomumomendid, mille ma olen omandanud ilma vaevata ja mille säilitamiseks ma ei pea pingutama, mis klapiavad mu rahvuse kommetega, vastavad minu soosijate maitsele ning on nende isiklikele pisikestele vajadustele lähedasemad kui piinlikkust valmistavad voorused, mis neid hommikust õhtuni süüdistaksid — seepärast oleks päris veider, kui ma hakkaksin ennast nagu mõnd äraneetud hinge vaevama, et teha endast sant ja keegi teine, kui ma olen, et anda endale võõras karakter, omadusi, mille auväärst ma vaidluse vältimiseks möönan, kuid mille omandamine ja harrastamine läheks mulle kalliks maksma ega viiks kuhugi, või ehk millegi hullemanigi kui eikuhugi — oleksid need ju lakkamatuks irvituseks rikaste üle, kelle juures kerjusid nagu mina ülalpidamist otsivad. Voorust ülistatakse, ent vihatakse, vooruse eest põgenetakse, voorus on jäiselt külm, aga siin maailmas tuleb jalad soojas hoida. Ja pealegi ajaks see mu möödapääsmatult vihale; sest miks nii sageli kohtab jumalakartlike inimesi, kes on nii kalgid, kurjad ja tõrjuvad? Aga sellepärast, et nad on endale loomuvastase ülesande peale sundinud. Nad kannatavad, ja kui kannatatakse, siis pannakse kannatama ka teisi. Midagi niisugust ei tule ei minu ega minu soosijate puhul kõne allagi; ma pean olema lõbus, järeleandlik, naljakas, veider ja kelmikas. Voorus sunnib endast lugu pidama, kuid lugupidamine on ebamugav; voorus sunnib end imetlema, kuid imetlemine ei ole lõbus. Mul on tegemist igavlevate inimestega ja mina pean nad naerma ajama. Naerma ajab kentsakus ja tolategemine, järelikult mul tuleb olla kentsakas ja teha tola; ja kui loodus ei oleks mind niisuguseks loonud, siis oleks kõige lihtsam niisugusena näida. Õnneks ei tule mul silmakirjatseda; nii palju on kõiksugu karva silmakirjatsejaid, lisaks veel need, kes iseenda ees silmakirjatsevad. Näiteks too rüütel de La Morlière⁶³ sätib kübara ühele kõrvale, hoiab pea uhkelt püsti, vaatab teid kõõrdi üle õla, kui te möödute, laseb pikal mõõgal vastu oma kintsu laperdada, solvang valmis igäuhele, kes mõõka ei kannu, ja näib igale vastutulijale väljakutse esitavat. Mida ta teeb? Kõike, mis suudab, et veenda ennast selles, et ta on vapper mees. Kuid ta on argpüks. Andke talle ninanips ning ta võtab selle vaguralt

⁶³ Charles Louis Jacques de La Morlière (1701–1785), ülbitseja mainega prantsuse romaania kirjanik.

vastu. Tahate, et ta võtaks vaiksemaks, tõstke häält. Näidake talle oma jalutuskeppi või põrutage jalaga tagumikku. Oma argusest täielikus hämmingus, küsib ta teilt, kes teile ütles, kust te teate, et ta on argpüks. Hetk tagasi ei teadnud ju ta seda isegi. Pikk ja harjumuspärane vahvuseahvimine oli ta eksiteele viinud; ta oli nii palju nägusid teinud, et hakkaski ennast vaprats pidama.

Või naine, kes suretab liha, külastab vanglaid, võtab osa kõikidest heategevuskoosolekutest, kõnnib, silmad maas, ega tihka eales ühelegi mehele otsa vaadata ja valvab lakkamatult, et miski tema meeli ei paeluks. Kas kõik see suudab hoida ära tule tema südames, talitsematud ohked, himude vallandumise, ihade paine ning selle, et ta kujutlus nii õõl kui päeval stseene *Kloostri väravavahist* ja *Aretino Poosides*⁶⁴ silme ette manab? Mida ta siis teeb? Mida arvab toatüdruk, kes pesuväel asemelt kargab ning vaevlevale perenaisele appi tormab? Justine, minge tagasi magama, ei ole teie see, keda perenaine sonides kutsub.

Ja kui sõber Rameau hakkaks ühel päeval rõhutama põlgust varanduse, naiste, hea söögi ja logelemise vastu ning moraliseerima nagu mõni Cato, kes ta siis oleks? Silmakirjateener. Rameau olgu see, kes ta on — õnnelik röövel rikaste röövlite seas ja ärgu ärbelgu vooruslikkusega ega olgu ka tõeliselt vooruslik inimene, kes oma leivakoorukest üksi või koos teiste kerjustega järeab. Et jutt oleks selge, mind teie õndsus ega teiesuguste unistajate õnn ei rahulda.

MINA. Näen, mu armas, et te ei tea ega ole võimelinegi teada saama, mis see on.

TEMA. Seda parem, pagana pihta! Muidu kärvaksin nälja, igavuse ja võib-olla ka südametunnistuspiinade kätte maha.

MINA. Järelikult ainus, mida teile soovitada saan, on minna kiiresti tagasi majja, kust te ennast nii ettevaatamatult minema kihutada lasite.

TEMA. Ja teha seda, mida teie sõna otseses mõttes hukka ei mõista ja mis minule on, piltlikult öeldes, pisut vastik.

MINA. Nii ma arvan.

⁶⁴*Kloostri väravavaht* (1744) — pornograafiliseks nimetatud teos, autorlust on omistatud abee Latouche'ile. Pietro Aretino, õige nimega Pietro Bacci (1492–1556) sonetid Giulio Romano erootiliste joonistuste juurde (1525).

TEMA. Sõltumatult metafoorist, mis mulle ei meeldi hetkel ja hakkab meeldima hiljem.

MINA. Missugune iseäratsemine!

TEMA. Pole siin midagi iseäralikku. Võin käituda vääritult, kuid ei taha, et mind selleks sunnitakse. Olen tõesti nõus oma väärikusest loobuma. . . Te naerate?

MINA. Jah, teie väärikus ajab naerma.

TEMA. Igaühel on oma väärikus. Võin küll oma väärikuse unustada, aga omal soovil ja mitte teiste käsu peale. Kas mulle peaks tohtima öelda: rooma, ja mina peaksingi roomama? See on ussikese ja minu liikumisviis: me kasutame seda, kui meil lastakse minna, kuid me ajame ennast püsti, kui meile saba peale astutakse. Mulle astuti saba peale ja ma ajan enda püsti. Ja pealegi ei ole teil aimugi, mis hullumajaga on tegu. Kujutage ette raskemeelset tusatsejat, keda õgivad haigushood, kes on hommikumantli kaks-kolm ringi ümber keha mässinud, kes ei meeldi endale ja kellele ei meeldi miski. Kui tema ees ka sajal viisil oma ihu ja hinge väänata, saab temalt vaevalt naerutuse. Ta vaatab külmalt, kuidas ma naljakalt oma näo, ja mis veelgi naljakam, oma arunatukesega vigurdan. Olgu omavahel öeldud, et minu kõrval on — ma ei taha kiita ennast ja ammugi mitte teda — isa Noël, too nägudetegemise poolest nii kuulus benediktlasenärakas,⁶⁵ hoolimata edust õukonnas kõigest puust hüpiknukk. Ma võin kui tahes palju vaeva näha, et olla hullumaja tasemel, miski ei mõju. Kas ta hakkab naerma? Ei hakka? Vaat millele ma pean oma tõblemiste ajal mõtlema ja arvake ise, kui kahjulik on talendile niisugune teadmatus. Kui mu hüpohondrikul on öömüts üle silmade tõmmatud, siis näeb ta välja nagu liikumatu portselanist kujuke, kel lõua küljes nõör, mis tema tugitooli alla läheb. Ootame, kas nõörist tõmmatakse, aga ei tõmmata. Kui lõuad juhtumisi paotuvadki, siis selleks, et tuua kuuldavale mõni kurvastav sõna, sõna, mis teatab teile, et teid ei pandud tähelegi ning kogu teie ahvitsirkus on raisatud. See sõna on vastus küsimusele, mille te pool nädalat tagasi esitasite, ning kui see on välja öeldud, siis mastoidvedru lödveneb ja lõuad sulguvad. . .

Seejärel asus ta meest järele tegema. Ta oli istunud toolile, pea liikumatu, kübar silmini, silmad poolsuletud, käed rippu, ja lõugu liigutades nagu automaat, ta kõneles:

⁶⁵Optikariistade valmistaja, kes keeldus tegemast kaastööd *Entsüklopeediale*. Ta jäeti Louis XV õukonna juurde. Konstrueeris mikroskoobi.

"Jah, teil on õigus, preili. Siin tuleb peenelt tegutseda." Mis tähendab, et mees otsustab ja otsustab kogu aeg ja ilma edasikaebamise õiguseta, otsustab õhtul, hommikul, tualetti tehes, lõunasöögil, kohvi juues, mängulauas, teatris, õhtusöögil, voodis ning usun, andku jumal mulle andeks, et ka armukese käte vahel. Neid viimaseid otsustusi ei ole minul võimalik kuulda, kuid ülejäänutest ma olen kuradi moodi väsinud. Kurb, sünge ja järsk nagu saatus, niisugune on meie patroon.

Tema vastas on tähtsust täis pirtsutaja, kellele sõandaks ehk öelda, et ta on ilus, sest seda ta veel on, olgugi et ta näolt siitsealt mõned plekid leiab ning kogukuselt jõuab ta kohe *madame* Bouvillonile⁶⁶ järele. Mulle meeldib lopsakas ihu, kui see on ilus, kuid mis liig, see liig, ning liikumine on mateeriale nii tähtis! *Item*, ta on kurjem, upsakam ja lollim kui hani. *Item*, ta tahab olla vaimukas. *Item*, talle tuleb muudkui kinnitada, et teie arvates on tal vaimu rohkem kui kellelgi teisel. *Item*, ta ei tea mitte midagi, aga ka tema otsustab. *Item*, tema otsustused tuleb käte ja jalgadega heaks kiita, heast meelest karelda, imetlusest tarduda: kui kaunis, kui õrn, kui hästi öeldud, kui peenelt nähtud, milline haruldane tundlikkus! Kust naised selle küll võtavad? See ei ole õpitud, üksnes vaistlik, ainult sünnipärasest vaimuvalgusest: see näib olevat ime. Ja tulgu veel keegi ütleva, et kogemus, õppimine, mõtlemine ja kasvatus midagi loevad! Ja öelda muid samasuguseid lollusi. Ja nutta rõõmu pärast. Kümme korda päevas koogutada, üks põlv painutatud, teine jalg sirutatud taha, käed jumalanna poole sirutatud, otsida tema soovi tema silmadest, rippuda pilguga tema huulte küljes, oodata tema käsku ning lahkuda nagu välk. Kes tahab niisuguse rollini alanduda peale armetu, kes sealt kaks-kolm korda nädalas kõhumuredele leevendust leiab? Mida siis arvata niisugustest nagu Palissot, Fréron, Poinset' d või Baculard,⁶⁷ kellel midagi hinge taga on ja kelle orjalikku käitumist ei saa vabandada koriseva kõhuga?

MINA. Poleks iial uskunud, et teiega on nii raske.

⁶⁶Tohutult paks naistegelane Paul Scarron (1610–1660) *Koomilisest romaanist* (1651–1657).

⁶⁷Nõod Poinset' d. Antoine Alexandre Henri (1735–1769), dramaturg, entsüklopedistide vastane, ja Louis, traagiline luuletaja. François Thomas Marié de Baculard d'Arnaud (1718–1805), kirjanik, kellel oli Voltaire'i soosing ning kellest sai ülalpeetav Pariisi rikastes majades.

TEMA. Minuga ei ole raske. Alguses ma vaatasin, kuidas teevad teised, ning tegin nagu nemad, isegi pisut paremini, sest ma olen oma jultumuses otsekohesem, ma olen parem näitleja, ma olen näljasem ja mul on paremad kopsud. Ilmselt ma olen kuulsa Stentori⁶⁸ otsene järeltulija.

Ja selleks, et anda mulle õige ettekujutus selle siseelundi vägevusest, hakkas ta kõhima niisuguse jõuga, mis pani kohviku aknad värisema ja tõmbas endale maletajate tähelepanu.

MINA. Mistarvis on säärane and hea?

TEMA. Kas te ei aima?

MINA. Ei. Mu mõistus on tsipa piiratud.

TEMA. Oletage, et läks lahti vaidlus ja ei ole kindel, kellele jääb õigus. Siis ma tõusen ning müristan: "See on nii, nagu preili ütleb. Vaat nii käib õige mõtlemine! Ka sada meie tarkpead ei saaks paremini öelda! Nii väljendub geenius." Kuid heaks ei tohi kiita alati samal moel, see oleks liiga lihtne, näeks võlts välja ja muutuks võib-olla magedaks. Päästab nutikus ja leidlikkus. Tuleb osata mažoorseid ja vastuvaidlemist välistavaid toone valmis panna, tabada õige hetk nende kasutamiseks. Näiteks kui jagelemine lahkarvamuste ümber on paisunud sedavõrd suureks, et keegi enam kedagi ei kuula ja kõik kõnelevad korraga, tuleb tõmbuda võitlusväljast kõige kaugemale jäävasse toanurka, pika vaikimisega valmistuda plahvatama ja siis äkitselt nagu pomm tülitsejate sekka kukkuda. Mitte keegi ei oska seda kunsti paremini kui mina. Kuid üllatavalt hea ma olen hoopis vastupidises: mul on mahedaid hääletoone, mida saab naeratus, mul on lõputu hulk heakskiitvaid ilmeid. Mängu tulevad nina, suu, laup ja silmad; mu nimmekoht on nõtkes, erilise kaarega painutan ma selga, tõstan ja langetan õlgu erilisel viisil, sirutan sõrmi, kallutan pead, sulen silmi ja olen hämmastuses, otsekui oleksin kuulnud ingellikku ja jumalikku häält taevast kostmas. Vaat mis tõeliselt meelitab. Ma ei tea, kas te tajute kogu energiat, mis on viimati mainitud kehahoiakul? Seda ei leiutanud mina, kuid selle esitamises ei ole mitte keegi mind ületanud. Vaadake, vaadake.

MINA. Tõsi, see on ainulaadne.

TEMA. Kas te usute, et leidub edevavõitu naiseaju, mis selle õnge ei lähe?

⁶⁸Valjuhääline kangelane *Iliases*.

MINA. Ei. Tuleb tunnistada, et ande inimesi lolliks teha ja ise alla käia te olete arendanud nii kaugemale kui võimalik.

TEMA. Olgu neid nii palju kui tahes, nad võivad teha mida tahes, aga nii kaugemale ei jõua nad ealeski. Parimigi nendest, näiteks Palissot, ei saa kunagi millekski enamaks kui tubliks koolipoisiks. Aga kui niisugune roll esialgu lõbustabki ja lollitavate rumaluse üle naermine teatavat naudingut pakub, siis pikapeale see enam ei eruta. Pealegi pärast teatud hulka leide tuleb ennast kordama hakata. Vaimukusel ja kunstil on piirid. Vaid jumala ja mõne haruldase geeniuse karjäär avardub sedamööda, kuidas nad edasi liiguvad. Bouret⁶⁹ ehk on üks niisuguseid. Ta valdab nükkeid, mis minu, jah, minu arvamusel temast tõstavad kõige ülevamasse kõrgusesse. Koerake, Õnneraamat, tõrvikud Versailles' teel on minu jaoks midagi nii põrmustavat ja alandavat, et mul võib tööroòm lõplikult kaduda.

MINA. Mis koerakesest te räägite?

TEMA. Kust te ometi tulete? Mis? Kas te tõesti ei tea, mida see haruldane mees tegi, et võõrutada endast koera ja panna ta kiinduma pitsatihoidjasse, kellele loomake meeldis?

MINA. Tunnistan, et ei tea.

TEMA. Olgu pealegi. Tegu on kaunima asjaga, mida üldse ette kujutada võib. Kogu Euroopa oli võlutud, ei ole õukondlast, kelles see kadedust ei oleks tekitanud. Teie, kes te olete päris arukas inimene, kuidas oleksite teie tema asemel talitanud? Ärge unustage, et koer armastas Bouret'd, et ministri veider rõivastus kohutas pisikest looma, et Bouret'l oli aega vaid üks nädal. Selleks, et lahenduse kogu väarikust mõista, tuleb tunda ülesande kõiki tingimusi. Noh, kuidas?

MINA. Kuidas-kuidas. Tõtt-öelda teevad ka kõige lihtsamad seda laadi ülesanded mind nõutuks.

TEMA. Kuulge, ütles ta familiaarse inimesena mulle kergelt õlale laksatades. Kuulake ja imetlege. Ta laseb endale valmistada

⁶⁹Étienne Michel Bouret (1710–1777), Prantsuse rahandustegelane, tuntud oma rikkuse, pillava eluviisi ja õukonna ees lipitsemise poolest. Diderot vihjab juhtumile, kus Louis XV külastas Bouret'd selle villas. Kuningale ulatati raamat pealkirjaga "Tõeline õnn", mille esimeselt leheküljelt Louis XV luges: "Kuningas külastas Bouret'd." Ühel teisel külaskäigul ääristati Bouret' käsul tee Versailles'st tema villani tõrvikukandjatega.

näomaski, mis sarnaneb pitsatihoidja näoga, laenab ühe toapoisi abiga uhke ametirüü, katab näo maskiga, rõivastub. Ta kutsub koera, silitab, annab koerale küpsise. Siis ta vahetab dekoratsiooni ja ühtäkki pitsatihoidjat ei ole, on Bouret, kes kutsub koera ja annab sellele piitsa. Kaks-kolm päeva pidevat, hommikust õhtuni harjutamist ja koer mõistabki pageda ülemrentnik Bouret' eest ja joosta pitsatihoidja Bouret' juurde. Ent ma olen ülearu heatahtlik. Te olete võhik, kes ei ole väärt teada saama, mis imed tema kõrval toimuvad.

MINA. Sellegipoolest, palun teid, mis lugu oli raamatu ja tõrvikutega?

TEMA. Ei. Ei. Kuulake, mida terve linn räägib, ning kasutage juhust, mis meid kokku viis, et teada saada, mida keegi peale minu ei tea.

MINA. Teil on õigus.

TEMA. Laenata rüü ja parukas, unustasin pitsatihoidja paruka! Lasta teha mask, mis on pitsatihoidja näoga sarnane! Eriti see mask paneb pea vaimustusest ringi käima. Talle peabki kuuluma kõige kõrgem lugupidamine, ta peabki olema miljonär. Saint-Louis' rist on nii mõnelgi, kel ei ole leiba. Aga mistarvis surmaga riskides risti jahtida, kui võib asuda ohutusse ametisse, kus tasu kunagi tulemata ei jää? Vaat mida tähendab mängida suurelt. Niisugused eeskujud röövivad julguse. Endast hakkab hale ja tusk tuleb peale. Mask! Mask! Annaksin ühe sõrme, et oleksin ise tulnud maski peale.

MINA. Kuid kas teie oma vaimustusega ilusate asjade vastu ja kogu oma geniaalse leidlikkusega ei ole siis midagi leiutanud?

TEMA. Vabandage väga. Näiteks selja imetlevat hoiakut, millest teile kõnelesin, pean ma täiesti enda omaks, kuigi kadetsejad võivad seda vaidlustada. Muidugi on seda ennegi kasutatud, aga kes tabas ära, kuivõrd mugav on selle varjus naerda ninatarga üle, kelle imetlemist teeseldakse? Mul on enam kui sada viisi, kuidas alustada neiu võrgutamist tema enda ema kõrval, ilma et see märkaks, või ehk koguni kaasa aitaks. Kohe, kui ma antud tegevusalale asusin, põlgasin ära igasugused labased armastuskirja poetamised. Mul on kümme moodust, kuidas panna neiu minult armastuskirja käest ära kiskuma, ning julgen kiidelda, et nende hulgas on nii mõnigi uus. Eeskätt on mul annet argliku noormehe julgustamiseks. Olen pannud edukalt toime tulema niisuguseidki, kel ei ole ei nägu ega tegu. Arvan, et kui see oleks kirja pandud, siis peetaks mind mõnevõrra geniaalseks.

MINA. Ja teile oleks see eriline au.

TEMA. Kahtlemata.

MINA. Teie asemel viskaksin kõik paberile. Kahju, kui kaduma läheb.

TEMA. Tõsi. Aga te ei kahtlustagi, kui vähetähtsaks pean ma meetodit ja ettekirjutusi. Kes vajab protokollit, ei jõua eales kaugele. Geeniused loevad vähe, teevad palju ning loovad enast ise. Vaadake Caesarit, Turenne'i,⁷⁰ Vaubani,⁷¹ markiis de Tencini,⁷² tema kardinalist venda ning sekretäri abee Trublet'd. Või Bouret'd? Kes Bouret'le tunde andis? Mitte keegi. Loodus kujundab neid haruldasi inimesi. Kas te arvate, et koera ja maski lugu on kuskil kirja pandud?

MINA. Kuid neil kaotsi minevatel tundidel, mil tühja kõhu näpistus või ülekoormatud kõhu väsimus teil une peletab. . .

TEMA. Ma mõtlen sellele. Parem on suurtest tegudest kirjutada kui väikesi teha. Sest siis hing üleneb, kujutus kuumeneb, võtab tuld ja avardub — selle asemel et kokku tõmbuda nagu siis, kui väikese Husi juures tuleb olla üllatunud kiiduavalduste üle, mida see tobe publik visa järjekindlusega nagu küllusesarvest jagab sellele edevusehunnikule Dangeville'ile, kes mängib nii lamedalt, on laval astudes peaaegu kaheks kokkupaindununa küürus, vaatab alatasa ebaloomulikult silma sellele, kellega ta kõneleb, aga salamisi hoopis muud mängu mängib ning ise oma näomoonutusi peeneks ja oma peent traavi graatsiliseks peab; või mis saavad osaks emfaatilisele Claironile, kes on palju luidram, võltsim, puisem, kui keegi öeldagi oskaks. Lollakas parter plaksutab neile kõigest väest ega märka, et kogu veetlus on meis. Tõsi, me oleme oma veetluses pisut kosunud, kuid mis tähtsust sel on, kui meil on kõige kaunim nahk, kõige kaunimad silmad, kõige kaunim nina, kuigi, tõsi, vähe hinge, kõnd, mis pole kerge, kuid mis pole ka nii kohmakas, kui kõneldakse. Seevastu mis tundesse puutub, siis sellega me oleme kellest tahes ees.

⁷⁰Henri de La Tour d'Auvergne, vikont de Turenne (1611–1675), Prantsusmaa marssal.

⁷¹Sébastien Le Prestre de Vauban (1633–1707), Prantsusmaa marssal.

⁷²Pierre Guérin, kardinal de Tencin (1680–1758), Prantsuse riigimees ja Lyoni peapiiskop, võitles jansenistide vastu. Tema õde markiis de Tencin pidas kuulsat salongi ning oli ka kirjanik; d'Alembert'i ema.

MINA. Kuidas mõista seda, kas ironiseerite või kõnelete tõsimeeli?

TEMA. Häda on selles, et see kuradima tunne on sügaval sees ja väljapoole ei kuma sellest midagi. Aga mina, kes ma teiega räägin, tean, ja tean kindlalt, et tunnet tal on. Kui see polegi päris see, siis midagi sinnapoole siiski. Peab nägema, kuidas siis, kui me oleme tujust ära, kohtleme teenreid, kuidas saavad kõrvakiile toatüdrukud, kuidas me anname jalaga Erakorralistele laekumistele,⁷³ kui need kas või pisut kalduvad kõrvale lugupidamisest, mida nad meile võlgnevad. Ma ütlen teile, see on väike kurat, tunnet ja väärikust otsast otsani täis... Te ei saa ju mõhkugi aru, eks?

MINA. Tunnistan, et ma ei mõista, kas teie jutt on puhtsüdamlik või tige. Olen lihtne inimene, olge hea, jätke vigurdamine ja kõnelge minuga lihtsamalt.

TEMA. Nii me väikesele Husile Dangeville'ist ja Claironist ette kanname, segades siin-seal sekka mõne virgutava sõna. Pidage mind kaabakaks, aga mitte lollpeaks. Aga üksnes loll või armastusest segane mees võiks tõsiselt nii palju tobedusi öelda.

MINA. Aga kuidas ikkagi hakkate niisuguseid asju ütleva?

TEMA. See ei tule korrapealt. Aga pisitasa hakkab toime tulema. *Ingenii largitor venter.*⁷⁴

MINA. Peab küll kuri nälg tagant tõukama.

TEMA. Küllap vist. Kui need tunduvadki teile ülepakutud, siis uskuge, need, kellele need on määratud, on harjunud neid kuulma rohkem kui meie välja ütleva.

MINA. Kas keegi julgeb ka teiega ühel meelel olla?

TEMA. Mis "keegi"? Nii tunneb ja kõneleb kogu seltskond.

MINA. Kes teist ei ole suur kaabakas, peab olema suur lollpea.

TEMA. Loll? Vannun teile, on vaid üks loll. See, kes meid austab selle eest, et me teda lollitame.

MINA. Aga kuidas saab lasta ennast nii labaselt petta? On ju päevselge, et Dangeville'i ja Claironi anne on suurem.

TEMA. Vale, mis meid meelitab, joomme ära ühe sõõmuga, kuid kibedat tõde võtame tilkhaaval. Liiatigi on meie ilme nii veenev, nii siiras!

⁷³Mõeldud on Bertini.

⁷⁴Ligikaudselt: Kõht, tarkuse andja.

MINA. Kindlasti olete ka teie kord patustanud oma kunsti põhimõtete vastu ja eksikombel on teilt lipsanud mõned kibedad haavavad töed. Ma usun, et armetu, vääritud, alatu, jälgi rolli kiuste on teil tegelikult õrn hing.

TEMA. Minul? Sootukski mitte. Võtku mind kurat, kui ma teadma peaksin, mis ma tegelikult olen. Peaasjalikult on mul vaim, mis ümar nagu pall, ja iseloom paindlik nagu pajuviits. Ma ei valeta kunagi, kui mul on kas või natuke kasulik kõnelda tött. Ma ei kõnele kunagi tött, kui mul on kas või natuke kasulik valetada. Ma räägin, mis pähe tuleb — kui midagi mõistlikku, siis seda parem, kui tobedat, siis ei panda seda tähele. Täiel rinnal kõnelen, mis sülg suhu toob. Ma ei ole elu sees mõelnud ei ütleva hakates, ei öeldes ega pärast seda, kui olen öelnud. See-eest ei solva ma ka mitte kedagi.

MINA. Ometi solvasite ausaid inimesi, kelle juures te elasite ja kes olid teie vastu nii head.

TEMA. Mis parata? Tegu on õnnetusega. Halva hetkega, nagu neid elus ikka ette tuleb. Kestvat õnne ei ole olemas. Mul oli liiga hea, see ei saanud kesta. Nagu te teate, meil käib kõige arvukam ja kõige valitum seltskond. See on inimlikkuse kool, muistse külalislahkuse taastamine. Kui mõni luuletaja langeb, meie korjame üles. Pärast *Zares'i*⁷⁵ käis meil Palissot, pärast *Valeheategijat* Bret.⁷⁶ Kõik mahatehtud muusikud, kõik kirjanikud, keda ei loeta, kõik väljavilistatud näitlejannad, kõik mahakarjutud näitlejad, terve hulk vaeseid häbistatuid, keskpäraseid parasite, kelle eesotsas olla on au minul, ara väe vapral juhil. Mina julgustan neid sööma, kui nad esimest korda tulevad, mina palun nendele juua. Oh, nemad on nii vähenõudlikud! Siia satub noori kaltsakaid, kes on näolt kaunid, kuid ei tea, mida peale hakata, ja nurjatuid, kes lipitsemisega uinutavad peremehe, et siis teenida väike tasu perenaiselt. Me näime lõbusana, kuid tegelikult on meil kõigil väga halb tuju ja väga suur isu. Hundidki ei ole näljasemad, tiigrid tigidamad. Me järame kõike nagu hundid pärast pikka lumist talve, nagu tiigrid kisume tükkideks kõik, kel olnud edu. Mõnikord satuvad kokku Bertin, Montsaugé ja

⁷⁵Palissot' tragöödia, 1751.

⁷⁶Antoine Bret (1717–1792), edutu näidendi *Orb, ehk valeheategija* autor.

Vilmorien;⁷⁷ vaat siis alles tõuseb loomaaias kenake lärm. Mitte kunagi ei saa näha koos nii palju kurbi, riiakaid, kurje ja viha-seid loomi. Muud ei kuuluigi, kui Buffoni, Duclos', Montesquieu, Rousseau, Voltaire'i, d'Alembert'i ja Diderot' nime ja jumal teab, missuguste epiteetidega. Kes ei ole niisama loll kui meie, sel mingit vaimu olla ei saa. Plaan teha *Filosoofid*⁷⁸ hauti välja just seal. Stseeni rändkaupmehega, nagu komöödias *Teoloogia naiste kätes*,⁷⁹ panin sinna mina. Teid ei säästeta seal rohkem kui kedagi teist.

MINA. Seda parem! Võib-olla osutatakse mulle suuremat au, kui ma väärin. Oleks alandav, kui need, kes räägivad halba nii paljudest võimekatest ja ausatest inimestest, võtaksid pähe rääkida minust head.

TEMA. Meid on palju ja igaüks peab enda eest maksma. Kui oleme suured loomad ohvriks toonud, siis tapame ka teised.

MINA. Elatise eest teadust ja voojust teotada — on vast kallis leib!

TEMA. Nagu ma ütlesin, me oleme tähtsusetud, me söimame kõiki ega solva kedagi. Aeg-ajalt käib meil külas kaalukas abee d'Olivet, paks abee Le Blanc ja silmakirjatseja Batteux. Paks abee on kuri kuni õhtusöögini. Niipea, kui kohv joodud, viskub ta tugitooli ning, jalad vastu kaminasoklit, uinub ta nagu vana papagoi õrrel. Kui kära paisub tugevaks, siis ta haigutab, ringutab, hõõrub silmi ja küsib: "Noh, mis nüüd lahti? — Arutatakse, kas Piron⁸⁰ on vaimukam kui Voltaire. — Saagem õigesti aru. Te kõnelete vaimust? Ja mitte maitsest? Sest mis maitseesse puutub, siis sellest ei ole teie Pironil aimugi. — Ei ole aimugi? — Ei ole." Ja nii me vaidlemegi maitse üle. Seepeale annab peremees käega märku, et kuulatakse teda, sest ta kelgib just maitsetundmisega. Maitse, ütleb ta, . . . maitse on midagi niisugust. . . Ausõna, missuguse ta ütles maitse olevat, ei tea mina ega ta isegi.

Mõnikord on külas sõber Robbé. Ta kostitab meid oma küüniliste lugudega, imedega, mis on krampitõbistega juhtunud

⁷⁷Kaks viimast olid Bouret' väimehed ning tegelesid riiklike tellimustega.

⁷⁸Palissot' komöödia, 1760, milles pilgatakse valgustustegelasi.

⁷⁹Jansenistide vastu suunatud satiiriline näidend aastast 1731.

⁸⁰Alexis Piron (1684–1773), prantsuse luuletaja ja draamakirjanik, nn kerge luule esindaja.

ja mida ta on oma silmaga näinud, ning mõne salmiga oma pikemast luuletusest teemal, mida ta tunneb põhjalikult.⁸¹ Ma jälestan tema värssse, kuid mulle meeldib kuulata, kuidas ta neid esitab — ta on nagu kurjast vaimust vaevatud. Kõik tema ümber hüüatavad: "Vaat see on tõeline poeet!" Omavahel öelda on seesugune luule arusaamatu kisakoor, Paabeli torni asukate barbaarne lallutamine.

Meie pool käib ka üks tuntud tobu,⁸² pealtnäha lihtsavõitu ja rumal, aga vaimukas kui kurivaim ja kavalam kui vana ahv. See on üks nendest moludest, mis tõmbavad endale nalja ja ninanip-sud ning mille jumal lõi meelearanduseks inimestele, kes näo järgi otsustavad ja kellele endale peegel oleks pidanud õpetama, et vaimuinimene võib loll välja näha niisama lihtsalt kui vaimne ilme sünnipärast vaimupuuet peita. Lihtsa inimese ohverdamine teiste lõbustamisele on üpriski levinud nurjatus, mida võimaluse korral kunagi tegemata ei jäeta. Selle lõksu me seame uustulnu-katele ning vististi ei ole ma näinud kedagi, kes sellesse ei oleks langenud.

Mõnikord mind üllatas, kui täpsed on selle tola tähelepanekud inimeste ja karakterite kohta, ning ma ütlesin talle seda.

Mis tähendab, vastas ta mulle, et niihästi halvast seltskonnast kui ka liiderdamisest on kasu; süütuse kaotamist hüvitab eelarvamuste kadumine. Just kurjade seltskonnas, kus pahe ennast ilma maskita näitab, õpib eelarvamusi tundma. Ja pealegi olen ma pisut lugenud.

MINA. Mida te olete lugenud?

TEMA. Olen lugenud, loen ja lakkamatult loen üle Theophras-tost, La Bruyère'i ja Molière'i.

MINA. Suurepäraseid raamatud.

TEMA. Paremad kui arvatakse, aga kes neid lugeda oskab?

MINA. Oma mõistust mööda iga inimene.

TEMA. Peaaegu mitte keegi. Kas teie oskate öelda, mida nendest otsitakse?

MINA. Lõbustust ja õpetust.

TEMA. Aga missugust õpetust — selles konks ongi.

⁸¹ Ilmselt vihjatakse tema poemile *Süüfilis*.

⁸² Arvatavasti Poinsinet.

MINA. Kuidas tunda oma kohustusi, armastada voorust ja vihata pahet.

TEMA. Minu jaoks on seal koos kõik, mida tuleb teha, ja kõik, mida öelda ei tohi. Näiteks *Ihnust* lugedes ma ütlen endale: Ole ihne, kui tahad, kuid hoia sa kõnelemast nagu ihnus. *Tartuffe'*i lugedes ütlen endale: Silmakirjatse, kui tahad, kuid ära kõnele nagu silmakirjatseja. Hoia pahesid, mis on sulle kasulikud, kuid ärgu olgu neid ei su hääletoonis ega väljendusviisis, mis võiksid sind naeruväärseks teha. Selleks et niisugusest hääletoonist ja väljendusviisist hoiduda, tuleb neid tunda. Kuid mainitud autorid on maalinud neist oivalisi pilte. Mina olen mina ja jäängi endaks, aga ma kõnelen nii, nagu kohane. Ma ei kuulu nende hulka, kes moraliste põlgab. Üle on võtta palju kasulikku, eriti nendelt, kes on moraali järgi tegutsenud. Pahe haavab inimesi haruharva, ent väline pahelisuus haavab inimesi hommikust õhtuni. Ehk siiski on parem olla ülbe kui teha ülbet nägu. Ülbe karakter solvab vaid aeg-ajalt, ülbe nägu solvab kogu aeg. Ja veel, ärge arvake, et ma olen ainus seda laadi lugeja. Minu ainsaks teeneks siin on vaid see, et mida enamik teisi teeb vaistlikult, tegin mina süsteemi, selge mõistuse ning aruka ja õige pilguga. Sellepärast ei tee nende lugemine neid minust paremaks ning nad jäävad ikkagi naeruväärseks. Mina seevastu olen naeruväärne vaid siis, kui ma seda tahan, ning siis jätan ma nad endast kaugemale maha, sest seesama kunst, mis õpetab mind, kuidas mõnes olukorras ennast naeruväärsusest päästa, õpetab ka, kuidas teistsugustes olla ülimalt naljakas. Niisugustel puhkudel ma meenutan kõike, mida teised on öelnud, kõike, mida ma olen lugenud, ning lisan omalt poolt kõik, mis mul varuks ja see on kõnealuses žanris üllatavalt rikas.

MINA. Te tegite hästi, et nendelt saladustelt katte rebisite, sest muidu oleksin ma pidanud teid iseendale vastu rääkivaks.

TEMA. Ma ei ole üldse vasturääkiv. Sest ühe korra kohta, mil tuleb naeruväärsust vältida, on õnneks sada korda, mil tuleb olla naljakas. Siitilma vägevate juures ei ole paremat rolli kui narri roll. Kaua aega oli olemas kuninga narri tiitel. Mitte kunagi ei ole keegi kandnud kuninga targa tiitlit. Mina olen Bertini ja paljude teiste narr, praegusel hetkel võib-olla teie oma. Või olete hoopis teie minu narr. Tark endale narri ei võta. Järelikult see, kellel on narr, ei ole tark; kui ta ei ole tark, siis on ta narr ja võib-olla, olgu ta kas või kuningas, oma narri narr. Muide, pidage meeles, et nii muutliku teema puhul, nagu seda on kombed, ei ole mitte miski

absoluutselt, olemuslikult ja üldiselt õige ega vale — peale selle, et tuleb olla nii, nagu kasulik: hea või halb, tark või narr, kombekas või naeruväärne, aus või paheline. Kui voores juhtumisi rikkaks teeks, siis ma kas oleksin vooreslik või teeskleksin vooreslik nagu teised. Taheti, et ma oleksin naljakas, ning niisuguseks ma muutusin, kuid oma pahelisuse võlgnen üksnes loodusele. Kui ma pahelisusest kõnelen, siis selleks, et teie keeles kõnelda. Sest kui me seletama hakkaksime, võiks juhtuda, et teie nimetate paheks seda, mida mina nimetan vooreslikeks, ja vooreslikeks seda, mida mina nimetan paheks.

Meie pool käib ka Opéra-Comique'i autoreid, näitlejaid ja näitlejannasid, kuid kõige sagedamini nende antreprenöörid Corby ja Moette, kes on kõik leidlikud ja ülimalt teenekad inimesed!

Aga ma unustasin suured kirjanduskriitikud, kogu lehemeeeste kliki, kes on ametis sellistes väljaannetes nagu *Avant-coureur*, *Petites-affiches*, *Année littéraire*, *Observateur littéraire*, *Censeur hebdomadaire*.

MINA. *Année littéraire*, *Observateur littéraire*? Ei, see ei ole võimalik, nad vihkavad teineteist.

TEMA. Tõsi. Aga paja ääres lepivad kerjused ära. Neetud *Observateur littéraire*! Kurat võtku niisugust vaatlejat⁸³ ja tema lehti! Too ihne haisev liiakasuvõtjast väike preestrinärakas⁸⁴ ongi minu õnnetuses süüdi. Eile ilmus ta esimest korda lagedale. Ta saabus tunnil, mis meid kõiki oma urust välja ajab — lõunasöögi ajal. Halva ilmaga on õnnelik meist see, kel kahekümne nelja sou'line taskus! Kes naerab hommikul üleni porise ja läbimärjana saabunud saatusekaaslase üle, võib õhtul ise samasugusena koju jõuda. Oli veel keegi, täpselt ei mäleta, kes, see, kel mõni kuu tagasi oli äge tüli savoialasega, kes sättis enda meie ukse juures passima. Neil oli jooksev arve, võlausaldaja soovis, et võlgnik võlad ära maksaks, aga too ei olnud maksujõuline. Toitu kantakse lauale, abeele osutatakse au, ta paigutatakse ülemisse otsa. Astun sisse, märkan teda. Kuidas, abee, ütlen talle, teie olete aukohal? Vaat täna võib see nii jääda, aga homme, aga homme, olge lahke, te nihkute ühe koha võrra, ülehommeme veel ühe võrra, ning nõnda kohalt kohale, ükskõik kummas suunas, kas vasakule või paremale — niikaua,

⁸³ *Observateur littéraire* — kirjanduslik vaatleja.

⁸⁴ Joseph de La Porte oli *Observateur littéraire*'i toimetaja, kes vältis selget valikut valgustajate ja Fréroni pooldajate vahel.

kuni kohalt, mis enne teid kuulus kord mulle ja pärast mind kord Fréronile, pärast Fréroni kord Dorat'le,⁸⁵ pärast Dorat'd kord Palissot'le, saab teist püsivalt minu kõrval istuja, vaene labane vennike, *qui siedo sempre come un maestoso cazzo fra duoi coglioni*.⁸⁶ Abee, kes on kuradi vahva sell, kes kõike heatahtlikult võtab, hakkas naerma. Preili, keda vaimustas minu tähelepaneku õigus ja võrdluse täpsus, hakkas naerma: kõik, kes istusid abeest paremal või vasakul või keda ta oli nõksu võrra kõrvale lükanud, hakkasid naerma. Naeravad kõik peale härra, too aga on pahane ja loeb mulle õpetussõnu peale, mis ei tähendaks mitte midagi, kui me oleksime ükski: Rameau, te olete häbematu. — Ma tean seda, just sellepärast te mu vastu võtsitegi. — Kaabakas. — Nagu nii mõnigi teine. — Kerjus. — Kas ma muidu oleksin siin? — Ma lasen teid minema kihutada. — Pärast sööki lähen ise. — Soovitan teil seda teha. Hakati sööma. Lasin endale kõigel hea maitsta. Pärast seda, kui olin hästi söönud ja tublisti joonud, leppisin paratamatuga ja sättisin minekule — mida muud mul teha oligi, *messer Gaster*⁸⁷ on tegelane, kellega ma ei ole mitte kunagi jonninud. Olin sõna andnud nii paljude inimeste juuresolekul, et seda tuli pidada. Märkimisväärse aja kulutasin mööda tube hulkmisele, otsides oma jalutuskeppi ja kübarat sealt, kus neid ei olnud, ning ikka arvestusega, et peremehelt võiks uus söimuvaling vallanduda, keegi vahele astuda ning meie pärast sõnelemist ära leppida. Ma aina tiirutasin mööda tube, sest minul ei olnud ju midagi südamel. Aga peremees oli süngem ja ähvardavam kui Homerose Apollon oma nooli kreeklaste väe peale lennutades. Müts tavapärasest sügavamal peas, jalutas ta edasi-tagasi, rusikas lõua all. Preili tuleb minu juurde: "Kuid, preili, mis siin siis nii erilist juhtus? Kas ma täna olin kuidagi teistsugune? — Ma tahan, et te lahkuksite. — Lähen. Ma ei solvanud ju teda. — Vabandage, aga me kutsume härra abee ja. . . — Ta tegi seda endale ise, kui kutsus külla abee, võttis vastu minu ning koos minuga nii palju minusuguseid kerjuseid. — Kuulge, väike Rameau, härra

⁸⁵Claude Joseph Dorat (1734–1780), prantsuse luuletaja ja näitekirjanik, frivoole luule esindaja.

⁸⁶Rameau vennapoja tuntuim tõlkija Johann Wolfgang von Goethe on antud itaaliakeelse tekstikoha esitanud: . . . *che siedo sempre come un maestoso c-o fra duoi c-i* (kes ma alati istun nagu suursugune m kahe k vahel).

⁸⁷Härra Magu.

abeelt tuleb andeks paluda. — Mis mul tema andestusest. . . — Olgu-olgu, kõik saab korda. . . ”

Mul võetakse käest, veetakse abee tugitooli juurde. Sirutan käed välja, vaatan abeed teatud imetlusega, sest kes on eales abeelt andestust palunud? “Abee,” ütlen talle, “kõik see on päris naljakas, kas pole tõsi? . . . ” Ja pahvatan siis naerma, ning naerma hakkab ka abee. Siinpool anti mulle andeks. Kuid oli tarvis kokku saada ka teise poolega ning see, mis oli mul temale öelda, oli hoopis teine tubakas. Ei mäleta enam kuigivõrd, kuidas ma oma vabandamissõnad seadsin: “Armuline härra, noh, et siin ma lollakas olen. . . — Liig kaua olen tema pärast kannatanud. Ma ei taha temast enam midagi kuulda. — Ta on pahane. . . — Jah, ma olen väga pahane. — Enam seda ei juhtu. — Et ka iga ettejuhtuv kaabakas. . . ”

Ma ei tea, kas tal oli paha tuju päev, mil preili kardab pere-mehele läheneda ning sõandab teda vaid sametkinnastega puudutada, või kuulis peremees halvasti, mida ma ütlesin, või siis ütlesin mina halvasti, aga asi sai halvem kui enne. Mida kuradit! Kas ta mind ei tunne? Kas ta ei tea, et ma olen nagu laps ning on olukordi, kus ma ei suuda pidada? Ja andku jumal andeks, kas mul ei või korraks hõlpu olla. Isegi terasest hüpiknukk kuluks läbi, kui teda hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni nõõrist tõmmata. Mina pean nende igavust peletama, see on tingimus. Aga mina pean ka mõnikord lõbutsema. Kesk segadust käis mu peast läbi hukatuslik mõte, mõte, mis tegi mind suureliseks, mõte, mis sisendas mulle uhkust ja ülbust —, et ilma minuta ei saada hakkama, et ma olen tähtis tegelane.

MINA. Jah, ma usun, et te olete neile väga kasulik ning et veelgi kasulikumad on nemad teile. Nii head maja te ei leia ka siis, kui tahate. Aga nemad leiavad ühe puuduva tola asemele sada.

TEMA. Sada minusugust tola! Härra filosoof, neid ei ole nii palju saadaval. Labaseid muidugi leiab. Lollusele esitatakse palju kõrgemaid nõudmisi kui talendile või vourusele. Ma olen oma liigis haruldane, jah, väga haruldane. Mida nad teevad nüüd, kui neil ei ole mind? Igavlevad nagu penid. Ma olen ammendamatu häbematuskott. Iga hetk olin valmis vigurdama, mis neid pisarateni naerma ajas. Olin nende jaoks kõik hullumajad kokku.

MINA. See-eest oli teil laud, voodi, rõivad, kuub ja külotid, jalanõud ning iga kuu pistool.

TEMA. See on asja kaunim külg, tulupool. Aga kohustustest ei räägi te sõnagi. Kõigepealt, niipea kui kumu mõnest uuest teatritükist liikvele läks, tuli jalamaid, iga ilmaga, hakata mööda Pariisi pööninguid nuuskima, kuni olin autori leidnud, teost lugeda saanud ning kavalalt poetanud, et selles on üks roll, mida kõigist kõige paremini mängiks keegi minu tuttav. — “Kes, öelge palun? — Kes? Hea küsimus! Graatsia, armsus, peenus. — Te tahate öelda, et preili Dangeville? Ehk juhtumisi tunnete teda? — Jah, pisut. Aga ma ei mõelnud teda. — Keda siis?” Nimetasin väga vaikselt nime. “Tema! — Jah, tema,” kordasin pisut häbenedes, sest mõnikord olen ma häbelik. Oleks pidanud nägema, kuidas poeedi nägu selle nime peale pikaks venib, mõnikord naerdi mulle otse näkku. Kas hea või kurjaga, ma pidin selle mehe lõunale tooma, samas kui tema kartis ennast sisse mässida, mossitas ja püüdis tänades pääseda. Tulnuks näha, kuidas mind koheldi, kui ma läbirääkimisega toime ei tulnud. Siis ma olin juhmard, lolpea, tõlplane, täiesti kõlbmatu ega väärinud klaasitäit vettki, mida mulle juua anda. Põris halvaks läks asi siis, kui tükki mängiti ning tuli südilt kohale minna, et kesk publiku nõrdinud hõikeid — ja publik otsustab õigesti, räägitagu mis tahes — ainsana plaksutada, tõmmata pilgud endale, mõnikord tõmmata vileid enda peale ning kuulda enda kõrval sosistamist: “See on tolle armukese ümberrõivastatud toapoiss. Kas see närukael jääb kord vagusi?...” Keegi ei tea, mis võib panna midagi niisugust tegema. Arvatakse, et rumalus, samas kui tegu on motiiviga, mis vabandab kõike.

MINA. Isegi tsiviilseaduste rikkumist.

TEMA. Lõpuks hakati mind tundma ning inimesed ütlesid: “Ah, see on Rameau.” Paari iroonilise sõna pillamisega päästsin ennast üksildase plaksutamise naeruväärsusest, kuid minust saadi vastupidi aru. Tunnistage, et mängus peab olema väga suur huvi, et nõnda kogu publikut trotsida, ning et iga kord, kui niisugune nuhtlus mulle osaks sai, vääris see midagi enam kui üks pisike eküü.

MINA. Ja sellepärast te ei võtnudki kedagi appi?

TEMA. Siiski, ja selle pealt ma teenisin pisut. Enne piina-paika minemist tuli jätta meelde säravad kohad, mida tuli toonitada. Kui ma juhtumisi need unustasin või midagi segi ajasin, siis naastes värisin hirmust. Teil ei ole aimugi, missugune lärm siis tõusis. Aga kodus oli koerakari talitada. Tõsi, olin rumala peaga endale niisuguse ülesande võtnud. Lisaks kasside

järele vaatamisele, mis niigi lasus minul. Olin ülimalt õnnelik, kui Micou mulle oma soosingu kinkis ja küünistega ainult minu mansetti või kätt rebestas. Criquette'il⁸⁸ kipuvad voolmed häda tegema ja siis olen mina see, kes ta kõhtu hõõrub. Vanasti käisid preilil hüsteeriahood. Nüüd on tal närvid. Kõnelemata kergematest enesetunde hädadest, mida minu ees ei häbeneta. Minugi poolest. Ma ei ole kunagi tahtnud tüliks olla. Ei mäleta, kust ma lugesin, et üks Suureks kutsutud prints jäi mõnikord nõjatuma oma armukese auguga tooli seljatoele. Lähikondsetega käitatakse sundimatult ning neil päevil olin mina lähedasem kui keegi teine. Olen läheduse ja sundimatuse apostel. Jutlustasin oma eeskujuga, ilma et keegi oleks väljagi teinud. Mul tuli vaid minna anda. Visandasin teile isanda. Preili hakkab kaalus juurde võtma. Kuulata vaid kõike kaunist, mida inimesed selle kohta räägivad.

MINA. Aga teie mitte?

TEMA. Miks siis mitte?

MINA. Heategijate naerualuseks tegemine on leebelt öelda sündsusetu.

TEMA. Kas pole veelgi halvem oma heategusid soosiku alandamiseks kasutada?

MINA. Aga kui soosik ise ei oleks nurjatu, siis ei annaks mitte miski soosijale niisugust õigust.

TEMA. Aga kui inimesed ei oleks ise naeruväärsed, siis ei saaks neist naljalugusid. Ja pealegi, ons minu süü, et nad kõiksugu inimrämpsuga läbi käivad? Ja kui nad on end inimrämpsuga sidunud, kas on see minu süü, kui neid petetakse ja pilgatakse? Kui otsustatakse elada koos inimestega nagu meie ja terve mõistus peas, siis peab ei tea kui paljudeks alatusteks valmis olema. Kas siis, kui meid vastu võetakse, ei teatagi, misugused me oleme, et me oleme omakasupüüdlilikud, nurjatud ja salakavalad? Kui teatakse, siis on kõik hästi. Kehtima hakkab sõnatu leping, et meile tehakse head ning et varem või hiljem tasume meie meile osaks saanud hea eest halvaga. Kas ei kehti just niisugune leping inimese ja tema ahvi või papagoi vahel? Brun⁸⁹ kisab, hädaldab, et tema külaline ja sõber Palissot olla

⁸⁸Micou ja Criquette — näitlejanna Dangeville'i kassid.

⁸⁹Mõeldud on kas Écouchard-Le Bruni, hüüdnimega Le Brun-Pindaros (1729–1807), tuntud enam kui 600 epigrammi autorina, või

temast vemmälvärse septsenud. Palissot pidigi vemmälvärse septsema ja just Brunil ei ole õigus. Poinset kisab, et Palissot olla tema kraesse ajanud värnid, mis ta ise oli Bruni pihta kirjutanud. Palissot pidigi Poinset' kraesse ajama värnid, mille ta oli Bruni kohta septsenud, ja just Poinset' ei ole õigus. Väike abee Rey⁹⁰ kisab, et tema sõber Palissot olla temalt lõonud üle armukese, kellele ta ise oli Palissot'd tutvustanud. Aga see tähendab, et ei oleks tohtinud oma armukese juurde mingisugust Palissot'd viia või siis oleks pidanud tahtnagi armukest kaotada. Palissot tegi, mis pidi, ja just Rey'l ei ole õigus. Raamatukaupmees David⁹¹ kisab, et tema kompanjon Palissot magas või tahtis magada tema naisega. Raamatukaupmees Davidi naine kisab, et Palissot andis kõigile mõista, et on temaga maganud. Kas Palissot raamatukaupmehe naisega magas või mitte, selle üle on raske otsustada, sest naine pidigi eitama seda, mis oli, ja Palissot võiski mõista anda seda, mida ei olnud. Oli kuidas oli, Palissot sai oma rolliga hakkama, ja just Davidil ja ta naisel ei ole õigus. Helvétius⁹² kisendagu pealegi, et Palissot kujutab teda autu inimesena, teda, kellele Palissot on ikka veel võlgu raha, mille ta tervise parandamise, toidu ja rõivaste tarvis laenas. Kas tal oligi midagi muud oodata inimeselt, kes on end kõiksugu nurjatustega määrinud, kes ajaviiteks paneb sõbra usust taganema,⁹³ kes omastab kompanjonide vara, kel ei ole ei au- ega häbi- ega üldse mitte mingisugust tunnet, kes jahib rikkust, *per fas et nefas*,⁹⁴ kes peab oma päevade üle arvet kuritegude järgi ning kes iseennast

tema ajakirjanikust venda Le Brun de Granville'i. Vennad olid nn filosoofivaenajad.

⁹⁰Rey — 18. sajandi vaimulik kirjamees.

⁹¹Michel Antoine David, Pariisi raamatukaupmees, kes levitas välismaiseid ajalehti Palissot' prantsuskeelses tõlkes, mis ei takistanud tal olemast üks *Entsüklopeedia* kirjastajaid.

⁹²Claude Adrien Helvétius (1715–1771), ülemrentnik ja sensuaaliline filosoof (*De l'esprit*, 1758) ja metseen. Aitas Palissot'l alustada karjääri. Komöödias *Filosoofid* pilkab Palissot teiste hulgas ka Helvétiusi ja Diderot'd.

⁹³Palissot' müstifikatsioon. Ta veenis oma sõbra Poinset'd, et kui see hakkab luterlaseks, siis ta saab endale Preisi kuninga poja kasvataja koha. Hiljem hakati Poinset'le sisendama, et teda kui usutaganejat jälitatakse.

⁹⁴Nii lubatud kui ka keelatud vahenditega (lad. k).

kujutas kui üht kõige ohtlikumat sulist,⁹⁵ kelle häbitusel usutavasti ei ole kunagi olnud ega saa ka tulevikus mitte mingit eeskuju olema? Ei. Järelikult ei eksi mitte Palissot, vaid Helvétius. Kui mõni provintsinoormees Versailles' loomaaeda viia ning kui ta lollusest topib käe läbi tiigri või pantri puuri varbade ja noormees jätab oma käe kiskja lõugade vahele, kes siis valesti tegi? Kõik see on sõnatus lepingus kirjas. Häda sellele, kes seda ei tea või selle unustab. Mina õigustaksin selle üleüldise ja püha lepinguga nii paljusid inimesi, keda süüdistatakse kurjuses, sellal kui süüdistajad peaksid ennast süüdistama lolluses! Jah, paks krahvinna,⁹⁶ just teie teete valesti, kui te kogute enda ümber niisuguseid, keda teiesugused kutsuvad inimeseloomadeks, ja kui need inimeseloomad teevad teile nurjatusi, sunnivad teidki nurjatusi tegema ning panevad ausaid inimesi teie vastu vimma kandma. Ausad inimesed teevad, mis peavad, inimeseloomad niisamuti ning süüdi olete teie, kui te neid vastu võtate. Kui Berthinus⁹⁷ elaks tasa ja targu koos oma armukesega, kui neil korralikkusest oleksid korralikud tuttavad, kui nad oleksid ümbritsenud end andekate inimestega, inimestega, kes on seltskonnas tuntud vooruslikkuse poolest, kui nad oleksid hoidnud väikesele valgustatud ja valitud seltskonnale meelelahutustunnid, mille nad oleksid näpanud sunnilt õnnelt olla koos, armastada teineteist ja öelda seda teineteisele kahekesijäämise vaikuses — kas te arvate, et sel juhul oleks nendest kõneldudki? Mis siis nendega juhtus? See, mida nad väärised. Nad said karistada ettevaatamatuse eest ning igaviku alguses määras Ettehooldus õigust tänastele Bertinidele tegema meid ning meietaolised meie vennapoegade seast määras Ettehooldus tegema õigust tuleviku Montsauges'idele ja Bertinidele. Ent sellal, kui me viime täide tema õiglasi otsuseid lollusele, kujutate teie meid niisugustena, nagu me oleme, viies täide õiglasid otsused, mis tema meie kohta langetas. Mida te meist arvaksite, kui me oma häbiväärsete kommetega nõuaksime avalikku lugupidamist? Seda, et me oleme peast segi. Aga kas

⁹⁵Anonüümsena lavale tulnud komöödias *Ohtlik inimene* (1770) kirjeldas oma auntsust varjav Palissot iseene se tempe. Lootes skandaalsele edule, nõudis ta, et näidend kui teda, Palissot'd, laimav teos keelustataks. Niipea kui näidend keelustati, andis ta selle välja Amsterdamis.

⁹⁶Arvatavasti vihjatakse Palissot' soosijannale ja heategijale krahvinna de La Marckile, kes Diderot'sse suhtus vaenulikult.

⁹⁷S.t Bertin.

nendel, kes loodavad pahelisena sündinud, nurjatute ja madalate inimeste ausale käitumisele, kas nende peaga on kõik korras? Kõigel siinilmas on oma hind. On kaks peaprokuröri, üks seisab teie uksele ja karistab ühiskonna vastu toime pandud kuritegude eest. Teine peaprokurör on loodus. Ta tunneb kõiki pahesid, mida seadused katta ei suuda. Te liiderdate naistega ja te jääte vesitõppe. Te olete joodik ja teil jäävad kopsud haigeks. Te avate oma ukse lurjustele, elate koos nendega ja teid petetakse, teie üle irvitatakse, teid põlatakse. Kõige lihtsam on nende kohtuotsuste õiglusega leppida ning endale öelda: "Hästi tehtud", vangutada pead ja ennast parandada või jääda iseendaks, kuid ülalmainitud tingimustel.

MINA. Teil on õigus.

(Järgneb)

AKADEEMIA TELLIMINE

Lugupeetud lugejad,
ajakirja *AKADEEMIA* on võimalik nüüd tellida

● mugava otsekorralduslepinguga e-pangas või pangakontoris — selle vormistamiseks tuleb toimetusest küsida endale isiklik viitenumber (tel. 07423050 või e-post akadeemia@akad.ee)

Peale selle on tellimust võimalik vormistada

- Eesti Posti sideettevõttes
- AS Expresspost tellimiskeskuse vahendusel: tasuta tel. 08002444, tel. 06662535, E-R kl 8–20, L kl 8–13. või internetiaadressil www.tellimine.ee
- Oü Kirilind vahendusel: tel. 06408597, faks 06408598, e-post kirilind@estpak.ee või internetiaadressil www.kirilind.ee

Akadeemia ilmub 12 korda aastas.

Kuutellimus maksab 27 krooni, aastatellimus 324 krooni.

Välismaale tellides lisandub postikulu.

Lähemat teavet saab toimetusest, tel. 07423050
või e-post akadeemia@akad.ee.

Toimetuses on müügil ka *Akadeemia* vanemad numbrid.

CONTENTS

Student fraternities and sororities in Tartu	<i>Toomas Hiio</i>	691
The centrality of elites	<i>Fredo Arias-King</i>	730
Science, morals and quality: A few sketchy issues		746
.....	<i>Ene Ergma, Lydie Koch-Miramond, Beat Sitter-Liver</i>	
E, because C: Metaphysical dialogues on causation and mind. I ..		758
.....	<i>Bruno Mölder</i>	
Hume's Effrontery*	<i>Jüri Eintalu</i>	782
Poetry	<i>Gertrud Leutenegger</i>	809
"I'm writing so that my pains could become a feast": Meeting with Gertrud Leutenegger in Zurich on 28 June 2002 ..	<i>Eve Pormeister</i>	813
The Russian intelligentsia as a specific phenomenon of Russian culture	<i>Boris Uspenski</i>	822
The language of commodities: Groundwork for a semiotics of con- sumer goods	<i>Winfried Nöth</i>	845
Review: New Estonians in Russia become organized. <i>Moskva Eesti Selts 1989–2000. Moskovskoe obshchestvo Estonskoi kultury. Es- tonian Society in Moscow.</i> Moscow: Globalinform. 144 pp.....		870
.....	<i>Ott Kurs</i>	
Abstracts		875
Rameau's nephew. II	<i>Denis Diderot</i>	887

* Peer-reviewed article.

RAR (14)

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni

9 770235 077719